

MUINSUSKAITSE

2006

A A S T A R A A M A T

KAITSEKÄIGUD TALLINNA BASTIONIDES

20. SAJANDI ARHITEKTUURI KAITSEST JA KAITSETUSEST

PUITARHITEKTUURI ERI

DVIGATELI TÖÖSTUSKOMPLEKS

FAHLE MAJA

SIINMAA MAJA ÕPPETUNDE

SEINAMAAL TALLINNA TOOMKIRIKUS

- 4 20. sajandi arhitektuuri kaitsest ja kaitsetusest.
Karin Hallas-Murula
- 7 **AASTA SÜNDMUS**
- 8 Kaitsekäigud Tallinna bastionides.
Robert Treufeldt
- 14 Bastionide kaitsekäikude uus elu. *Boris Dubovik*
- 15 **EHITISED**
- 16 2006. a. valminud objekte
- 22 Tallinna Toomkiriku edelakabel.
Juhan Kilumets
- 25 Tööstuskülast tehnoloogilinnakuks.
Dvigateli tööstuskompleksi lugu. *Maris Suits*
- 28 Fahle maja. Tõhusast tootmishoonest moodsa arhitektuuri sümboliks. *Henry Kuningas*
- 30 Keila-Joa suvila restaureerimisest. *Silja Konsa*
- 32 Siinmaa maja õppetunde. *Mart Kalm*
- 36 Rakvere turuhoone restaureerimine.
Inga Raudvassar
- 37 **PUITARHITEKTUURI ERI**
- 38 Hädade ja rõõmude laiendatud loend.
Tallinna puitelamute kaitsmise päeva-
probleemidest. *Oliver Orro*
- 44 Tartu puumajad. Ajalooline tüpologia ja
restaureerimise päevaprobleemid. *Mart Siilivask*
- 52 Kuressaare puitelamute tüübid. *Helen Kallaste*
- 57 **TEHNOLOOGIA**
- 58 Puitkonstruktsioonide remont: traditsioonid,
hea tava ja tänapäev. *Tõnu Sepp*
- 62 Katused või rohekatted. *Jaan Tamm*
- 65 **UURINGUD JA TRÜKISED**
- 66 Muinsuskaitseameti rakendusuuringud ja
trükised 2006. *Anneli Randla*
- 67 Alusuuring Eesti Vabariigi aegsest ehitus-
pärandist. *Epp Lankots*
- 68 Taluarhitektuuri kaitsest maa-arhitektuuri
arengukava valguses. *Riin Alatalu*
- 71 Kirikukellade inventariseerimisest. *Mari Loit*
- 72 Kuressaare vanalinn hoonete väärtuslike
detailide inventariseerimine. *Lilian Hansar*
- 73 Kirikud.muinas.ee. *Hilkka Hiiop*
- 74 Seto pühaserätid. *Kadri Vissel*
- 76 Sisekliima Tallinna Püha Vaimu kirikus.
Targo Kalamees, Lennart Sasi
- 78 2006. aastal ilmunud raamatud
- 83 **KUNST**
- 84 Tallinna Toomkiriku seinamaal. Illusoorse ruumi
avastamine ja konserveerimine. *Mailis Metsaoru*
- 87 Kirikutekstiilid vajavad tähelepanu. *Marju Raabe*
- 89 **JURIIDIKA**
- 90 Kitsendused ja kitsenduste leevendused
ehitusmälestistel. *Liisa Pakosta*
- 92 Uusehitistest ja detailplaneerimisest muinsus-
kaitses. *Leele Välja*
- 93 **HARIDUS**
- 94 Eesti Kunstiakadeemia Muinsuskaitse ja
restaureerimisteaduskonnas
- 96 Puidust ehituspärandi taastamise teabe kogu-
mine, õpe ja nõustamine. *Joosep Metslang*
- 98 Kultuuriväärtuste säilitamise magistriõpe
Tartu Ülikoolis. *Kurmo Konsa*
- 99 **RAHVUSVAHELINE**
- 100 Mis on maailmapärand? *Riin Alatalu*
- 104 Leipzigi muinsuskaitse mess ja konverents.
Anneli Randla
- 105 **KROONIKA**
- 106 Tallinna vanalinn – 40 aastat muinsuskaitseala,
10 aastat UNESCO maailmapärandis.
Jaan Tamm
- 108 Kroonika
- 111 Uued ja kustutatud mälestised
- 114 Põltsamaa kino Edu. *Epp Lankots*

Väljaandjad:
Muinsuskaitseamet
Tallinna Kultuuriväärtuste Amet
EKA Muinsuskaitse- ja
restaureerimisosakond

ISSN 1736-468X

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

Kolleegium:
Boris Dubovik
Hilkka Hiiop
Lilian Hansar
Mart Keskküla
Juhan Kilumets
Juhan Maiste
Anton Pärn
Anneli Randla
Tõnu Sepp
Olev Suuder
Heino Uuetalu

Toimetaja:
Leele Välja
leele.valja@artun.ee

Keeletoimetaja:
Ellen Arnover
Kujundus:
Ulla Säre
Trükk: Rebellis AS

Esikaanel: Skoone bastion.
Foto: P. Säre
Siseküljel: Varjendi käimla
bastionide kaitsekäikudes.
Foto: L. Välja
Tagakaanel: Tuuliku talu pukktuulik
Ellamaal, Nissi vallas. Foto: J. Kilumets
Tagakaane siseküljel: Pärnu endine
hajlahoone, arhitekt A. Jung.
Foto: L. Välja

20. SAJANDI ARHITEKTUURI KAITSEST JA KAITSETUSEST

Karin Hallas-Murula

Turumajandusse sõõstnud Eesti kinnisvaraturu edu ning kommertsialiseerunud ehitustegevus tõid ootuspäraselt kaasa vastuolude teravnemise uueneva linna ja muinsuskaitse vahel. Kõikjal Euroopas näeme, kuidas vanalinnad allutatakse turismiäriks ning nende lähedusse pressitakse kõrghooneid, mis arendajate demagoogiliste reklaamloosungite järgi justnagu oleksid progressi sümbolid. Uuest majandussüsteemist ja eeskätt selle varjukülgedest on kujunenud uus taustsüsteem ka muinsuskaitse jaoks. Probleemid on üleeuroopalised, kuid lahendused tuleb leida neile kohapeal, olukorra eripärasest lähtudes.

Surve muinsuskaitsele on majandusbuumi tingimustes alati suur olnud, meenutame Eesti 1930. aastate ehitusbuumi või 1960. aastate modernismi. Ometi toimus just modernistlikel 1960. aastatel murranguline areng ka muinsuskaitsetes – 1966. aastal moodustati Tallinna vanalinna kaitsetsoon, esimene omataoline tollases Nõukogude Liidus. Ka uue turumajanduse surve oleks pidanud stimuleerima muinsuskaitset sellevõrra mitte ainult kiiremini (tuldkustutavalt) tegutsema vaid ka sisemiselt arenema, oma eesmärgid ja meetodid

moderniseerima. Muidugi ei mõtle ma selle all loobumist põhiseisukohtadest ja väärtushinnangutest ega kergemeelset arendajate survele järeleandmist.

Ei saa öelda, et muinsuskaitset arengut poleks olnud. Projekte kooskõlastatakse, käima on lükatud riiklikud mõisakoolide ja kirikurenessansi programmid, mälestisi renoveeritakse, majaomanikele jagatakse teavet ning toetust puitmajade uste, akende jm. restaureerimiseks. Ka rahalised võimalused suurenevad sedamööda kuidas Eestisse jõuab Euroopa toetusraha. Aastatepikkune puitarhitektuurist rääkimine on muutnud ühiskonna suhtumist selle liigi mälestistesse. Meenutagem vaid 1980. aastate põlvkute jada ning demagoogilist juttu „kõdurajoonidest”, mida enam ei räägita, vastupidi, terve rida puitehitisi on saanud värse ja atraktiivse ilme. Nendes tahetakse elada, nende „pehmetest” väärtustest saadakse hoopis rohkem aru kui 10–20 aastat tagasi. Kõik see on positiivne.

Ent tundub, et muinsuskaitse kogu aur ongi läinud tsaariaegsetele puitehitistele, 20. sajandi hilisemad ehitised on aga jäänud vaeslapse ossa, nende mälestiste nimekirju ei ole

Sakala keskus. Foto: U. Kukk, Eesti Arhitektuurimuseum

laiendatud, olgugi et 20. sajand on nüüdseks juba möödunud sajand. Tänavu arhitektuurimuseumis 1960. aastate arhitektuurist näitus tehes leidsin selle kümnendi ehitistest riikliku arhitektuurimälestiste nimekirjast kõigest üheksa objekti.

20. sajandi arhitektuuri kaitsest räägitakse Euroopas juba kaua, alates 1988. aastast tegutseb rahvusvaheline võrgustik DoCoMoMo, millega Eesti 1991. aastal operatiivselt liitus, oma nimekirju koostas ning muinsuskaitsega koostööd tegi. Eesti DoCoMoMo tegevus on kahjuks soikunud, paistab, et ollakse tühi nii energiast kui ideedest. Eks sel ole ka objektiivseid põhjusi: ühingu tuumiku moodustavate arhitektuuri-ajaloolaste töökoormus on suur, elutempo kiire ja raske on leida vaba aega ühiskondlikuks aktiivsuseks. Mart Kalm koostas 2004. aastal muinsuskaitse tellimisel küll juhendi 20. sajandi objektide kaitse alla võtmise kohta, kuid see jäi isegi DoCoMoMo ringis laiemalt läbi arutamata.

20. sajandi arhitektuurimälestiste uurijad on juba ammu teadvustanud, et muinsuskaitse vajab mälestiste hindamisel põhimõtteliselt uusi lähtekohti ja kriteeriume. On selge, et mälestiste selekteerimine ei saa tänapäeval enam olla kitsalt akadeemiline ning toetuda ainult esteetilistele otsustustele. On väga raske, kui mitte võimatu, rakendada ühtesid ja samu hindamiskriteeriume ning säilitamise tingimusi keskaegse kaupmeheelamu ja 20. sajandi modernistliku ehitise, näiteks linnahalli puhul. Kunagi üritati muinsuskaitseadusesse mälestiste kategoriseerimist sisse viia, kuid kahjuks see ei teostunud.

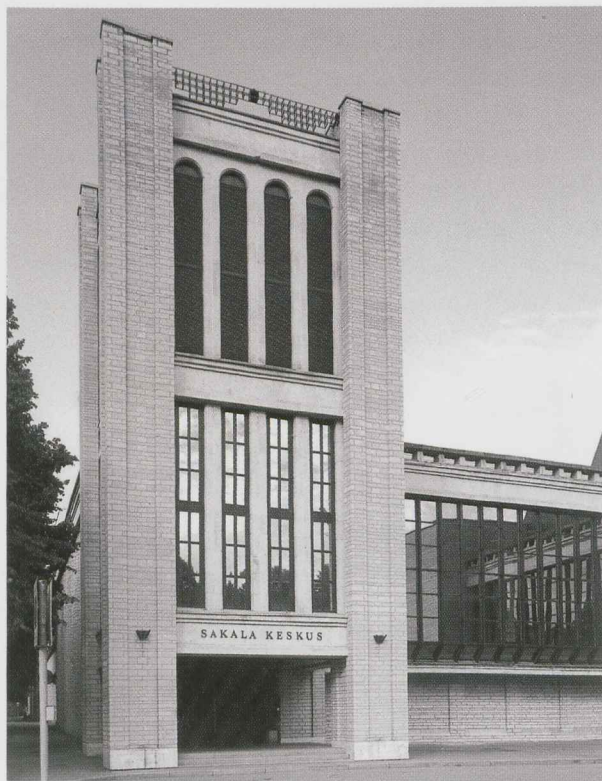
1991. aastal võttis Euroopa Liidu nõukogu vastu soovitus 20. sajandi arhitektuurimälestiste kaitseks (dokument

R(91) 13). Uue lähenemisena rõhutati seal vajadust läheneda mälestistele interdistsiplinaarselt, arvestades nende hindamisel ja mälestiste nimekirja lülitamisel nii kultuurilisi, ajaloolisi kui sotsiaalseid aspekte. Eriti kehtib see just hilisema aja arhitektuurimälestiste kohta, mille väärtused nii kindlalt settinud ei ole ja mis tekitavad ühiskonnas vaidlusi. Meilgi käib Nõukogude aja ehitiste puhul alatasa kaasas retoorika punaminevikust, mida polevat mõtetki kaitsta. Samas on säästva arengu kontseptsiooni reaalsuseks muutumisel pidevalt suurenenud vajadus integreerida olemasolevaid mälestisi meie kaasaega, leides neile sobiva uue funktsiooni ning lubades kohandusi. Pole mõtet lammutada korralikku ehitussubstantsi, kui seda väikeste muudatustega annab edaspidigi hästi kasutada.

Et muinsuskaitse sfääris tuleks mõelda ja tegutseda laiemalt kui seni, seda demonstreeris selgelt Sakala keskuse juhtum, mis jõhkra otsekoheusega tegi selgeks: arendajate surve tingimustes ei saa enam pidada endastmõistetavaks, et linna olemasolevatesse majadesse suhtutakse säästlikult ja peremehetundega; et see, mis korralikult ehitatud, säilib ka siis, kui see otseselt arhitektuurimälestiseks pole tunnistatud. Sakala puhul oli olukord eriti drastiline, sest hoone kultuuri- ja etendusasutuse funktsioon põhimõtteliselt ei muutunud, arendaja tahtis lihtsalt suuremat saali ja maa-alust parklat. Situatsioonis, kus arendaja lähtub põhimõttest: mis pole keelatud, see on lubatud ehk siis, mis pole kaitse all, selle võib lammutada – tuleb muinsuskaitsele muuta mitte ainult taktikat vaid ka strateegiat.

Sakala kaitsmise protsessi käigus sai ka selgeks, et kunagiste 20. sajandi arhitektuurimälestiste ettepanekute nimekirjade koostajad (pean silmas DoCoMoMo algusaegu) olid liialt optimistlikud. Siis leidsime, et piisab, kui mälestisena kaitsta vaid mõnd tüübinaidet ja ühe arhitekti paljudest majadest vaid mõnda üksikut. Ei tulnud mõttesegi, et kõik see, mis nimekirja ei mahu, võib ühel heal päeval lihtsalt maa pealt kaduda.

Muinsuskaitse ei ole asi iseeneses ning demokraatlikus ühiskonnas peaks mälestiste kaitse alla võtmisele eelnema lai avalik diskussioon, mille käigus vaieldakse selgeks, kas ja miks üht või teist ehitist peaks säilitatama või pole see inimeste arvates oluline. Kui see diskussioon on toimunud ja üldsus leidnud, et mingi hoone peab säilima, nii nagu see oli Sakala keskuse puhul, mille säilimise toetuseks korjati ligi 10 000 allkirja üle Eesti, siis oleks olnud endastmõistetav, et Muinsuskaitseamet võtab selle kaitse alla, vaatamata mis tahes varasematele kabinetiootsustele. Mitte kunagi varem pole Eestis nii suur rahvahulk ühe hoone säilimise vajaduse suhtes oma selget seisukohta avaldanud, kui Sakala keskuse puhul. Nendega ühinesid muinsuskaitse seltsid ning ka Muinsuskaitseameti alaline arhitektuurimälestiste ekspertnõukogu. Viimane tegi ministrile selge ettepaneku „võtta Sakala Keskuse hoone arhitektuurimälestisena ajutise kaitse

Sakala keskuse torn. Foto: P. Säre. Eesti Arhitektuurimuseum

alla, et korraldada nimetatud interjööride väärtuse põhjalik ekspertiis ja anda ekspertiisi tulemustele vastav lahendus Uue Sakala Keskuse ehitusprojekti." (protokoll nr. 66, 29.11.06.).

Minister Palmaru kahjuks olukorda ei mõistnud. Ta jätkas arendaja omakasupüüdlike argumentide pooldamist, ehkki kinnitas avalikult, et teeb kõik selleks, et hoone lammutamisest päästa. Protsessi viimases staadiumis koostasid riigi muinsuskaitseamet ja Tallinna kultuuriväärtuste amet arendaja AS Uus Sakalaga 23. jaanuaril 2007 ühisdokumendi, mille tekst oli teadlikult nii vastuoluline, et selle varjus sai võimalikuks mis tahes tegevus. Selle kokkuleppe sõnadekeerutus vääril ajalukku jäädvustamist:

„AS Uus Sakala tagab punktis 1.1. sätestatud arvestades Sakala Keskuse hoone fuajee ja vestibüüli komplekside interjööride osalise säilitamise insenertehniliselt võimalikus ja arhitektuuriselt ning ehituslikult põhjendatud mahus preambula punktis B nimetatud väärtuslike interjööride osas taastamise või kasutamise kaudu Sakala Keskuse hoone sisekujunduses.” Ehk siis: arendaja tagab interjööride säilimise vastavalt käesolevale kokkuleppele, mis lubab need ka lammutada ja suvaliste tükikestena uues hoones kasutada.

Kui ei teaks, milline oli selles loos ministri isiklik surve, siis võiks küsida, kas muinsuskaitse ja kultuuriväärtuste amet ikka annavad endale aru, milles niisugustele dokumentidele alla kirjutades tegelikult kokku lepitakse.

Sakala polnud esimene kord, mil minister Palmaru muinsuskaitse spetsialistide arvamust räigelt ignoreeris. Nii oli see ka Tartu maantee Turisti poe (pärast ööklubi Parlament) saatuse otsustamisel. Siingi ignoreeris minister arhitektuuriajaloolaste-muinsuskaitse ekspertide arvamust ning tegutses ainuisikuliselt hoopis arendajate huvides. Nii sai kultuuriminister Palmarust, kes oleks pidanud seisma arhitektuuripärandi säilimise eest, hoopis minister-lammutaja, mis viis ka tema ministrikarjääri lõppemiseni 2007. aasta kevadiste valimiste ajal.

Omaette teema on arhitektide ja muinsuskaitse läbisaamine. Euroopa arhitektide kvalifikatsiooni kriteeriumide seas on nõue, et arhitekt oskaks luua uut arhitektuuri, mis

arvestab olemasolevat ümbrust ning arhitektuuripärandit. Kõlab ju lausa ideaalilähedaselt. Sõnades kuulutavad kõik arhitektid avaliku ruumi kvaliteedi tõstmise vajadust, tegudes käituvad aga sageli ilusatele sõnadele risti vastupidiselt. Paljude arhitektide suhtumine muinsuskaitsele on pigem kriitiline ja irooniline, nad ei kannata, et muinsuskaitse neile ettekirjutusi teeb. Kindlasti on neil mõnel juhul ka õigus, sest surve all muinsuskaitse on tõenäoliselt võtnud arhitektide suhtes jäiga positsiooni seal, kus võinuks ehk paindlik olla, kuid kurvad kogemused on teinud muinsuskaitse ametnikud omakorda ettevaatlikuks: kus keelud on peensusteni formuleerimata jäetud, seal tõlgendavad arendaja ja arhitekt seda kohe oma kasuks.

Ometi on arhitektidel ja muinsuskaitse sisuliselt ühised eesmärgid – huvitava linnaruumi ja kvaliteetse elukeskkonna loomine, tähendusteväljade võimendamine, linna ajaloolise sidususe esiletõstmine jne., kuid kahjuks on harvad juhtumid, mis annaksid tunnistust loovast koostööst. Paistab, et rohkem on tegemist pideva sõjaolukorraga, kus üksteist vastastikku kaevikust põrmitsetakse ja aeg-ajalt puhkevad suured vägikaikaveod, mis õieti ei too kasu kummalegi poolele. Ideaalideni – mälestiste funktsionaalse ja esteetiliselt harmoonilise integreerimiseni uuenevasse linnakangasse, linnaosade ja asumite arendamine nende iseloomu ja miljöölist järjepidevust silmas pidades, uusehitiste ja vana arhitektuuri huvitavate sümbiooside loomine arhitektide ja muinsuskaitse ühiste pingutuste tulemusena – on Eestis kahjuks veel väga palju maad.

Lõpetuseks. Olen varemgi kirjutanud, et sõna „muinsuskaitse” vajaks väljavahetamist või kaasajastamist. See sõna seostub pigem arheoloogiliste muinasleidude ja keskajaga, uuema arhitektuuri suhtes aga lausa riivab kõrva. Mis „muinsus” on kunstihoone või lillepaviljon? „Arhitektuuripärand” on märksa neutraalsem termin ja seda laialt kasutataksegi, ent ka sõna „pärand” tekitab pigem kaugele minevikku viiva tähendustetulva. Samas pole ma ka suutnud uut sõna välja pakkuda, kuid oleksin väga rõõmus, kui keegi ükskord selle välja mõtleks. Sest nagu teame, algab asjade omaksvõtmine neile õige nime andmisest.

Turisti pood. Fotod: J. Külmet. Eesti Arhitektuurimuseum

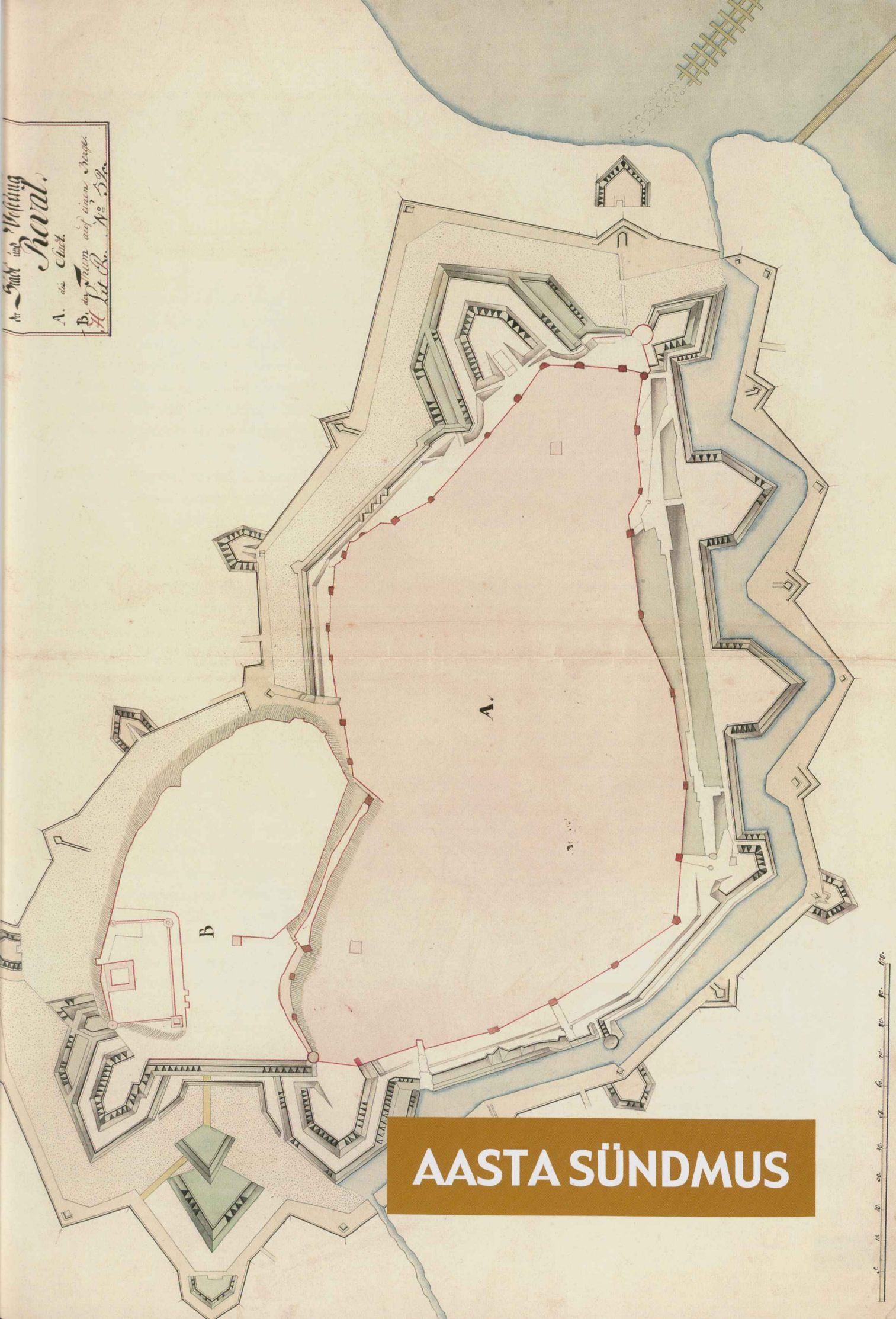

der Stadt und Festung
Siedel.

A. die Stadt.

B. die Festung auf einem Berge.

A. Lit. B. No. 52.

AASTA SÜNDMUS

KAITSEKÄIGUD TALLINNA BASTIONIDES

Robert Treufeldt

Veebruaris tehti avalikkusele pidulikult lahti osa Tallinna peidetud kindlusarhitektuuri – jupike Rootsi ja Ingeri bastioni ning nende vahelise kurtiini kasematt-käike. Tulevikus on kavas käikude avamise ja korrastamise mahtu suurendada, tekitada ühendus Kiek in de Kōki suurtükitorni hiljem ehitatud maa-aluse osaga ning avada ka osa Wismari raveliini käike.

Sel puhul tuleks pisut tagasi vaadata kasemati* kui kindlusarhitektuuri eri osa funktsioonile ja üldisele tekkeloole, sest Tallinna kindlusehitiste ja suurtükiväe arengus oli bastionisisene kasematt-käik lühiajaline ning hiljem enam ei rajatud sellelaadseid ehitisi.

Kindlustatud käike ja maa-aluseid ruume on kindlusehitistes kasutatud juba antiikajal. Algne eesmärk oli sõjatarvikute hoiukohtade kindlustamine raske piiramistehnika poolt sisselennutatud esemete ja süütamise eest. Kartaagost on isegi teada kasematte, kuhu majutati 300 sõjajalevanti.

Kasematid olidki algsest ladustamiseks, ühendusepidamiseks ning üheks eriti oluliseks tegevuseks – vaenlase maa-aluse sissetungi ennetamiseks. Suurtükide areng viis aga selleni, et ka kaitsetegevuses osalevaid suurtükke tuli hakata pealetungiva vaenlase tule eest kaitsma ja neile eraldi kasematte ehitama. Ehitiste tõttu ahenes suurtükide tegevusvabadus ja tulistamisnurk, kuid mitme ja üksteist katva suurtükiga kindluse puhul oli see probleem lahendatud. Selline koostöö saigi toimida uuelaadses kaitsehitiste kompleksis – kindluses.

Esialgselt vertikaalkaitsele ülesehitatud Tallinna linnamüüri hakati tulirelvadele kohandama 15. sajandil. Müüritornid ehitati raskete tulirelvade kandmiseks ning nende alumistel korrustel oli vastupidavaid laoruume, mis on ju ka sisuliselt kasematid.

Lisaks linnamüüri tornide täiendusele hakati 15. sajandi lõpust rajama müürist eemalseisvaid kindlusehitisi – suurtükitorne, kofreid ja rondeele ning hiljem ka bastione. Nendes pidi olema nii maa-aluseid laokasematte kui ka kindlustatud

laskekambreid. Esimesed seda tüüpi ehitised on tänaseks hävinenud ning nende siseehitus on meile vaid vähesel määral teada.

17. sajandi lõpul ja 18. sajandi algul toimunud Tallinna kindluse suurejooneline ehitamine ja laiendamine on aga meile jätnud mitu maa-aluste kaitsehitiste kompleksi. Toompea lõunanõlval oli enne tulirelvajaastat küllaldane looduslik kaitse ning võimalik Tõnismäe eeslinna vallutanud vaenlane poleks sealt suutnud Toompeale suuremat kahju teha. Liivi sõdade aegu 16. ja 17. sajandi vahetusel oli aga olukord tunduvalt muutunud.

Enam ei piisanud looduslikust kaitsest – kõrge Tõnismägi oli liiga lähedal. Isegi vahepeal Toompea kaitseks rajatud ettenihutatud suurtükitorn – I Roosikrantsi torn – ei suutnud enam vaenlast piisavas kauguses hoida. Seepärast ehitati esimesed uued bastionid just Toompea Väikese linnuse edelanurga kaitseks – kagunurka kaitstes võimas torn Kiek in de Kōk ja Kõrge rondeel. Bastione ja rondeeli suurendati ning ehitati hiljem mitu korda ümber.

Bastionidevahelise kurtiini kaitseks ehitati 1670. aastatel Tõnismäe seljandiku ühe loodusliku kõrgendiku kohale teadmata nimega raveliin (hiljem tuntud kui vana Wismari raveliin). Kindluselõik sarnanes tänapäeval säilinuga, kuid oli palju väiksemate mõõtmetega. Tollaseid maa-aluseid ruume pole säilinud. Linna loodeküljele ehitati 1680. aastal endise Nunnavalli kindlustusvööndise uut tüüpi kaponiir, kus olid juba laskekasematid suurtükidele.

Tallinna kindluse suure ümberehitamiskava järgi ehitati kõik nimetatud ehitised aastatel 1690–1710 põhjalikult ümber ja lisati uusi. Bastionid said tänapäevasele lähedase põhiplaani ja palju kõrgemad mõõtmed. Seni lahtisena voolanud veevarustuskraav võlviti ja jäi sellisena Ingeri bastioni kehandit läbima (osa praegusest restoranist Wana Tunnel). Rootsi bastioni vasakule küljele ehitati ka laskekasematt. Bastionidevaheline kurtiin oli samuti palju kõrgem ning seda ehtis uhke barokne vallivärv – Riia ehk Toomvärv.

Vanast raveliinist eemale ehitati senisest palju suurem Wismari raveliin, mille kaitseks ehitati De la Gardie reduut. Ka sinna kavandati kasematt-käigud, kuid arvatavasti neid ei teostatud (hiljem on seal kirjeldatud ainult kontraforssmüüri). Rootsi bastionist põhja poole, Toompea Väikese linnuse läänekülje alla ehitati esialgu ajutisena mõeldud kaitseehitis – Türgi tiib.

Kõikides nendes ehitistes on tänapäevani säilinud kehandisisesed ehitised, kasematid – võlvidud laoruudid, ühendus-

***kasematt** (sks. või vn. k-st < pr. k-s "casemate"; < | it. k-s "casamatta" – 'maa-alune võlvruum'; < kr. k-s "χάσμα" – 'õhe, kuristik; ka suurtüki-õõne suue')

1. kindlusehitise ruum, mis on mõeldud vastu pidama tulistamisele ja pommitamisele. Peamiselt eristatakse tulistamiseks mõeldud k-e (laskek.) ning inimeste, loomade, toidu- ja sõjamoona jms hoidmiseks mõeldud k-e (laok.) Üldiselt liigitatakse viimaste hulka ka eriotstarbelised k-d (ühendus- (mh ka potern), kaevu-, luure- jms k-d). Eri otstarbega k-e võib omavahel ühendada või kombineerida. K-l on ka tänapäeva fortifikatsioonis tähtis koht.

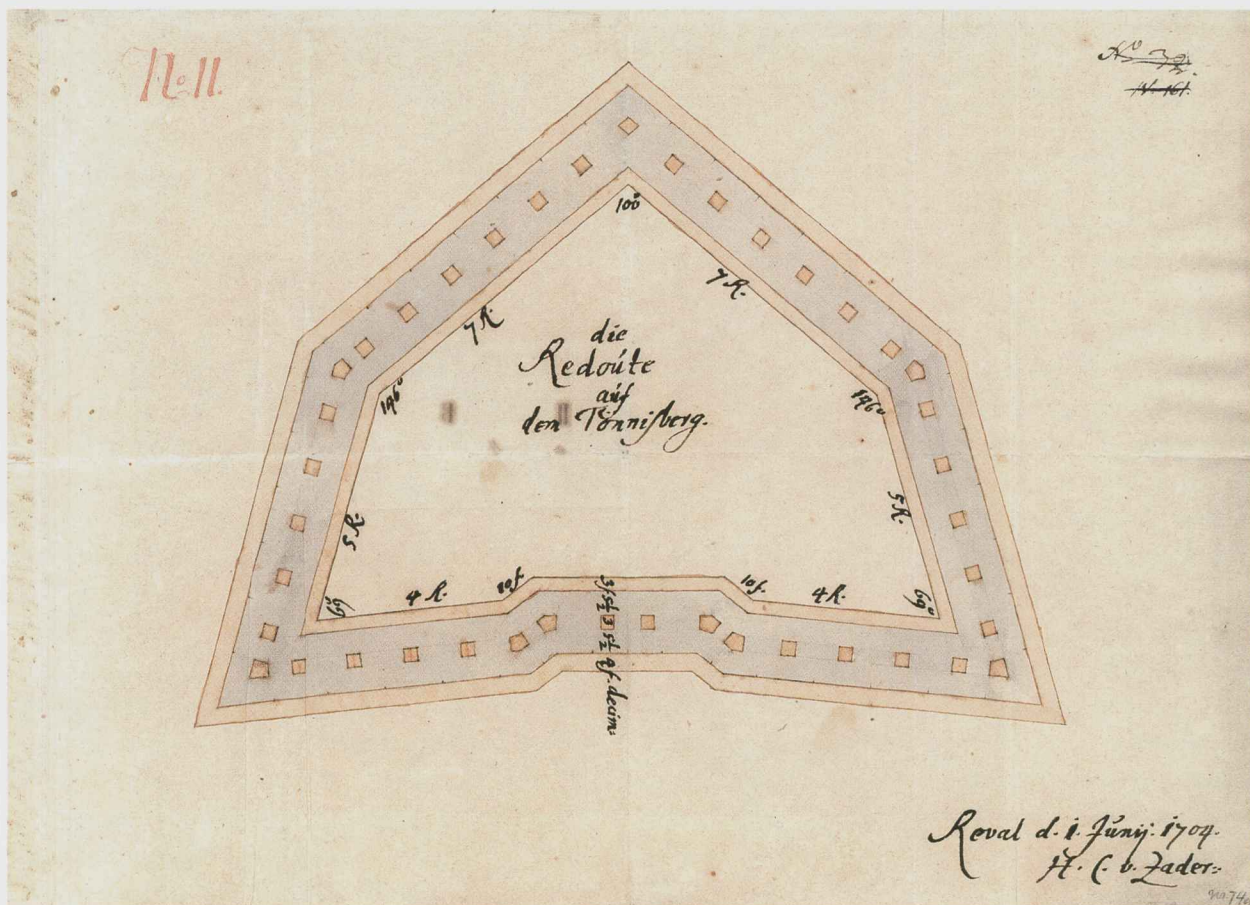
2. ka sõjalaeva, soomusrongi, tanki vms. soomustatud (külj-)suurtükitorni ruum.

Tallinna bastionaalvöönd koos seniste kindlustuste ja eeslinnadega Erik Dahlbergi suure 1686. aasta kaitsekava järgi. Rootsi Riigiarhiivi Sõjaarhiiv (KrA) 0406:28:040:010 a.

Tõnnismäel praeguse Kaarli kiriku kohal olnud De la Gardie reduudi kasemattidega kavand. Tõenäoliselt teostati ilma kasemattideta variant. 1704. aasta. Rootsi Riigiarhiivi Sõjaarhiiv (KrA) 0406:28:040:074 a.

käigud jms. otstarbega ehitised. Need olid ühendatud nii omavahel kui ka mitmesuguste väljapääsudega – kuid ikka sissepoole (tänapäeval vallikraavis näha olevad ukSED on palju hilisemad). Kasutati ära ka seniseid ehitisi, nt. I Roosikrantsi torni eri osadest tehti eri aegadel sepikoda, püssirohukelder ning vallipoterni ja laskekasemati sidusosa. Tõenäoliselt tahtsid rootslased varustada maa-aluste käikudega kõik kavandatud 11 bastioni ja 6 raveliini. Neid jõuti ehitada suurimasse – Skoone bastioni, arvatavasti ka Soome bastioni kohale ehitatud Palmquisti reduuti ja põhjapoolse Suure Rannavärava vallivärava kaitseks ehitatud Stuarti reduuti.

Kasematid olid mõeldud eelkõige sõja- ja toidumoonu hoidmiseks. Need olid umbes 2,5 x 5,5 m suurused ruumid, laotud paekividest ja olid krohvimata. Ruumid moodustasid kaitseehitiste väliskülgedes sees silindervõlvitud jada ning nende kitsamad ühenduskäigud toimisid omamoodi müürikontraforssidena.

Tallinna kindlus ei teinud Suures Põhjasõjas läbi reaalseid lahinguid. Narva- ja Tartu-sarnased bastionikasematid pidasid ilmselt venelaste rünnakule vastu, sest need säilisid 1704. aastal nende linnade vallutamisel. Kui Vene ja Poola sõlmisid 1708. aastal Biržai sõjajärgse maajagamislepingu, oleks pidanud Tartu selle lepingu järgi tulevikus Poolale jääma.

Seetõttu hakkasid venelased selle hetke liitlasele ja arvatavale tulevasele vaenlasele kuuluma hakkavat kindlust hävitama. Ka bastionid lasti õhku – lõhkelaengud pandi just Tallinna kasemattidega sarnastesse välismüüri-lähedastesse kasemattikäikudesse.

Sellised käigud osutusid peagi ka aegunuks – peamine põhjus oli suurtükkide tulejõu suurenemine. Enam polnud mõistlik paigutada ruume, ja eriti sõjamoona, välisperimeetri lähedale. Tartu bastionid taastati 1763. aasta kaitsekava järgi eelmiste, 1708-09. aastal õhitatud bastionide kohal, kuid ilma kasemattideta. Pärast Paldiski edasisest kindlustamisest loobumist hakati Tallinna kindlust 1760-70. aastatel taas uuedama. Uutes bastionides ja reduutides polnud samuti enam müüriäärseid kasematte. Olemasolevaid ruume kasutati tõenäoliselt ladudena edasi.

Kohe pärast Krimmi sõja lõppu, 1856. aastal, alustati keisri vastavat käskugi ära ootamata Tallinna kindluse osade lõhkumisega. Toompeal näitas omapoolset aktiivsust üles gildivanem Hans Heinrich Falck. Rootsi bastioni kavaljeer ja seal olnud laskekasematid lõhuti maha. Bastioni parem külg murti läbi ja sealt ehitati tee Paldiski mnt. alguse suunas (praegune Falgi tee). Türgi tiiva maa-alused ruumid lõigati bastioni muudest ruumidest ära ja jäeti tõenäoliselt maha.

Veidi hiljem, 1858. aastal lõhuti Toompea vallivärv ja sealt Wismari raveliinile viiv Pikk sild ning raveliinilt üle vallikraavi kindlusest välja viiv Lühike sild. Uus tee ehitati 1861. aastal muldele ja sillast erinevale trassile (praegune Toompea tänav). Suurte mullatööde tõttu kadus pääs Wismari raveliini ruumidesse ja arvatavasti sealsed ruumid hüljati. De la Gardie reduut lammutati osaliselt ja selle vasaku poole kohale ehitati uus Kaarli kirik, kasutades ära ka Falcki annetatud kindluste lammutamisest saadud kive.

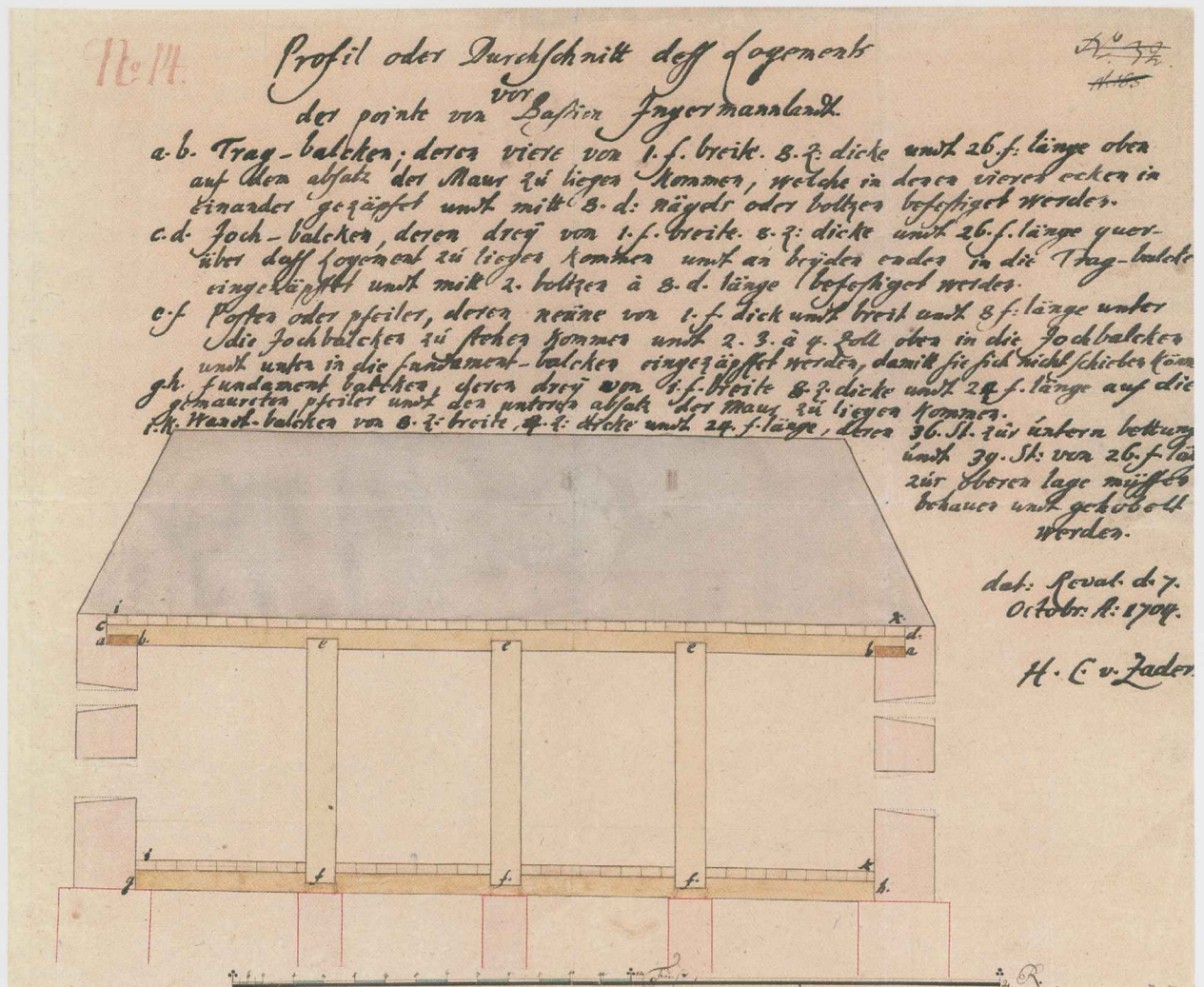
Veidi hiljem ja juba teiste meeste juhtimisel murti läbi Ingeri bastioni vasak külg ja sealt ehitati tee Heinaturu (praegune Vabaduse väljak) suunas (praegune Komandandi tee) ning trepid (praegune Mayeri trepp) Lasteaia (praeguse Moskva kohviku kohal ja Jaani kiriku ees olnud haljasala) suunas.

Bastionide peale rajati haljastust ja väliõbustuskohti, kuid bastionidealune vallikraav metsistus ning välismüürid lagunesid. Ilmselt jäeti käike tasapisi maha, sest 1926-27. aastal need juba suleti kui rüüstatud, lagunenuid ja seega ohtlikuid.

Bastione hakati korrastama 1930. aastatel. Nende peale ja kõrvale rajati uued pargid ning nende välismüürid osaliselt korrastati, osaliselt laoti uuesti üles. Seetõttu on kadunud enamik algseid õhutusavasid. Tõenäoliselt on sellest ajast pärit teave, et Lindamäe all olevat käigujuppi (0,7 km) näidati raha eest huvilistele. Enamikku siseruumidest aga hakati kasutama hoopis teistel eesmärkidel.

Esimese maailmasõja kogemus ja uue sõja ähvardus sundis Eestiski mõtlema kaitsemeetmete massihävitusrelva eest. Teedeministri määrus 1933. aastast kohustas kõikidesse uutesse ja põhilikult ümberehitatavatesse hoonetes rajama gaasikindlaid varjendeid. Nii ehitati näiteks 1934. aastal Kadrioru lossi tagaküljele riigivanema varjend.

Rootsi ja Ingeri bastioni käike võeti samuti kasutusele varjendina. Ehitustööd alustati 1936. aastal. Käigud krohviti osaliselt üle ja varustati tehnovõrkudega – elektri-, vee- ja kanalisatsiooniühendusega. Samuti paigaldati õhuvahetus- ja puhastussüsteem, gaasikindlad terasüksed ning varuelektri- ja veepaigaldis. Käikudest raiuti väljapääsud läbi välismüüri nii

Bastionaalvööndi kirdeküljel olnud Tallinna kaponiiri kasemati lõige. 1704. aasta. Rootsi Riigiarhiivi Sõjaarhiiv (KrA) 0406:28:040:073 a.

Rootsi bastioni ümbrusesse Hirveparki kui ka Ingeri bastioni ümbruse spordiväljakutele.

Mujal linnas ehitati varjendeid tasapisi edasi, näiteks tehti võimas varjend 1936-37. aastal ehitatud Majaomanike Panga alla (praegune SEB Ühispaniga kontor ja Moskva kohviku maja). Toompea linnuse lammutus- ja ümberehitustöödel 1930. aastate teisel poolel ehitati uutesse valitsushoonetesse samuti varjendid, nagu ka 1938. aastal rajatud presidendikantsleji hoone alla Kadriorus.

Veebruaris 1940, kui Teine maailmasõda oli juba ka Eestit puudutanud, võeti varjendite rajamine tõsiselt käsile. Selgus, et Rootsi ja Ingeri bastioni käikudes oli ainult 550 varjendikohta. Pärast kiiret puhastust ja korrastust saadi Ingeri bastionis juurde 900 kohta. Arvestati veel olemasolevate kõlblike ruumide korrastamisega ning nähti ette umbes 3000 koha juurdesaamine.

Selleks kavandati Ingeri bastioni aluste käikude suuremat hõivamist ja Türgi tiiva ruumide puhastamist, kus arvestati kokku 400 lisakohaga. Kiek in de Kōki alumisele kolmele (maa-alusele) korrusele kavandati 300 kohta, 15 sobiva linnamüüri torni alumistele korrustele kokku 600 kohta ning tõenäoliselt Toompea tänava mulde alla või Wisuari raveliini käikudesse 200 kohta.

Üsna oluline osa oli Skoone ja Suure Rannavärava bastionil, kuhu kavandati 350 kohta. Need bastionid oli kavas ühendada Pagari tänaval paikneva kaitseministeeriumi ja sõjaväe peastaabi hoonega (hilisem KGB maja) ning kasutada neid siis kõrgemate sõjaväelaste ja ministeeriumiametnike varjendina. See kava ka arvatavasti realiseerus, kuid tõenäoliselt alles Saksa või Nõukogude okupatsiooni ajal.

Hulk kohti kavandati uutesse maapealsetesse varjenditesse üle linna (kokku kaheksa hoonet, nt. üks neist praeguse Kalamaja rahvamaja parki; hiljem nõuti realistlikult ainult ühe uue varjendi rajamist), uutesse maa-alustesse varjenditesse Lasnamäe nõlva sees (vana loomaia alal) ja muidugi Toompea alla rajata(te)vasse (liiklus)tunneli(te)sse.

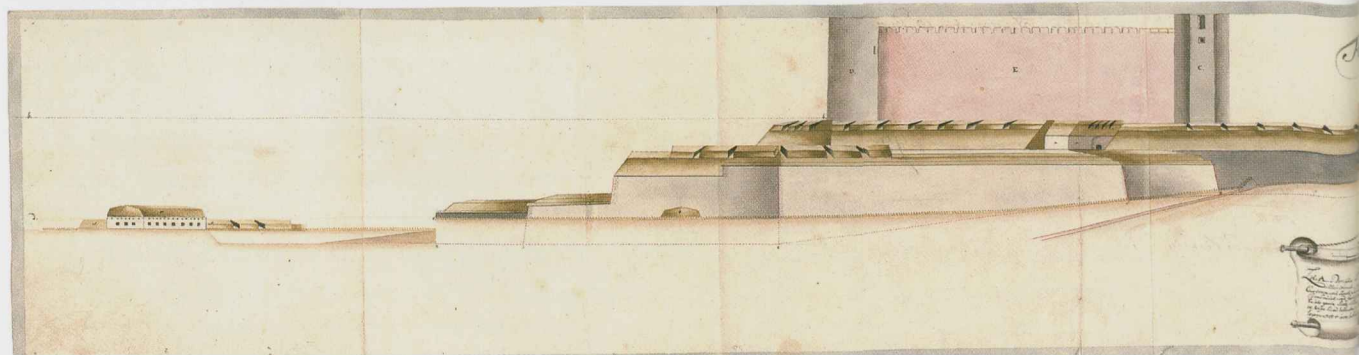
Viimane kava oli Eesti oludes niivõrd suur, et sellest peab eraldi rääkima. Liiklus kahe olulise sõlme, Viru väljaku ja Balti jaama vahel läbi vanalinna oli juba ammu probleem ning esimesed kavad ehitada läbi Toompea tunnel tehti juba 19. sajandi lõpul. Autoliikluse areng ainult võimendas probleemi ning 1930. aastate lõpul jõuti kavani tuua uus magistraal üle Vana turu piki Kuninga ja Niguliste tänavat kuni Lühikese jala alguseni. Siit kavatseti paar maja maha võtta, et jõuda Toompea jalamini ja sealtkaudu tunneli ehitamisega teisele poole Toompea mäe.

Sama liikluskeem kasutati nüüd ära ja tunneli läänepoolse suu määrati mäest Patkuli reduudist lõuna pool välja tulema. Üle vallikraavi (praegu Schnelli tiik) kavatseti tulla sillaga ja üle kraaviäärsete teede viaduktiga otse tollase lähirongide platvormi juurde Balti jaamast lõunas. Mäe sisse pidi jääma kaks auto- ning üks jalakäijate ja jalgratturite tunnel. Toomkiriku lõunaküljele pidi tunnelist tulema lift, lisaks veel treppidega pääsud mitmest Toompeal olevast ametiasutusest (nt. välisministeeriumist). Projekti tegi mäeinsener Karl Feldveber.

Kevadel 1940 tehti proovipuurimised. Projekt jäigi üldjoontes sellisena teostatavaks, ainult rahalisi võimalusi hinnati tagasihoidlikeks ja tunnelid (kõigi $\varnothing = 4$ m) kavatseti rajada järk-järgult – esmalt üks auto-, siis teine auto- ja lõpuks nende vahele kergliiklustunnel. Toomkiriku esise liftišahti läbimõõt oli 5 m ning lisaks liftile oli sinna kavandatud ka spiraaltrepp evakuatsiooniks.

Riigikorra vahetus suvel 1940 ei muutnud esialgu midagi – samad inimesed, kes veebruaris projektiga tegelema hakkasid, tegelesid augustis sellega edasi. Edasi nende osalus kadus, tõenäoliselt võtsid projekti üle otse Moskvale alluvad institutsioonid ning projekt jäigi realiseerimata.

Teisi varjendeid ehitati bastionikäikudesse tõenäoliselt juurde ning arvatavasti jätkati tegevust ka Saksa okupatsiooni ajal. Tõenäoliselt jõudsid sakslased Tallinnast 1944. aastal taganedes bastionikäikude sisu evakueerida või hävitada, sest hiljem on kogu sisemine paigaldis asendatud või uuendatud.

Vaade bastionaalvööndi edelaküljele (Toompea lõunaküljele). 1705. aasta. Umbes selline pilt avanes ka Vene vägedele, kui nad 1710. aastal Tallinna piirama asusid. Rootsi Riigiarhiivi Sõjaarhiiv (KrA) 0406:28:040:028.

Tallinna bastionide kaitsekäigud pärast restaureerimist. Fotod: L. Välja

Järgmise poolsajandi vältel olid need ruumid ka peamiselt varjenditena arvel, kuid näiteks osa ruume kasutas Kunstifond oma ladudena.

Viimane teadaolev kava ehitada tunnel läbi Toompea mäe tehti veel 1963. aastal. Siis võeti vanalinn 1966. aastal ja bastionaalvöönd 1973. aastal tervikuna riikliku kaitse alla. Nõukogude perioodil kirjutas ajaloolane Heino Gustavson esmakordselt 1970. aastal Tallinna maa-alustest käikudest ajakirjanduses pikema ülevaate.

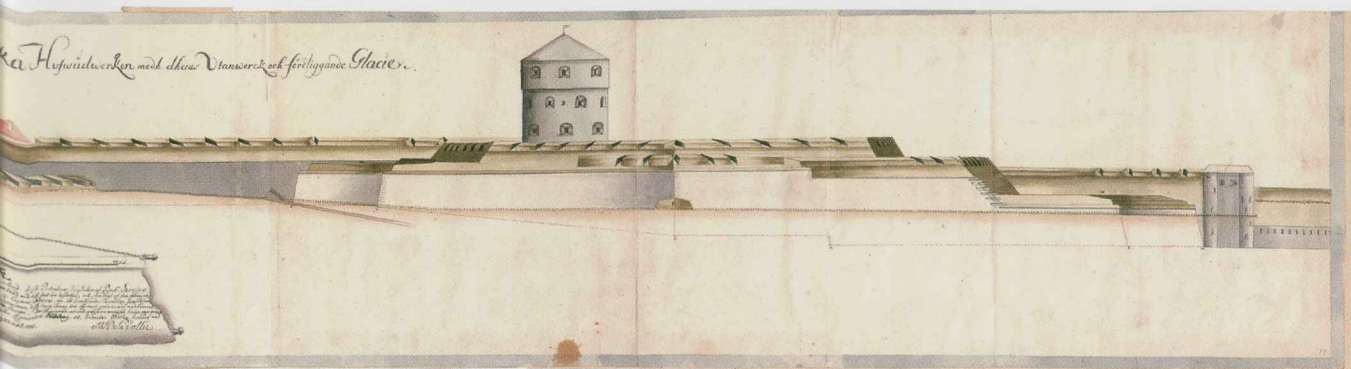
Suured muudatused tehti Eesti pealinnas paiknevate Nõukogude vägede arvus pärast 1974. aastat, kui oli otsustatud pidada Moskva 1980. aasta olümpiamängude purjetamisvõistlused Tallinnas. See tähendas olulise hulga sõjaväelaste äraviimist ja strateegiliste objektide vabamat kasutamist, isegi tsiviilkasutusse andmist.

Ettepanek Rootsi ja Ingeri bastioni varjenditena kasutatavate kasemattide osaliseks rahuotstarbeliseks kasutuselevõtuks tehti juba 1976. aastal, kui kunstiajaloolane Sulev Mäeväli oli käike uurinud ja inventeerinud ning pakkunud välja kasutada käike õllebaarina või ajaloolist keskkonda vähem kurnava kunstigaleriina.

Ilmselt jäi uute funktsioonide andmine varjendeid kureerivate sõjaväe- või julgeolekustruktuuride kas asjatundmatus ja/või huvipuuduse taha pidama. Kasematte ei võetud kasutusele uues funktsioonis ega tehtud ka varjenditena lõplikult korda. Ometi mäletan, et need käigud olid veel 1970. aastate lõpul, kui sõpradega neid salaja külastasin, puhtad, valgustatud ja ventileeritud. See, et poistekamp salaja sisse sai, näitas ka, et korralikku valvet enam ei olnud.

Uute aegade tules 1990. aastatel hüljati kasemattide varjendid lõplikult. Käikudesse, kuhu ennegi oli sisse murtud ja prahti veetud, asusid kodutud ning seal paiknevat sisustust ja tehnovõrke rüüstati. Linn võttis suuna vähemalt osade käikude kordategemisele ja turismis rakendamisele.

Juhuslikult taasavastati 2003. aastal isegi Wismari raveliini käigud. Vaatamata kõikidele ettetulnud raskustele on osa käikudest leidnud lõpuks tänapäevase avaliku rakenduse. Avatud käigustikku kavatsetakse edaspidi laiendada nii bastionide sees kui ka Skoone bastioni, Wismari raveliini ja Türgi tiiva kaasamisega.

BASTIONIDE KAITSEKÄIKUDE UUS ELU

Boris Dubovik

Uuringud: OÜ Agu
Eritingimused: OÜ Heino Uuetalu
Projekt: OÜ Heino Uuetalu
Ehitaja: AS Facio
Järelevalve: OÜ Heino Uuetalu

Tallinna vanalinna kindlustuste vööndi bastionides paiknevate kaitsekäikude olemasolu sai spetsialistide ringis laiemalt teatuks alles 1980. aastate lõpus, kui likvideeriti sealne tsiviilkaitsevarjend. Avalikkuse ette jõudis teema alles uues vabariigis, kui ajakirjandus tegi käikudest juttu kui kodutute pesitsuspaigast. Aeg-ajalt tõstatati teema ka ühe või teise projekti raames, kuid mitmesugustel põhjustel see alati soikus.

Eellugu ja uuringud

Läbimurdehetk toimus siis, kui Kaarli puistee ja Toompea tänava nurgale hakati ehitama Okupatsioonide Muuseumi. Kaevetööde käigus tulid välja Wismari raveliini varisenud tunnelid ja ajakirjandusest ärgitatuna saabus asjaga tutvuma ka toonane linnapea Edgar Savisaar. Nähtust vaimustusse sattunud küsis ta võimaluse kohta need rahvale avada. Arvestades olukorda, kus Wismari raveliini kohale oli ehitatud maju juba 19. sajandil, sai pakutud alternatiivina korrastada käigud Ingeri ja Rootsi bastionis. See sai toetuse linnavalitsusest ja leiti ka raha eelarvesse.

2005. aastal algas projekt arheoloogiliste väljakaevamisega. Eesmärk oli leida vanad trepikäigud, mis ühendasid alumiisi tunneleid bastionide muldkehandiga. Tulemusena leiti neli väljapääsu, mis olid mullaga täidetud:

1. Rootsi bastioni idaküljel
2. Toompea tänava ääres Ingeri ja Rootsi bastioni vahel, mis ilmselt oli kunagi ühenduses Toompea peaväravaga
3. kõige sügavam ja kõige suurem avastati Ingeri bastioni läänenurgast, mis suundus Kiek in de Köki poole, praegusest Komandandi teest umbes 8 m sügavamal
4. Ingeri bastioni lõunaküljel praeguse tenniseväljaku osas.

Uuringute käigus avastati ka tenniseväljakute juures olevast endisest tsiviilkaitse variendist tunnelite jätk Vabaduse väljaku suunas, mis oli meetripaksuse seinaga kinni müüritud. Ilmselt oli see suletud juba 19. sajandi teisel poolel, kui bastionaalvöönd kujundati ümber pargialaks. Sellest müürist ca 50 m kaugusel läks tunnelite langus nõnda suureks, et ulatus allapoole põhjavee taset. Selleks et kindlaks teha, kui kaugele tunnelid vee all ulatuvad, telliti akvalangistid uurima. Selgus, et lõunapoolne tunnel jätkub kuni Vabaduse väljakuni ja kulgeb siis paralleelselt Harju tänavaga kuni Mayeri treppideni. Selle lõpuosas oli veetase kuni 50 m võlvitipust.

Projekteerimine ja restaureerimine

Projekteerimisele eelnes käikude digitaalne mõõdistamine ja fikseerimine. Projekt nägi ette võtta kasutusele ca 380 m tunnelitest (100 m veealust osa ootab paremaid aegu ja veetaseme langust). Ingeri bastionis avastatud trepp taasavati ja ehitati ümber avalikuks sissepääsuks. Toompea ja Kiek in de Köki poolsed trepid on ette nähtud avariiväljapääsudeks. Ingeri bastioni lõunaküljel nähti ette restaureerida vana kaitsevarjendi metalluks. Uuesti avastatud tunnelid nähti ette avada ca 50 m ulatuses ja veepealses osas rajada restilaadne aluspõhi, mis võimaldab seal liikuda ka niiskematest oludes. Avalik funktsioon nõudis kommunikatsioonide (elekter, ventilatsioon, tuletõrjesignalisatsioon) rajamist. Tuletõrjesignalisatsiooni täiendab süsteem, mis tuleohu korral jagab tunnelid eraldi tuletõkkesektsioonideks.

Paralleelselt väliuurimiste ja projekteerimistöödega toimusid ka arhiivuuringud, mille käigus selgus, et tunnelid projekteeriti ja ehitati välja kaitsevarjenditeks juba 1939. aastal Eesti Vabariigi ajal. Kui tunnelid rahvale avati, juhtus külaliste hulka ka inimesi, kes olid seal varjunud 1944. a. märtsipommitamise ajal.

2006. a. algasid restaureerimistööd. Koos arheoloogide avastatud trepikäikudega veeti aasta jooksul tunnelitest välja 800 tonni prahti. Uuendati põrandad, nõukogudeaegsed tsementkrohviga täiendused ajaloolistel müüridel likvideeriti, paepinnad puhastati survepesuga, hilisemad vabariigiaegsed täiendused säilitati algsel kujul.

Paralleelselt restaureerimistöödega alustati ka sisekujundusprojektiga, et rajada tunnelitesse Linnamuuseumi ekspositsioon. Kavatakse eksponeerida kõik bastionide ajaloolised etapid alates tunneli ehitamisega kuni Eesti Vabariigi aegse ja nõukogudeaegse tsiviilkaitsevarjendini.

25. veebruaril 2007 toimus käikude pidulik avamine Tallinna linnapea Jüri Ratase osavõtul ja esmakordselt avati käigud ka rahvale. Oldi valmis vastu võtma paarisadat huvilist, huvi oli aga oodatust suurem – kokku külastas käike ühe päeva jooksul 3000 inimest.

2007. aastal projekteerimistööd jätkati. Arvestades publiku suurt huvi tuleb rajada tunnelitele mugavam ja paremini toimiv juurdepääs. Selleks ühendatakse käigud Komandandi tee alt Kiek in de Kökiga – rajatakse uus betoontunnel ajaloolise trepi ja Kiek in de Köki uue fuajee vahel. Sellega koos tahetakse suurendada ka praegust fuajeed. Tööd algasid oktoobris, lõpp on kavandatud juunisse 2008.

EHITISED

Betti Alveri sünnimaja restaureerimine ja ümberehitamine muuseumiks

Jõgeva maakond, Jõgeva linn, Jaama t. 3b
Muinsuskaitse eritingimused ja uuringud:
Ehitusmaa OÜ, A. Kulbach, K. Avellan
Projekteerija: ARC Projekt OÜ
Ehitaja: AS Ervin Ehitus
Sisearhitekt: O. Mellow

Tegemist on raudteeehitiste kompleksi kuuluva elumajaga, mis on ehitatud 1876. a. seoses Tapa–Tartu raudtee rajamisega. Kuni restaureerimiseni oli hoone kasutuses elumajana ning seisis aastakümneid räämas.

Villa Õie 21 Tallinnas Nõmmel

Restaureerimisprojekti tegi ja keerukad insener-tehnilised lahendused kavandas OÜ Heino Uuetalu.

Kunagi riigivanem Juhan Kukele kuulunud elegantne Nõmme villa, mille on 1920. aastate alguses kavandanud Karl Burman, oli jõudnud tõesti armetusse seisu. Ühepereelamu oli Nõukogude ajal jaotatud paljudeks väikesteks korteriteks, millest mõni oli veel omakorda kasutusel kommunaalkorterina. Läbisadav katus koos aastaid remontimata käimlatest ja vannitubadest pärit reoveeeketega oli sedavõrd tugevasti kahjustanud elamu puitkonstruktsioone (tegemist on puumajaga, mis krohvitud väliselt kivehitist meenutavaks), et oli karta hoone laiali vajumist. Elektrisüsteem ja korstnad olid avariiolukorras, endised suured ja valgusküllased ruumid jagatud sekundaarsete vaheseintega imelikeks "kunkudeks", aed umbe kasvanud.

Õnneks leidsid endisaegse pererahva pärjad, kes maja õigusjärgsete omanikena tagasi said, võimaluse hävingu äärel olnud villa siiski päästa. Pärast üürnikele asenduspindade leidmist viidi tühjäs majas läbi põhjalikud uuringud, konstruktsioo-

linnavalitsuse idee rajada hoonesse Betti Alveri muuseum koos Alo Matiiseni memoriaaltoaga sai positiivse vastukaja juba üle kümne aasta tagasi. Ettevalmistused algasid 1998. aastal eritingimuste ja väliuuringute koostamisega. Projekt valmis 2000. a.

Välitöid teostati aastatel 2000–2003: paigaldati kivikatus, korrastati katusekonstruktsioon, vahetati aknad, paigaldati laudvooderdis, olemasolevad sissepääsud säilitati. Asendati remontide käigus kaotsi läinud fassaadi algselt kaunistatud raudteearhitektuurile iseloomulikud puitdetailid, varikatused sissepääsude kohal, akende kohal ja all olnud puitpits, viilusarikaid toetanud konsolidid ja viilukaunistused.

Aastatel 2003–2006 tehti hoones sisetöid. Ruumides säilinud esialgsed laekarniisid puhastati ja korrastati. Raudtee ajaloo ruumides säilitati suur, värvitud ahjupottidest pliit koos kummiga, samuti tellistest soemüür; toas olev ümar raudahi ning muuseumi tööruumis olev kandiline raudahi.

Ajavahemikus 1998–2006 on Muinsuskaitseamet eraldanud mälestisele 700 000 krooni. Kokku kulus muuseumi rajamiseks 3,92 miljonit krooni.

Betti Alveri muuseumi pidulik avamine toimus luuletaja I. O. sünniaastapäevaks 23.11.2006. Muuseumis korraldatakse konverentse, luuleõhtuid ja väiksemaid teatrietendusi, kunsti- ja fotonäitusi.

Sille Raidvere

nid avati ulatuslikult, tehti vajalikud proteesimised, peatati vajumised, suures osas taastati endine ruumijaotus. Alles püüti jätta nii palju algset puitmaterjali, kui vähegi võimalik. Enamik detaile interjööris (tahveluksed, trepikäsi puud, osa aknaraame koos sulustega, kamin jm.) osutusid täiesti restaureerimiskõlblikuks. Majale tehti uus kivikatus. Kasutusele võeti põõningukorru. Väga suur krunt, mida õnneks polnud ka Nõukogude ajal jagatud, korrastati, seejuures säilitati ja puhastati Nõmmele omane põlismändidega parkaied.

Oliver Orro

Kreenholmi meistrite vana elamu, Kose t. 6 Narvas

Muinsuskaitse eritingimused: Raivo Mändmaa

Projekt: AS Kommunaalprojekt

Muinsuskaitse järelevalve: Helve Ilves

Ehitaja: AS Facio Ehitus

1875. aastast pärinev elamu on puitarhitektuuri ja tööliselamute tüpoloogias küllalt omalaadne. Hoone seisund enne restaureerimist on hästi vaadeldav sama projekti järgi ehitatud naaberhoonel Kose 8. Neid on nimetatud ka esimesteks ridaelamuteks Eestis. Hoone restaureeriti ja remonditi täies mahus. Rajati juurdeehitis. Hoones tegutseb nüüd piiripunkt. Piiripunkti moodne klaasist maht on valutulult seotud ajaloolise

kehandiga, aga selle ajaloolise hoone restaureerimine tekitab küsitavusi, eriti eeskodade vormistus, kus kummalised proportsioonid hoone tõsiseltvõetavust kahandavad.

Leele Välja

Liphardti kabel Vastseliinas

Projekt: Rändmeister OÜ

Teostus: AS Kurmik, projektijuht Andres Rannamets

Muinsuskaitse järelevalve: Epp Needo

1772. aastal valminud Vastseliina mõisnike von Liphardtide (1766–1919) hauakabel perekonna matmispaigal saksa kalmistul ootas turgutamist juba pikemat aega.

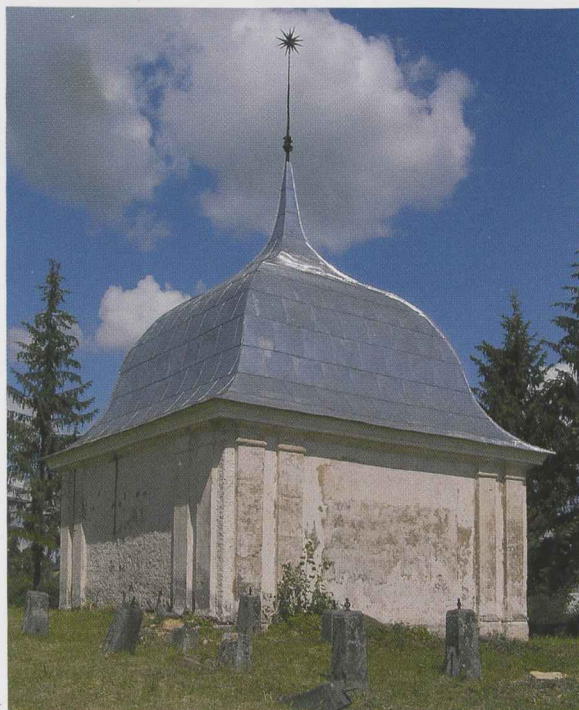
Kõige pakilisema tööna vajas väljavahetamist kabeli barokse paisutusega plekk-katus. Samuti oli kabeli ümbrus võsastunud ning korrastamata, remonti ja koristamist vajas ka hauakamber. Teiste väiksemate tööde kõrval paigaldati

kabelile 2006. aasta suvel uhiuus plekk-katus, muu hulgas tehti korralik remont ka katusekandmikule. Katus kaeti uute tsingitud plekist tahvlitega ajaloolise eeskujuga, valtsimine teostati käsitsi. Katusetööde käigus uuendati ka kabeli katust kaunistava ehisvarda tipus olevat aotähte, mis valmistati olemasoleva eeskujul 2,5 mm paksusest plekist.

Hauakambri koristamise käigus õnnestus üksikute fragmentidena välja puhastada algselt säilinud tellispõrandat. Muu ehitus- ja olmeprahi hulgast leiti hulgaliselt plekist sepisaid detaile, sepistatud aaskäepidemeid, kirstusangasid, plekist kirstukaunistuste fragmente ja kinnitusedetaile.

Leiud anti üle Vastseliina koduloomuuseumile, kus need ootavad konserveerimist.

Mari-Liis Paris

Tuhala kirik sai puitkatuse

Tuhala kirik Harjumaal valmis 1777. aastal. Kiriku katus kaeti veesoontega laudadega, millest mõned olid pikihoone pööningul käiguteedeks kohandatuna käesoleva ajani säilinud. Järgmiseks kaeti katus laastudega, seejärel juba Nõukogude perioodil eterniitplaatidega. 2000. aastate alguseks ei olnud katusekate enam sadevetekindel, mitmes kohas tekkisid läbihoodud ning kahjustada said kandekonstruktsioonid ning paiguti interjööri.

EELK Tuhala kogudus ja Muinsuskaitseamet kaalusid katusekatte vahetuseks mitut varianti. Esialgu mõeldi plekkkattele, mis olnuks odavam ja päästnuks kiriku halvast tehnilisest seisukorrast. Ent arutelud viisid tõdemuseni, et sellel maakirikul on olnud traditsiooniliselt puitkatuse ja see väärrib taastamist. Samuti peeti silmas traditsiooniliste käsitööskuste alleshoidmise vajadust. Ka maastikupildis pidi tõrvatud puitkatuse saama pilkupüüdvam, ajalooõngulisem ja väärrikam. Kõiki nimetatud asjaolusid kaaludes otsustati puitkatuse kasuks.

2005. aasta veebruaris alustati vana katusekatte eemaldamist ja kandekonstruktsioonide proteesimistöid. Antiseptikuna kasutati puutõrva ja hüdroisolatsiooniks kasetohtu. Pikihoone katusetööd kestsid pea terve suve. 2006. aasta suvel paigaldati uus kate ka tornikiivriale.

Katusekatte materjaliks valiti kimm mõõtmetega 100 x 12 x 700 mm.

Kimmidest kate tehti kolmekordne. See paigaldati tõrvapapiga kaetud aluslaudisele.

Kimmi materjaliks valiti vaigurikas okaspuu.

Esmalt immutati kimmid 80-kraadises männitõrvas.

Pärast paigaldamist tõrvati katus üle kaks korda.

Katuse hilisemaks hoolduseks on insener Aleksander Danil ja arhitekt Tõnu Parmakson soovitanud katust tõrvata lõunaküljel iga viie aasta järel ja põhjaküljel iga kümne aasta järel.

Silja Kansa

Vasalemma mõisa peahoone saalid restaureeritud

Uuringud, põhiprojekt ja restaureerimistööde teostus
OÜ Vana Tallinn

Vasalemma mõisa peahoone on neogootika silmapaistvamaid näiteid Eestis. Vasalemma marmorist hoone on ehitatud E. von Baggehufwudti tellimusel aastatel 1890–1893 arhitekt K. Wilckeni projekti järgi. Praegu töötab mõisahoones Vasalemma põhikool.

Restaureerimistöid on hoones teostatud etapi viisi juba aastaid. 2006. aastal valmisid saali ja endise söögisaali (kooli tarbeks kohandatud üheks ruumiks) restaureerimistööd, millele eelnesid 2003. aastal värviuuringud ning 2004. aastal sisekujundus- ja restaureerimisprojekt.

Vaade Vasalemma mõisa peahoonele. Foto: L. Välja 2006

Enne uuringuid ja restaureerimist oli kooli aulaks ja võimalaks kohandatud saal tagasihoidliku ilmega. Endise mõisa söögisaali ja saali vahesein oli kooli vajadusi silmas pidades varem lammutatud ning endisesse söögisaali paigutatud lava. Seinad ja laed olid kaetud hilisemate värvikihtidega. Saali oli ehitatud suur ja ilmetu tellisahi. Ent hoone teistest ruumidest varem avastatud maalingud, ajalooliste allikate vihjed võimalikele maalingutele saalides, samuti hilisemate värvikihtide alt paljandunud värvifragmendid saali laes andsid aluse eeldada, et mõisaaegne siseviimistlus võib olla siin säilinud. Uuringutulemused kinnitasid seda.

Endisest söögisaalist tuli lava eemaldamise käigus nähtavale algne tammeparkettpõrand. Üllatust pakkus ehitusaegse pottahju fragmentide leidmine. Paari alumise rea ulatuses alles olnud vanade pottide eeskujul ja seinal säilinud piirjoonte järgi rekonstrueeriti uus pottahi. Taastati mõisaaegse puitpaneeli puuduvad osad ning aaderdus. Sein- ja laemaalingud

olid kaetud hilisemate tugevate värvi- ja pahtlikihiga. Need eemaldati mehaaniliselt pahtlilabida ja skalpelliga, paiguti ka värvieemalduspastaga. Originaalmaalingsid oli võimalik säilitada ja eksponeerida ca 80% ulatuses. Krohvikadudega pinnad täideti lubikrohviga, viimistleti akrüülpahtli ja -värvidega, lähitules printsibist, et eristuksid uuendatud ja originaalpinnad.

Kui endise söögisaali maalingud olid teostatud õlitemperaga ja hästi säilinud, siis saali maalingud olid krohvile kantud liimvärvidega, maalingutest olid säilinud vaid jäljed, nt. laerosest ca 10%. Siingi puhastati sein- ja krohvipinnad mehaaniliselt, vajadusel värvieemalduspastaga. Krohviparandused tehti lubimördiga ning krunditi kaseiinkrundiga. Originaalmaalingsid fragmentid liimistati kaseiiniga ja eksponeeriti säilinud mahus. Tervikliku ruumikujunduse saavutamiseks rekonstrueeriti puuduvad maalingute osad olemasolevaid motiive kasutades kaseinivärvidega.

Silja Konsa

Ülal vasakul: Väljapuhastatud maalingud saalis.

Foto: S. Konsa 2006

All vasakul: Restaureeritud saalid. Foto: P. Nork 2007

Ülal paremal: Restaureeritud seinapaneelidel on jäetud nähtavale ka osake algsest viimistlusest. Foto: L. Välja 2006

Palmse mõisa moonakatemaja

Projekt: OÜ Restaatorprojekt

Peatöövõtja: AS Haljala Ehitus

Muinsuskaitsealine järelevalve: Einar Kaldam

Palmse mõisa moonakatemaja on üks väheseid hooneid Palmse mõisaansambelis, mis suures osas on säilinud algse lahenduses. Moonakatemaja asub mõisatuumikust veidi eemal, peahoonest kagu pool Viitna tee ääres. Palmse mõisa moonakatemaja esindab kõrtsi tüüpi ehitist, kus mõlemas otsas paiknevad tallid ning hoone keskosas on väikesed eluruumid ja mantelkorstnaga köök.

1972. aastal, mil hoone läks Lahemaa Rahvusparki valdusse, hakati sellele otsima uut otstarvet. Üheks plaaniks oli paigutada moonakatemajja Palmse mõisat ja Lahemaa rahvusparki tutvustav ekspositsioon. See kavatsus teoks ei saanud. 20. sajandi 70. aastatel tehti siiski mõningaid remonttöid, mille käigus vahetati katusekate ja uuendati enamik avatäiteid. 1990. aastate lõpul paiknes hoone ühes suuremas ruumis kohaliku kooli spordisaal. Koos SA Virumaa Muuseumid valdusse minekuga otsustati moonakatemaja kasutusele võtta mõisatöölise, moonakate ja talupoegade eluolu tutvustava näitusepinnana. Lisaks välisfassaadi- ja katusetöödele tehti

ulatuslikud restaureerimis- ja remonttööd ka siseruumides: uuendati põrandad, ehitati leivaahi jm. ahjud, rajati muuseumile vajalik vee- ja elektrivarustus. Korrastati hoone ümbrus ja taastati kiviaiad. Huvitava lahendusena võib mainida ka seda, et hoones on võimalik pidada kariloomi.

Töid rahastati PHARE ESC 2003 turismi infrastruktuuri toetusprogrammist ja seda teavitav tahvel paikneb kõrvuti kultuurimälestise tähisega hoone seinal.

Inga Raudvassar

Karja kirikuaia vanimad hauaplaadid varju all

2006. a. juulis valmis Muinsuskaitseameti tellimusel OÜ Rändmeister poolt projekteeritud ning rajatud varikatus Eesti vanimate hauaplaatide hulka kuulvale kolmele trapetsiaalsele hauakivile Karja kirikuaias.

Varjualuse asupaigaks valiti kirikuhoone lõunaeeskojast veidi ida pool kirikuaia piirdemüüri külgnev kõrgem küngas. Arheoloog Armin Rudi tões proovikaevamisel, et kungas koosneb vähemalt 1 meetri sügavuseni segatud rusukihist.

Varikatuse materjaliks sai vastupidav tammepuit. Konstruktsiooni kandvate postide pinnasesse sängitatud otsad immutati puutõrvaga, katuselauad linaõlivärvimisega, plaatide rauast kinnitusklaamid valmistas kohalik sepp ning need kaeti roostekaitsevõruga.

Varjualuse rajamise idee ning võimaluse andis teadmine, et ükski kolmest plaadist ei paiknenud oma esialgsel kohal. 1920-ndatel uuris neid ning joonistas üles Rootsi kunstiajaloolane Tor Helge Kjellin. Dateerinud on ta plaadi nr. 1 XIII sajandisse ning plaadid nr. 2 ja 3 XIV sajandisse.

Esimesed kaks hauaplaati leidis Kjellin 1924. a. kirikuaia põhjapoolsest piirdemüürist. Täies mahus säilinud hauaplaadi kohta oletas ta, et tegemist on kivisarkofaagi kaanega. Teise

plaadi väikesed gabariite arvesse võttes pakkus aga, et see võib katta lapse hauda (ilmselt oli plaat algsest siiski mõnevõrra pikem). Kahte risti pidas Kjellin viiteks kaksikhauale. Kolmanda hauaplaadi leidis ajaloolane käärkambri põhjaseinas paiknenud ning 1924. a. kinnimüüritud ukseava eest, kus see toimis trepiastmena. Plaati kaunistavaid riste võinuks Kjellini arvates muu hulgas interpreteerida ka kolmainsuse sümbolina või kolme Kolgata ristina.

Gotland, Endre. Foto: M. Loit

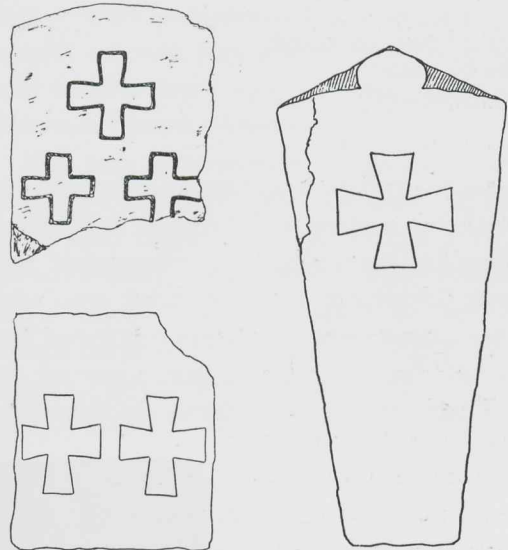
Enne varjualusesse paigaldamist lebas kivi nr. 1 kiriku loodenurga lähistel, nr. 2 läänepoolse piirdemüüri põhjaosas ning nr. 3 oli tõstetud kiriku lõunaeeskotta. Kaks esimest kivi olid tugevalt sammaldunud, kuid neil leiduvad ristikujutised veel küllalt hästi säilinud. See näitab, et omaaegsed meistrid oskasid paelademest valida just selle õige kihi, millest sobis raiuda võimalikult kaua lahkunu mälestust talletav hauaplaat.

Kuid miski ei ole igavene. Siinkohal võib tekkida poleemika sekkumise ja hääbuda laskmise pooldajate vahel. Antud juhul kallutas kaalukausi sekkumise kasuks juba eespool mainitud hauaplaatide sekundaarne asupaik.

Inspireerituna Gotlandi kirikuaedades leiduvatest analoogsetest lihtsatest varjualustest sündis seegi vanu hauaplaate ilmastiku hävitava toime eest kaitsev varikatuse. Erinevalt Gotlandi praktikast, kus kivil leiduvad tekstid ja uurendkujutiste piirjooned on parema jälgitavuse huvides kaetud mustjashalli alküüdvärviga, on siin kivid jäetud nende loomuliku olekusse. Küll on aga selguse huvides lisatud varjualusele info tahvel ühes eksponeeritud hauaplaatide graafiliste joonistega, mis teavitab huvilisi kahes keeles trapetsiaalsetest hauaplaadidest üldisemalt, heites valgust nii nende levikule kui ka kivi-

del leiduvale sümbolitele. Sobituses delikaatselt kirikuaia miljöösse, varjamata vaateid, ent siiski küllaldaselt nähtaval kohal, pikendab rajatud varjualune oluliselt meie päevini säilinud väärikate hauakivide eluiga ning loob suurepärase võimaluse tutvuda nendega lähemalt.

Mari Loit

Saaremaa, Karja. Foto: K.Tooming

TALLINNA TOOMKIRIKU EDELAKABEL

Juhan Kilumets

Uuringud: Eva Mölder, Juhan Kilumets

Projekt: Illar Kannelmäe

Teostus: Rändmeister OÜ

Toomkirikus on kohti, kuhu ei satu turist ja kus asjatundjagi käib harva. Kes tunneb seestpoolt Püha Jüri kabelit, Fersen'i kabelit, raamatukogutuba lõunaeeskoja kohal, "kuningakabelit" kiriku lääneseinas, Guldenbandti kabelit või kabelit kiriku edelanurgal? See valdavalt hiliskeskajal suure kirikuga liitunud "ääremaa" on läbi uusaja olnud pisut unustatud, enamasti ebamääraselt kasutatud ja mõõdukalt räämas. Veel lähiminevikus

olid Fersen'i kabel, Jüri kabel ja edelakabel tänuväärset Wunderkammer'id, näiteks Jüri kabeli uuringute käigus pandi hiljuti kirja üle 200 ajaloolise väärtusega eseme, võib isegi öelda – leiu. Uurija ja restauraatori rõõm on mõistagi nende ruumide kes-teab-mis-ajast puutumata interjööor.

Kuigi 20. sajand läks toomkiriku kabelitest peaaegu et mööda, peitub siin siiski üks vähe teada, ent oluline lugu meie tsunfti ajaloos. 1907. aastal korrastati Eestimaa Kirjanduse Ühingu eestvõttel Jüri kabelit plaaniga rajada sinna kiriklike esemete muuseum. Täielikult räämas ruumi elustamist võib julgelt nimetada teadlikuks restaureerimiseks, eriti

Kabeli üks pool, vaade põhja.
Fotod: P. Säre

ilmekalt näitab seda Thomas Rammi sarkofaagi taastamise käekiri. Toomkiriku kõrvalruumide restaureerimise järgmiseks tähiseks olid käärkambri tööd 1990–1991 (Ville Raam, Arne Joonsaar, Boris Dubovik, Illar Kannelmäe). Järgnes Guldensbandi kabeli restaureerimine (1999), Ferseni kabeli konserveerimine (2000), Püha Jüri kabeli tööde algus (2004) ning edelakabeli restaureerimine 2006. aastal.

Kabel kiriku edelapoolse portaali ette ehitati 15. sajandi teisel poolel. Ruumi algne funktsioon ei ole päris selge, kabeliks nimetamine on seega tinglik. Erandlikult kõrge võlv välistab lihtsa portaalieeskoja ülesande, pühakubelid andmeid ei ole. Olulisemad detailid peale portaali ja müüritrepi olid teravkaarsed aknad kolmes seinas. Ükski aken pole säilinud algvormistuses, kuid idapoolse akna täitemüüritises väärib tähelepanu kiriku üks vähestest gooti raidraamidest. Oma imposantse interjööri – ca 7 × 8 meetrise põhiplaani juures ulatus võlvitipp vähemalt 13 meetrini – säilitas kabel 17. sajandi lõpuni. 1684. aasta tulekahjus sai interjäär rängalt kannatada, pole võimatu, et just siis varises või lammutati

võlv kuni kandadeni. Põlengule järgnenud taastamisel jaotati ruum vahelaega kaheks. Siin mängis oma osa lähenev Põhjasõda – ülemisele korrusele rajati kirikutes harva esinev kaubaluukide, vintsi ja salvedega laoruum. Laokorrus kaotas oma funktsiooni ilmselt 18. sajandi jooksul ning jäi aktiivsest kasutusest välja. Esimene korrus eraldati pärast tulekahju vaheseinaga kaheks ruumiks, mille edaspidine käekäik kujunes üsnagi erinevaks. Samal ajal kui läänepoolset osa ehk eeskoda korduvalt remonditi, püsis vaheseinatagune ruum ligikaudu suure tulekahju järgsel kujul, suurimaks muudatuseks sai tualettruumi rajamine eelmisel sajandil.

2006. aasta restaureerimise ajendiks oli vajadus kiriku töötajatele mõeldud sotsiaalruumide järele. Töö sisulisteks märksõnadeks kujunesid keskaegse kavatsise ja 17. sajandi lõpu taastamisest pärinevate detailide selgem esitamine ning eelmise sajandi moonutavate muudatuste eemaldamine. Omaette eesmärgiks sai 1684. aasta tulekahju jälgede eksponeerimine. Meenutame, et suure osa Toompea hoonestusest hävitanud põlengu – muuseas, monumenti vääriva drama

Kabel teisel pool vaheseina, vaade põhja

– nähtavad jäljed on haruldased. Tookord müürideni põlenud toomkirikus on need küll olemas, kuid enamasti krohviga peidetud. Samas on aga tulekahju üks kahest toomkiriku ehituskehandi suuremast muutusest uusajal.

Tööd keskendusid kabeli esimesele korrusele, kusjuures tähtsaks sisuliseks piiriks kujunes nimetatud puidust vahesein. Seinast ida pool, kus viimati asusid panipaik ja tualettruum, lammutati kõik 20. sajandi vaheseinad. Avanenud interjööri kajastas väheste muutustega pilti, mis oli tekkinud 1684. aasta tulekahju ja sellele järgnenud korrastamisega. Ilmselt käsitleti juba tookord vaheseina taha peidetud ruumi teisejärgulisea – seinad jäid krohvimata ning erinevalt mujal kirikus lausa kohustuslikust käekirjast ei kaetud siin isegi tules murenenud kive. Nii osutus eeskojast eraldav vahesein mitte üksnes ruumiliseks vaid ka harvanähtavalt selgeks ajaliseks piiriks.

Seinte konserveerimisel piirduti tagasihoidlike abinõudega. Pinnad puhastati, konsolideeriti lõhenenud raidkivid ning kinnitati vähesed tulekahjueelsest ajast pärinevad krohvikatked. Nii jäid üldpildis valitsema paljad, paiguti tulejälgedega dokumentaalsed müüripinnad, muu hulgas avaneb vaade ka kabelieelsele kiriku lõunafassaadi müüritisele. Ajalooline interjäär muutus üksnes toa lõunaosas, kus laudvaheseintega eraldati kaks tualettruumi töötajatele ja küllastajatele. Uued seinad lahendati sirmidena, et mingilgi määral säiliks vaade ruumi laele.

Vaheseinast lääne poole jääva eeskoja tuimaks remonditud interjööris muutus peamiselt lagi. Ilmselt 20. sajandi

alguses ehitatud tasalae alt vabastati hõreda sammuga, kuid harvaesineva topelttalastikuga lagi. Laoruumi aegsest konstruksioonist tuli asendada vaid üks tala, samas säilis kogu ruumi ulatuses algne laeplangutus. Vaatamata uuringuleidudest tekkinud kiusatusele ei muudetud seinapindade 19. sajandil kujunenud suhteliselt igavat, raiddetailide varjavat krohvipilti. Sondaažidena eksponeeriti nii tulekahjus kannatada saanud kui ka erandlikult säilinud raidkividetailid portaalinišil ja lääneseina niši silluskaarel. Vaatamiseks jäid ka keskaja ja tulekahjujärgse remondiperioodi krohvide näited. 15. sajandile omaste lintvuukidega krohvikihit on kabeli ehitusaegne ning toomkiriku nappide keskaegsete krohvinäidete foonil haruldane.

Eeskoja loodenurgas eksponeeriti uuringute ilusaim leid – kinni müüritud keskaegne siseportaal, mille paiknemine 3,5 m kõrgusel põrandast jätab ava funktsiooni esialgu mõistatuseks. Märkimist väärib ka leid põrandast, kus plaatide ümberladumisel paljandus ilmselt varasemasse põrandasse kuulunud hiliskeskaegse nelkisirruutudega hauaplaadi toorik. Plaadi tõstmine polnud põhjendatud ning see jäi oma asukohale uuema põranda all. Muuseas, vahesein on piiriks ka põrandaplaadistusele. Ida pool on säilinud tulekahjujärgse remondi aegsed küünarplaadid, läänepoolse ruumi põrand on kaetud 19. sajandi arssinplaatidega.

Edelakabeli teisel korrusel piirduti 2006. aastal uuringutega – teostati võlvikandade ehitusarheoloogia ja krohvide kaardistamine. Keerulise ehituslooga võimsa interjööri konserveerimine ootab järgi.

Kabeli interjäär ühel ja teisel pool vaheseina. Vaade lõunasse

TÖÖSTUSKÜLAST TEHNOLOOGIALINNAKUKS

Dvigateli tehase tööstuskompleksi lugu

Maris Suits

Kiiresti arenev Ülemiste City tehnoloogialinnak paikneb endise Dvigateli tehase maa-alal. Tallinna lennujaama vahetu naabus, hea maantee- ja raudteeühendus ning suhteline lähedus kesklinnale loovad hea eelduse innovaatilise äri- ja tööstuslinnaku kujunemiseks. Just soodne asukoht sai ka 110 aastat tagasi määravaks tänasele tehnoloogiapargi maa-alale vaguniehitustehase Dvigatel rajamiseks. Kaalukateks argumentideks olid tookord Ülemiste järve veeressursid, vana Tartu postimaantee, lähedal asuvad rikkalikud paekivivarud ning kolmkümmend aastat varem käiku läinud Tallinn–Peterburi raudtee.

Tehase ajaloost

Ülevenemaalise tähtsusega tehasekompleks valmis 1899. aastaks. Ettevõtte maa-ala üldpindala ulatus 131 hektarini. Tehasekompleksist kujundati omamoodi tööstusküla, kus lisaks tööstushoonetele oli olemas kõik alates puutöökojast ja lõpetades pesumaja või pagaritöökojaga. Valdav osa hoonestusest ehitati kohalikust Lasnamäe paekivist.

Teisenevate oludega kohanedes muutis tehas Dvigatel järgneva sajandi jooksul mitmelgi korral nii omandivormi kui toodangu spetsiifikat. Enne II maailmasõda jõuti lisaks

vagunitele toota nii sisepõlemismootoreid kui põllumajandustehnikat, sõjaaja rasketes tingimustes ka ajutiselt seepi, kingakreemi, naiste käekotte. II maailmasõja ajal purustati pommitrinnakutes suur osa Dvigateli hoonestusest. 1951. aastaks taastatud tehasekompleksist sai suletud territoorium, kus toodeti riikliku tähtsusega masinatehnikat, muu hulgas ka aatomireaktoreid, geoloogialuure ja kosmoseobjektide seadmeid.

Industriaalne arhitektuuripärand

Dvigateli kunagise tööstuskompleksi arhitektuuripärandist on kultuurimälestisena riikliku kaitse alla võetud neli hoonet: tehase administratiivhoone (Suur-Sõjamäe 10a), kesklabor (Sepapaja 6), raudbetoonist saagkatusega mehaanikamontaažitsehh (Valukoja t. 16), neljalööviline mehaanikamontaažitsehh (Keevise t. 6). Lisaks on kultuurimälestiste registris eraldi mälestisena arvel hävinud valve-eraldusriba rajatised.

Kui 2005. aasta suvel oleks võinud veel kaaluda hästi säilinud industriaalkeskonna säilitamist, siis toimunud muutused on nüüdseks nii ulatuslikud, et keskkonna kui terviku hoidmisest ei ole enam mõtet rääkida. Ja küllap ongi nii hea.

Endine Dvigateli administratiivhoone

Ehkki tookord veel säilinud keskkond oma eheduses tekitas tunde peatunud ajast ja nihkunud ruumist, ei kujuta ma ette selle säilitamise võimalikkust muuseumlikus vaimus ja klaasi taha panduna. Klaasi, muide, leiab tänasest Ülemiste Cityst küllaldaselt. Säilinud hoonete pae- ja tellismüüridele sekundeerivad moodsad materjalid klaas ja betoon. Vanast tööstuskeskkonnast on kujunemas ärilinnak, kus ühte sulatatud vana ja uus substants loovad omanäolise ja kvaliteetse keskkonna. Mitmed endised tööstushooned on rekonstrueeritud, säilitades vanad välismüürid ning kõrvu restaureeritud ehitismälestistega paiknevad uued klaasfassaadidega tornhooned.

Restaureerimisluгу

Mälestiste restaureerimist alustati 2005. aasta suvel administratiivhoone ja laborihoone muinsuskaitse eritingimuste koostamise ja ehitiste täpsema ülesmõõdistamisega. Et hooned tuli mõõdistamise käigus ruum-ruumilt läbi käia, andis see ühtlasi suurepärase võimaluse ehitise vaatlemiseks. Suheldes hoonetes töötavate inimestega (kellest nii mõnigi oli töötanud Dvigatelis aastakümneid), sai rahvapärimuse vormis kogutud huvitavat informatsiooni hoonete ajaloost. Et tegemist oli Nõukogude perioodil suletud ja salajase tehasega, osutus hoonete ajaloo uurimisel asendamatuks infoallikaks tehase arhiiv, kus olid säilinud sõjajärgsete taastamistöde projektjoonised. (Olgu siinkohal veel mainitud, et arhiiv asus tollal üliõrsketes keldriruumides ja nii mõnigi joonis oli hävimise äärel. Mu süda valutab siiani sealsete arhiivalide saatuse pärast.) Väärtuslikku informatsiooni leidis ka Dvigateli muuseumis, kus ekspositsiooni põhiosa moodustasid

küll kaustad tehase toodangust ja tööeesrindlusest, kuid mille vahelt õnnestus leida mõnigi ajalooline tehase territooriumil tehtud hooneid kajastav foto. Alljärgnevalt on käsitletud põhjalikumalt administratiivhoone ja laborihoone aja- ja restaureerimisluгу.

Administratiivhoone

Muinsuskaitse eritingimused: AS Restor (M. Suits)

Projekt: AS Restor (I. Kuuse)

Ehituse peatöövõtja: AS Restor

Hoone ehitati tehase juhtkonna hooneks ja see valmis ühel ajal ülejäänud tehasega. T-kujulise hoone representatiivsuse taotlusest kantud tänavapoolne fassaad oli krohvitud ning kujundatud neomaneristlikus laadis. Krohvimata tellispindadega tagafassaad, mõeldud vaid tehasetöölise silmadele, oli tagasihoidlik. Hoone taga asetses park ning teisel pool parki paiknes direktori elamu. Tehasejuhatuse hoone käekäigust II maailmasõjani ja selle ajal andmed peaaegu puuduvad. Teda on vaid fakt, et II maailmasõja ajal asus hoones ajutiselt naiste ühiselamu.

Pärast tehase taastamist koliti hoonesse inseneride korpus ja administratsioon. Kasutaja vajadustest lähtudes tehti Nõukogude perioodil hoonetele mitmeid juurdeehitisi: peasissepääsu ette rajati punastest tellistest ja suurte klaasakendega kuubikujuline kontrollpunkt (1970-ndatel), mis rahvasuus oma arhitektuurisest lahendusest tingituna peagi „akvaariumi“ nime pälvis; lõunaküljele lisandus teine silikaattellistest tiibehitis (1961); lääneküljelt ühendati hoone galerii (1961) abil kõrvalasuva ehitisega. Vastavalt muutuvale moemaitsel kujundati ka ümber hoone interjööri. Viimane ula-

Algselt magasiniaidaks ehitatud ja Nõukogude ajal laborihoonena kasutatud väärkast paehoonest on täna saanud moodne büroo

tuslikum ümberehitus interjööri leidis aset 1980-ndatel, kui koridoride parkettpõrandad vahetati välja kiviplaatpõrandate vastu. Kiviplaadid saadi Lääne-Ukrainast vahetuskabana kahe tehases toodetud kraana eest. Samal ajal paigaldati koridori ja trepihalli ripplakke dekoratiivsed eritellimusel valmistatud metallist kassetid.

Hoone restaureerimisel seati eesmärgiks vana autentse ehitussubstantsi väärtustamine ja esiletoomine. Hoone ajaloolise kuju väljatoomiseks otsustati hilisemad ilmetud juurdeehitised lammutada. Hiljem otsustati küll silikaattellistest lõunatiib ruumiprogrammilistel kaalutlustel säilitada. Sulandamiseks hilisemat tiibehitist üldisesse arhitektuursesse tervikusse krohviti ja värviti see sarnaselt põhihoone otsafassaadiga.

Peafassaadi kattev 1990-ndatest pärit tumehall tsementkrohv vajutas kogu hoonele raskemeelsuse pitseri. Uus helekollastes toonides värvilahendus ning ennistatud paraadtrepiga peasissepääs on hoonele tagasi andnud kadunud väärikuse. Peasissepääsu taastamisel lähtuti vanadest fotodest ja projektplaanidest.

Interjööri rohekas-hallikas koloriidis värvilahendus põhineb viimistlusuuringute tulemustel ja on valitud lähedane hoone ehitusaegsele kujundusele. Trepihallis olev ehitusaegne betoonelementidest monteeritud trepp koos uhke valumalmist piirde ja dekoratiivsete laternapostidega restaureeriti. Trepipiirde värvivalik on sondaazipõhine. Hoone pööningul ootas restauraatoreid õnnelik leid: sinna oli ladustatud vanu siseuksi ja uksepealseid puidust ehiskarniise. Nii ukсед kui karniisid restaureeriti ja paigutati interjööri. Pööningult leitud siseuksed võeti ühtlasi aluseks ülejäänud hoone siseuste valmistamisel. Säilitati ja restaureeriti kõik ehitustööde ajal leitud parkettpõrandad. Arhitekt Ija Kuuse käe all kujundati hoone interjööri nautimisvärne ja esinduslik tervik, kus hoolsalt restaureeritud ajaloolistel elementidel on kandev roll. Hoones on nüüd kodu leidnud Mainori kõrgkool.

Laborihoone

Muinsuskaitse eritingimused: AS Restor (M. Suits)

Projekt: AS Restor (I. Kuuse)

Ehituse peatöövõtja: Revoksta OÜ

Nõukogude ajal kesklaborina kasutusel olnud hoone ehitati algselt hoopis tehase magasiidaks. Hoonet läbis tookord kitsarööpmeline raudtee, mida meenutab nüüd hoone keskel jooksev pikk koridor. Samuti on hoone otsafassaadidel loetavad kunagised väravaavade jäljed, säilinud on ka seinu sisse müüritud hingetapid.

Ei ole teada, kui palju hoone II maailmasõjas kannatas. Huvitav on asjaolu, et sõjajärgsel algse taastamisprojekti perspektiivjoonisel puudub hoone sootuks. 1949. aasta hoone taastamisprojekti selgub, et just sel ajal on laotud kitsamakslaiad väravaavad hoone otstes ning muudetud katuse töst-

mise käigus kaldviiludeks senised neogootipäraseid sakilised otsaviilud. Näib, et vanast hoonest ongi säilinud peamiselt välismüürid, kõik muu (plaanilahendus, aknad, interjööri-detailid jms.) on 1949. aasta arhitektuurne lahendus.

Restaureerimisprojekti nähti ette hoone kohandamine moodsaks büroohooneks. Et hoone interjäär oli võrdlemisi detailivaene, otsustati põhirõhk asetada vanade müüride eksponeerimisele. Selleks puhasti välja punastest tellistest seinad koridoris ja paekivist välisseinad. Krohvi eemaldamise käigus leiti ukseüllusena kasutatud raudteerelss kirjaga „1899“, mis säilitati ja eksponeeriti interjööri kui huvitav ajalooline detail. Hoone sisekujundus mängib industriaalsetel teemadel: inspiratsiooni on saanud 20. sajandi alguse tehaseinterjööridest.

Hoone fassaadid puhastati üleliigsetest kaablitest ja torudest. Paekivipinnad pesti ja vuugiti. Kõik aknad vahetati välja uute ühtsete akende vastu, mis tehti 1949. aasta taastamisprojekti tööjooniste järgi. Hoone ümbrus korrastati kooskõlas tehaseala üldise heakorraprojektiga.

Kokkuvõtteks

Nii administratiiv- kui laborihoone restaureerimisloole võiks panna pealkirja: inetust pardipojast kauniks luigeks. Tähelepanematu hoonetest on saanud tõelised pärlid, mis 21. sajandi uuenevas keskkonnas väärikalt koha ajaloolist mälu edasi kannavad.

Administratiivhoone esinduslik trepikoda

FAHLE MAJA

Tõhusast tootmishoonest moodsa arhitektuuri sümboliks

Henry Kuningas

Arhitektid: KOKO Arhitektid (Raivo Kotov, Andrus Kõresaar)

Insener: Ago Kuddu

Sisearhitektuur:

KOKO arhitektid (Liis Lindvere, Raili Paling, Liisi Murula)

Muinsuskaitsejärelevalve: Eensalu & Pihel OÜ;

fassaadide puhul restaureerimistehnoloog Helve Ilves

Ehitaja: Koger & Partnerid

Sossi mäel asuv Fahle maja on viimasel paaril aastal saanud suurema avaliku tähelepanu osaliseks kui ükski teine industriaalehitis.

Nüüdseks juba dekaadivanused ettepanekud Kultuuri- tehase loomiseks, üllas idee ühendada karm industriaalne esteetika multikultuurse sisuga on asendunud viimaste aastate vahest kõige intrigeerivama ja intelligentsema kinnisvaraarenduse projektiga.

Ajaloolisest taustast

Hoone, mida avalikkus tunneb Fahle majana, moodustab osa paberi ja tselluloosi tootmise tööstuskompleksist. Selle kompleksi rajamise algus ulatub Ülemiste järve äärsse 17. saj. paberiveskini, mis kõrgete tootmishindade tõttu välismaiste paberitoodetega konkureerida ei jõudnud. Läbimurre paberitööstuses toimus alles 19. sajandi teisel poolel tänu tselluloosi tootmisele. Tallinna rajati esimene tselluloositööstus Ülemiste paberivabriku juurde 1893. aastal. Paraku ei soosinud sajandi lõpu majanduskliima tehase arengut ning 1899. aastal võttis pankrotistunud tehase juhtimise üle Saksamaal ärijuhtimise hariduse saanud Emil Fahle. Ühe tema suurema saavutusena tasub nimetada kokkuleppele jõudmist palju suurema ja tugevama Pärnu Waldhofi vabrikuga ühtsetes paberi ja tselluloosi müügihindades – tegemist oli kartellileppega, sest kahepeale toodeti 70% Tsaari-Venemaa paberist ja tselluloosist. Tema juhtimise all rajati suurem osa praegu tselluloosi tööstuskompleksina tuntud hooneid: 1908 ehitati (1995. aastal lammutatud) imposantne 35 meetri kõrgune betoonist leelisetorn, 1908–1910 nn. esimene paberivabrik, mille on projekteerinud Otto Schott, 1911 valmis tunnustatud baltisaksa arhitekti Jacques Rosenbaumi projekti järgi juugendlik pritsimaja Masina t. nurgal, 1912. a. teine paberivabrik esimese külge. 1912. aastal saab ettevõtte nimeks Põhja Paberi- ja Tselluloosivabriku Aktsiaselts.

1926. aastal valmis arhitekt Erich Erich Jacoby projekti järgi uus nelja keedukatla tselluloosivabrik, mis koosnes kolmest osast: kõrgest vertikaalsest keeduosakonnast, madalamast ettevalmistusosakonnast ning kuivatusosakonnast. Hoonete ehitamisel lähtuti puht praktilisest vajadusest, mistõttu paksud välisseinad laoti murtud paest, sisekonstruktsioon aga moodustus raudbetoonaranditest. Siinkohal on paslik mainida paekivist fassaadide müürlao kõrget kvaliteeti, mis on üldiselt omane kogu tolle perioodi tööstusarhitektuurile. Keedutsehhi moodustus algul neljast, pärast 1930. a. juurdeehitisi kuuest läbi kolme korruse ulatuvast hiiglaslikust keedukatlast ning neid ülalt varustavatest laastupunkritest. Ettevalmistusosakonna kõige silmapaistvama osa moodustasid massiivsed tselluloosimassi puhastusvannid.

Kogu hoone arhitektuur oli võimalikult ratsionaalne, olles inspireeritud ainult ühest eesmärgist: toota võimalikult palju tselluloosi.

Bürooruimid Fahle majas.
Fotod: A. Maasik

Fööniks

Pärast kultuuritehase idee takerdumist majanduslike ja muude proosaliste probleemide võrgustikku jätkus tselluloosi keedumaja vaikne degenereerumine, saades samal ajal rikastumise allikaks paljudele ettevõtlikele metalliärimeeestele.

Ometi oli vabriku eeskujulik konstruktsioon vastu pidanud nii Teise maailmasõja pommitamistele kui uuema aja rüüstamistele, mistõttu sai KOKO arhitektuuribürool üldse võimalikuks kaaluda mitte ainult olemasoleva ehitise kasutuselevõtmist, vaid ka keedutsehile kuue korruse peale ehitamist.

Muinsuskaitsele on tselluloositsehh väärtuslik kahest aspektist. Ühelt poolt ainulaadne tselluloosi keeduosakonna hoone koos oma konstruktiivse osa ja väärtusliku fassaadide paelaoga kui silmapaistev näide Eesti 1920. aastate tööstusarhitektuurist. Teisalt moodustab tselluloositsehh koos ülejäänud säilinud paberivabriku hoonetega ühtse kompleksi. Kahjuks võimaldas 1990. aastate alguse segaduste aeg tähelepanuväärse sisseseade koos juba mainitud hiiglaslike keedutõrtega tükkaaval laiali tassida.

Arhitektide Andrus Kõresaare ja Raivo Kotovi ülesanne oli skisofreenilise iseloomuga: säilitada vastavalt OÜ Eensalu & Pihel koostatud muinsuskaitse eritingimustele tööstuspärandi kehand ja detailid, nagu näiteks keeduosakonna laastupunkrid, teisalt kohandada see moodsaks ja atraktiivseks elu- ja ärikeskkonnaks. Seetõttu muutus pealeehituse küsimus tellijale otsustavaks: kui arhitektuurimälestiste ekspertnõukogu oleks pealeehituse idee tagasi lükanud, oleks kogu arendusprojekt tõenäoliselt seisma jäänud, sest sellisel juhul oleks hoone restaureerimine¹ muutunud kallimaks kui loodetav kasu. Samas rõhutasid arhitektid kuuekorruselise rohelisest klaasist kuubi lisamise argumentidena nii hoone erilist asukohta ühe Tallinna väravana kui keeduosakonna erandlikku monumentaalset mastaapsust, mida pealeehitus peaks veelgi rõhutama.

Tööstushoonete kasutuselevõtmisel teises funktsioonis on tihti peale problemaatiliseks loomuliku valguse küsimus,

seeda ka käsitletava ehitise puhul. Tselluloositsehhi ettevalmistushoones näiteks lahendati see nutikalt läbi mitme korruse ulatuva valgusšahti abil.

Siiski on vähe objekte, kus lahendus oleks muinsuskaitsele isegi täiuslik. Ka Fahle maja juures langes mõnikord lõplik valik lahenduse kasuks, mis kõige parem ei olnud – näiteks oli esmalt plaanis rajada neljandale korrusele², kus on eespool mainitud laastupunkrid, läbi terve korruse ulatuv büroo, kusjuures punkrite sisse oleks mahutatud eraldatud kabinetid. Nii oleks kõik punkrid üheskoos oma loomulikus ümbritsevas ruumis mõjunud terviklikult. Viimase lahenduse järgi eraldati korrus korteriteks ning kontoriruumideks – seetõttu on huvilisel võimalik näha ainult ühte punkrit, mis asub kurioosel kombel KOKO büroos. Samuti on kahju suurte pingutustega väljalõhutud ettevalmistushoone tselluloosimassi puhastusvannidest.

Kuid mainitud puudused ei suutnud meepotti rikkuda – Fahle maja on ja jääb Eesti tööstusarhitektuuri metamorfoosi esimeseks säravaks linnuks. Väga harva sünnib lahendus, millega on rahul nii arhitektuurikriitikud kui sisekujundusarhitektid, muinsuskaitsejad ja arendajad. Seda kinnitavad nii Eesti Kultuurkapitali arhitektuuri aastapremia kui ka Eesti Sisearhitektide Liidu preemia. Hinnangu hoonele annab kas või see, et hoone arendaja Koger & Partnerid ning projekteerija KOKO Arhitektuuribüroo on teinud Fahle maja oma pesa. Viimase, kuid sama olulisena tahaksin mainida ühte 2006. aastal ilmunud raamatut – „Fahle maja: taustaks Tallinn”, mis on hariv, põnev ja lõbus lugemine.

¹ Mõiste restaureerimine kasutamine Fahle maja puhul on sisuliselt küll tinglik, pigem on tegemist eestipäraselt ümberehitusega.

² Neljas korrus algse jaotuse kohaselt, ümberehituse käigus oli funktsionaalsuse ja kasutamise huvides vajalik vahelagede rajamine.

Kasutatud kirjandus:

1. Fahle maja: Taustaks Tallinn. Toimetajad: Andrus Kõresaar, Katrin Sipelgas. Tallinn, 2006.

2. Karma, O., Jaanvärk, E., Paberiveskist kombinatsiooniks. Tallinn, 1968.

3. Meikar, T., Nurk, T., Tselluloositööstusest Eestis. Akadeemia nr. 2, 2001.

KEILA-JOA SUVILA

Näkineiu tee 10 restaureeritud

Silja Konsa

Muinsuskaitse eritingimused: Mart Kalm

Uuringud: Eva Laarmann

Projekt: AB Ehala ja Irik

Ehitaja: Skanska EMVAS

Muinsuskaitse järelevalve: AB Ehala ja Irik

2003. aastal pälvis üldsuse tähelepanu Keila-Joa eestiaegsete kõrgete riigiametnike suvilate muinsuskaitse alla võtmine. Rahandusministeerium kuulutas 13. veebruaril 2003 välja avaliku kirjaliku enampakkumise Harju maakonnas Keila vallas Meremõisa külas asuva Keila-Joa suvilakompleksi kahe kinnisasjana müügiks. Selle 47 hoonest koosnevas suvilakompleksis asusid ühtlasi arhitekt Roman Koolmari (1904–1971) 1930-ndate teisel poolel kavandatud ühepereelamu tüüpi kuus suvilat. Kuigi müügi teatavaks tegemise hetkeks oli eestiaegse ehituspärandi muinsuskaitseline inventeerimine veel lõpetamata ja selle alusel väärtuslik ehituspärand süsteemselt kaitse alla võtmata, oli siiski ilmne, et Keila-Joa suvilatel on arhitektuuri- ja ajalooväärtus ning tegutseda tuleb hoonete säilimist tagavalt. Kõnealused suvilad tunnistati kultuuriministri 25. 03. 2003. a. käskkirjaga nr. 64 arhitektuurimälestiseks. Ekspertthinnangu alusel esindavad hooned 1930. aastate arhitektuuri kõrgekvaliteedilist stiilinäidet, mida Eesti teistes piirkondades säilinud ei ole. Samuti tõsteti esile nende suurt tähtsust Eest Vabariigi ajaloo seisukohalt.

Suvilakompleksi müügikonkursi võitnud Kalev Real Estate Company asus jõuliselt tingima müügihinna alandamist, teatades, et muinsuskaitsealused hooned langetavad oluliselt piirkonna hinda. Tegelikult leidsid Roman Koolmari suvema-

jad kiiresti ostjad, nende hulgas on ka üks Kalev Real Estate Company tippjuhte.

Milliste hoonetega oli siis tegemist? Kunstiajaloolane Mart Kalm märgib hoone muinsuskaitse eritingimustes¹, et Eesti Vabariigi ajal koristas riik Keila-Joa mõisa ja pargi ning hakkas jõe vastaskaldale välja ehitama kõrgete riigiametnike puhkepiirkonda. Looduslikku männikusse püstitati aastatel 1935–1936 arhitekt Roman Koolmari projekteeritud ühepereelamu tüüpi neli puust peegelpildina varieeruvat suvilat ning 1937–1938 kaks peegelpildis kivielamut. Nõukogude ajal kuulus puhkeala Ministrite Nõukogu Asjadevalitsusele.

Näkineiu tee 10 (endine Meremõisa 3) hoonet kattis algselt kõrge tõstetud räästaga tsementkividest katus, sõrestikseinte välisviimistluseks oli heledam püstlaudis koos kontrastselt tumerohelise profiillistuga. Eraldi äramärkimist väärib käsitsi valtsitud vihmaveerennide ja -torude meisterlik plekitöö, mis võiks pakkuda eeskju tänapäeva plekksepal ja ka arhitektile snitivõtmiseks ja järeletegemiseks. Garaaži- ja verandapealne kujundati funktsionalistliku arhitektuuri kaanonite kohaselt reelingupiirdega lahtiseks terrassiks. Maja esimene korrus kavandati pere ühistegevuse ja külalistega seotud avalikuks tsooniks, magamistubadega teine korrus oli mõeldud intiimsemaks alaks. Siseviimistluses kasutati tol ajal moodsat peitsitud ja lakitud kasevineeri.

Nagu Mart Kalm eritingimustes kokkuvõtvalt sedastab, on suvila arhitektuur suurepärane näide Eesti 1930. aastate funktsionalismimõjulisest traditsionalismist. Moodsale arhitek-

Näkineiu tee 10 enne restaureerimist 2003. a

Näkineiu tee 10 pärast restaureerimist 2006. a

tuurile viitavad garaažiüvä ümardamine, ruudujaotuseta akendega poolümara mahuga veranda või funktsionalismi laevaeestetikast kantud illuminaatoraken otsaviilul ja terrasside reelingupiirded.

Muinsuskaitse eritingimused nägid ette hoone algse kuju säilitamise, ei siselahenduses ega välisviimistluses muudatusi ei lubatud. Suvila ümbrus pidi säilima loodusliku metsaalusena. Katust võis uuendada selle algset kuju säilitava tsementkivist kattega katuse vastu. Garaaži sekundaarse laudvoodri eemaldamine oli lubatud. Säilitamisele ja restaureerimisele kuulusid arhitekt Eva Laarmanni koostatud arhitektuursete detailide uuringus² üksikasjalisel loetletud originaaltarindid ja -detailid.

Suvila restaureeriti ja kohandati aastaringseks elamiseks. Katuse algseid tsementkivid eemaldati ja visuaalse vaatluse põhjal sorteeriti välja kahjustusteta kivid, mida ei piisanud kaugeltki kogu katuse taaskatmiseks. Otsustati algsega võimalikult sarnase uue katusekivi kasuks. Vanad katusekivid puhastati terasharjaga, hüdrofobiseeriti ning eksponeeriti originaalkivide näitena vintskappide ees räästa kohal. Lamekatuse laed, mille läbijooksud olid põhjustanud tõsiseid lokaalseid kahjustusi siseruumides, võeti lahti, soojustati siseruumi poolt ja kaeti rullmaterjaliga kahes kihis koos seinale ülestõstega tagamaks sadevetekindlus. Terrassidele paigutati käimiseks sügavimmutatud puidust põrandarestid. Kulunud tsingikihi ja rooste tõttu asendati vihmaveetorud ja -rennid ning nende kinnituskambriid mitte tehases valmistatud kataloogikaubaga, vaid algsete koopiatena.

Välisseinte laudis puhastati seda seinalt lahti võtmata kuumapuhuri ja kaabitsa abil. Ainult püstliistud eemaldati, puhastati kuumapuhuri ja kaabitsaga, värviti ning asetati tagasi. Seinad ja liistud värviti uuringutulemusena kindlaks tehtud algsete värvitoonidega. Paekivist sokkel puhastati hilisemast pritskrohvist ning asendati originaalilähedase sileda lubitsementkrohviga. Täiendava tuulutuse tagamiseks puuriti sokkisse siseruumide põrandate tuulutavad.

Kui välisseinte restaureerimisega võib jääda rahule, siis akende korda tegemisel ilmnes vajakajäämisi. Näiteks tuli klaaside kinnitamiseks paigaldatud liistud kiti vastu ümber vahetada. Väga oli vanade aknaraamide värvipihustiga värvimine, mis jättis raamidele steriilse tuima pinna. Esimesel võimalusel tuleb aknaraamid pintsliga käsitsi värvida – see annab aknaraamidele kui detailile ja samas kogu hoonele värikama ilme.

Kivist garaaž ja autojuhi kamber lammutati kandekonstruktsioonide avariilise tõttu ning ehitati samas mahus uuesti üles. Kuna tänapäeva autodele osutus garaaž liialt kitsaks, siis kohandati sellesse saunakompleks. Hoone välisilmest kadusid küll väravad, kuid neid markeerib suur ruudujaotuseta aken, mis säilitab maja arhitektuurse üldlahenduse.

Arhitektuurimälestise soojustamine väljastpoolt ei olnud

lubatud. See rikkunuks mälestise välised proportsioonid. Soojustamine sai võimalikuks seestpoolt. Lagede ja seinte viimistluseks kasutatud algseid maarjakasest vineertahvlid ja nende profileeritud katteliistud nummerdati, eemaldati ettevaatlikult ja transporditi restaureerimiseks töökotta. Need puhastati hilisest lakikihtidest, tooniti meekarva peitsiga ja kaeti mattlakiga. Restaureeritud vineerid asetati pärast siseruumide remonti oma kohale tagasi, liistud kinnitati peadeta naeltega. Kõik algseid siseüksed ja sissehingatud kappide ukсед säilitati ja restaureeriti.

Osa liistparkettpõrandaist restaureeriti puhastades, lihvides ja õlitades kohapeal, osa aga võeti lahti ning toimetati restaureerimiseks töökotta. Lahti võetud põrandatel teostati vastavalt nende tehnilise seisukorrale põhjalikum või väiksem remont. Laudpõrandad restaureeriti lahti võtmata. Glasuurpottidest ahjud vaid puhastati ja säilitati, neid küttekorda remontimata.

Keldergi leidis otstarbekohase kasutuse. Nimelt paikneb seal maja veinikelder.

Kui 2003. aastal pidas müügikonkursi võitnud Kalev Real Estate Company muinsuskaitsealuseid hooneid piirkonna väärtust vähendavaks, siis esimene restaureeritud suvemaja on asumi pilkupüüdvamaid hooneid, andes lisaväärtust ümbritsevale ja laiemalt kogu asumile.

¹ Meremõisa 3, Keila-Joa puhkeala, Meremõisa küla, Keila vald, Harjumaa. Muinsuskaitse eritingimused. Tln., 2004. MKA arhiiv A-5451.

² Üksikelamu Meremõisa-3, Keila-Joa puhkeala, Meremõisa küla, Keila vald, Harjumaa. Ehitustööde tegemise muinsuskaitsealine aruanne. Tln., 2005. MKA arhiiv.

Vanad katusekivid vintskappide ees räästa kohal

Garaažist kohandatud saun

SIINMAA MAJA ÕPPETUNDE

Mart Kalm

Muinsuskaitse eritingimused: Mart Kalm

Uuringud: Marika Kõtsi

Tehniline projekt: Indrek Reino

Sisearhitektuurne projekt: Taso Mähar

Muinsuskaitse järelevalve: Mart Kalm

Ärimees Toomas Truuvert ostis Pärnu linnalt Rüütli 1a asuva linnaarhitekt Olev Siinmaa maja 1997. aastal. Siinmaa oli ehitanud oma maja, mis kujunes eesti funktsionalismi tähtseks, kaua hoonestamata püsinud ebamugavalt kolmnurksele krun-dile 1931–1933. Siinmaad jätsid kodu maha 1944. a. Rootsi lahkudes. Nõukogude ajal asus seal sanitaar-epidemioloogia jaam, kes hoidis maja, kus leidub arvukalt sisseehitatud mööblit, neis oludes nii hästi kui võimalik. Siinmaa tähtsusest hakati rääkima juba 1970. aastatel ja toonane linnakunstnik, arhitekt Jüri Lass korraldas 1981. aastal Siinmaa 100. sünniaastapäeva suurejoonelise tähistamise, mille käigus avati majal mälestus-tahvel arhitektile. Selline austusavaldus Rootsi pagenuid eesti tegelasele oli siis suur saavutus.

Toomas Truuvert oli 1996. a. külastanud Soolalaos Arhi-tektuurimuuseumi DoCoMoMo näitust "Moodsad mälesti-sed: 1920.-30. aastate arhitektuur" ja tulnud mõttele, et mõne eestiaegse funktsionalistliku villa restaureerimine oma suvekoduks oleks tore endale ja ühiskonnale kasulik raha paigutamise viis. Kui Toomas Truuvert selle jutuga minu poole pöördus, siis tundus, et Siinmaa majal paremini minna ei saagi. Ometi läks kümme aastat, vahepeal oli pooleldi korrastatud ehitis üle viie aasta 1999–2004 konserveeritud, oodates omaniku majanduslike võimaluste paranemist. Nüüd, kui hoone on korda tehtud ja preemiadki kukkunud, võib öelda, et kõik läks hästi ja tulemus on Eesti oludes suurepärase. Ometi pole aastaraamat koht, kus ainult saavutusi loetleda, pigem harutada töö käigus ette tulnud sõlmi ja vaieldavaid lahendusi.

Meeskonda kuulusid Toomas Truuverti ehitusjuht insener Indrek Reino ja Truuvertile kujundusi loonud sisearhitekt Taso Mähar. Indrek Reino ei olnud varem restaureerimisega kokku puutunud, kuid omandas muinsuskaitse lähenemisviisi

Siinmaa villa etapis, kus alumisel korrusel olid jäänud veel helesinised aknaraamid, mis värviti kõige alumise sondaakriki järgi, ülakorrus sai lõpliku lahenduse rauameninguga. Foto: V. Kruuser, Eesti Ekspress

hämmastava kergusega ja asus oma imetlusväärse järjekindlusega valvama ajalooliste väärtuste säilimist. Paratamatult oli meil väiksemaid pörkumisi Taso Mähariiga, sest kumbki ajas oma joont – tema tahtis head sisearhitektuuri ja mina säilitada ajalugu. Mõned kohad majas on meievaheline kompromiss.

Korduvalt on küsitud, kes on restaureerimise arhitekt, aga seda polegi, sest mulle tundus, et arhitekti pole vaja. Kartsin, et arhitekt võib hakata olemasolevat lahendust muutma, mida, jumala eest, vaja polnud. Mulle tundus, et majas, kus midagi muuta ei maksa, oskab insener kõik vajalikud tehnilised uuendused sisse viia, sisearhitekt viimistleb muutuste kohad ja mõtleb juurde puuduva mööbli ning ajaloolane jälgib, et vana muudetak võimalikult vähe. Tagantjärele tundub, et üks restauraator oleks ära kulunud küll. Mulle esitati nii palju materjale ja tehnilisi lahendusi puudutavaid küsimusi, millele ma vastata ei osanud. Nüüd on juba uue mõtlemisega EKA restaureerimise eriala vilistlasi, kuid siis, kui 1997. aastal alustasime, neid veel polnud.

Siiani olen kahevahel, kas oli õige lubada välisseina krohvi väljavahetamist. Praod olid, aga nii lahti see krohv ka polnud. Nüüd pandi krohv võrgu peale, mida algselt ei olnud. Eesaia betoonmüür oli nii äravajunud ja pude, et selle väljavahetamine polnud probleem, nagu ka selle peal läbiroostetanud võrkaia koopiaga asendamine. Selge, et Pärnu vesistes oludes tuli vundament avada kogu hoone perimeetril, panna drenaaž ja teha hüdroisolatsioon (defond). Pidevalt uputanud keldris vahetati välja põrand ja tehti ülespõrdega hüdroisolatsioon. Põranda puurimise käigus purunes kaevurõngas. Siinmaa idee kõigi hoovi funktsioonide keldrisse ülekandmisest on minu meelest tähtis ja sellepärast oleksin tahtnud kaevu väga säilitada. Sealt kaevust vett enam ei võeta, aga kui oleksime jätnud kaevu lahti, oleks võinud hakata sealt igasugu solki sisse tulema – niisugusest riskist ei tahtnud omanik kuulda. Kinni betoneeritud katkine kaev tundus ka võlts lahendus. Nii läsksi, et keldrikeske õue vastasnurgast kolis WC siia ümber. Ainult et vastasnurga WC oli Siinmaa-aegne, selle puitputka oli küll läbi, põrand tublisti kõrgemaks betoneeritud ja nõukogudeaegne pott sees. Ehkki WC-putka oli Siinmaal osavalt madalamasse ruumilõiku sisse seatud, on ühtne väljahammustamata tükkideta keldriõue kenam. Kaevu kohal olevasse ruumi esimese korruse esiku kõrval WC seadmine oli mõistlik, sest nii oli ka Siinmaa alglahenduses ette näinud, kuid mitte ellu viinud ja kapiga piirdunud, sest see tähendanuks torude viimist maja vastasseina ja Eesti ajal peeti niisugust lahendust väga kalliks.

Üks kummalisemaid probleeme maja restaureerimisel ilmnis akende värvilahendusega. Arhitekt Marika Kötsi oli väga põhjalikult teinud kõik värvisondaažid. Nende järgi tuli välja, et seinad olid valkjaskollased ja aknaraamide kõige alumine kiht näitas helesinist. Selliselt saigi maja värvitud restau-

Taso Mähari kavandatud köögmööbel lähtub Siinmaa omaaegsetest joonistest. Foto: V. Kruuser, Eesti Ekspress

reerimistöõde esimeses etapis ja seda lahendust võis vaadata aastaid. Maja valmimisjärgne pildistusseeria, mida Siinmaa esitab oma 1934. a. koostatud tööde albumis (säilib Arhitektuurimuuseumis), näitab seinaga selgelt kontrasteeruvaid tumedaid aknaraame. Sondaažide järgi oli järgmine kiht rauamenning, mille alusel raamid värvitigi tumepunaseks. Ma ei ole kindel, kas see oli ainuõige otsus. Heleda sein ja tumeda raami kontrast oli Eesti funktsionalismis tavaline, ka tänapäevase silma jaoks on praegune hele-tume lahendus ilmekam. Helesinised aknaraamid oli palju originaalsem lahendus ja sobinuks selles mõttes maja üldise ideega. Helesinine ei olnud kruntvärv ja tundub ebausutav, et Siinmaa puhtesteetilistel kaalutlustel kohe kõik aknad uuesti – tumepunane helesinise peale – üle värvida lasi. Võimalik on ka pildidel fotoemulsioonide tekitatud värvimoonutus. Näiteks Riigikoguhuone valmimisjärgsetel pildidel 1922. aastast on istungitesaali lagi tume, kuigi kirjelduse järgi teame, et see värviti sidrunkollaseks. Helve llvese tehtud sondaažid (1995) näitasid, et valgete kihtide all on olnud ainult sidrunkollane ja lagi pole kunagi nii tume olnud kui pildil. Siis seletas fotoajaloolane Peeter Linnap, et kuni 1930. aastateni võisid emulsioonid külmade värvide osas moonutada. Kas ka siin veel 1933-34?

Siinmaa maja üks suuremaid väärtusi oli sisseehitatud mööbel. Eesti kõige modernistlikumast köögist oli see välja visatud ja Taso Mähar kavandas koopia Siinmaa jooniste järgi. Need polnud detailsed tööjoonised, mida tõenäoliselt polnudki olemas, sest küllap valmistas Siinmaa keldris mööbli ise, vaid küllaltki pealiskaudsed esitusjoonised. Joonised ei ütle midagi materjali kohta, loogiline tundub, et see oli puu. Aga Taso Mähar märkas, et väljapööratav istepink ei saa pöörelda ümber puitvarre, mistõttu ta kavandas selle metallist postina. Nii muutus kogu aknaalune tööpind roostevabaks metalliks, mis tundub šikim lahendus. Samas me ei tea, kas aknaalune osa oli tal üldse jooniste järgi valmis ehitatud, sellest pole ühtegi pilti. Näiteks on köögis alles keldriukse kõrval Siinmaa harjakapp, mida aga projektis üldse pole. Natuke kripeldab, et 1997. aastal vedeles keldris prahi hulgas mädanenud köögikapi osi, mis ilma lähemalt uurimata prügisse läksid. Neist oleks Taso Mäharil ehk uue kavandamisel abi olnud.

Säilinud sisseehitatud mööbli restaureeris hoolikalt Ado Talimaa firma. Arusaadav, et neil oli mugavam mööbel lahti võtta ja oma töökojas seda kōpitseda. Nad asetasis ka kõik hoolikalt tagasi, aga mul on ikkagi tunne, et selle töö oleks pidanud tegema mööblit eemaldamata. Kui Siinmaa oli selle sinna sisse ehitanud, siis nii oleks see pidanud ka igavesti jääma. Väikesed praod ja vuugid reedavad, et mööbel on oma kohalt vahepeal ära käinud.

Söögituba Siinmaa tööde albumist. Eesti Arhitektuurimuseum

Taso Mähari sisekujunduse kontseptsioon mitte tuua siia praegu laialt pakutavat 1930. aastate disaini klassikat oli väga õige. Siinmaa oli moodsat teha pusiv provintsiarhitekt, kelle loomingut Le Corbusier' šikk oleks lämmanud. Ostetud uues mööblis on peenelt tajutud sõjaeelse aja hõngu, kuid need on tänapäevased esemed.

Foto: V. Kruuser, Eesti Ekspress

Taso Mähari sisekujunduse kontseptsioon mitte tuua siia praegu laialt pakutavat 1930. aastate disaini klassikat oli väga õige. Siinmaa oli moodsat teha pusiv provintsiarhitekt, kelle loominguga Le Corbusier' šikk oleks lämmatanud. Ostetud uues mööblis on peenelt tajutud sõjajärgse aja hõngu, kuid need on tänapäevased esemed. On ju loomulik, et praegune omanik peab saama laotada majas laiali ka oma elamise, ta ei saa puhata, kui kõik on puutumatu Siinmaa pärand. Tänu Taso Mähari on tema identiteedi kihistus delikaatne ja haakub Siinmaaga.

Majalt eemaldati 1981. a. asetatud Ekke Väli kavandatud pronksist mälestustahvel ja anti tagasi linnale, kes paigutas selle samuti Siinmaa kavandatud Hansagümnaasiumi trepikotta. See tegu on vaieldav, sest mälestustahvel oli ka osa hoone ajaloost ja oluline tähis Siinmaa väärtustamises, kuid usun, et mälestustahvlit tähtsam on maja enda restaureerimine. Kui Nõukogude ajal tuli mälestustahvel nii silmatorkavaks paisuta-

da kui võimalik, siis pärast restaureerimist tundus see tarbetu last muidu kena maja küljes.

Toomas Truuverti restaureerimismõtte lõpuni viimine on seda hinnatavam, et õige pea selgus talle, mida tähendab hoone asukoht Vallikääru läheduses, kus suvistel nädalalõppudel magada pole võimalik ja kus külalistelt nõutakse enne ukseni jõudmist kontserdipiletit. Eestiaegsetesse akendesse sai küll lisatud paketid, kuid kontsert kostab tuppa ikkagi. Omanik kõhkles, kas ta üldse hakkab maja kasutama ja otsis paremaid funktsioone. Kaasamõelnuna julgen väita, et neid ei olnud. Väike maja on ehitatud väga nutikalt ühele perele elamiseks. Esindusfunktsioonideks on ta kitsas, residentsi või külaliskorterina tüütu hallata, museaalne funktsioon ei vea välja, sest Siinmaa pole rahvusvaheline staar. Nii ongi kõige parem, kui seal jõudumööda käib maja kordateinu, ja väga kena temast, et ta on pakkunud Pärnu muuseumile partnerlust mälestise huvilistele näitamisel.

Kogu maja juures on tajuda ülimalt pieteeditundelist restaureerivat lähenemisi.

Foto: V. Kruuser, Eesti Ekspress

RAKVERE TURUHOONE RESTAUREERIMINE

Inga Raudvassar

Muinsuskaitse eritingimused: KEK Invest AS

Välisviimistluse põhiprojekt: KEK Invest AS

Põhiprojekt: Resand AS

Sisekujundusprojekt: ARC Projekt OÜ, M. Org, R. Org

Muinsuskaitse järelevalve: Leon Paiken, Einar Kaldam

Peatöövõtjad: Näpi Ehitus OÜ, AS Sado Kaubahoov

Ajaloost

Eesti Vabariigi ajal ehitati Eestis kolm turuhoonet. Esimesena valmis 1928. a. Rakvere turuhoone. Sellele järgnes 1930. a. Nõmme ja 1939. a. Tartu turuhoone. Rakvere turuhoone, mida peetakse ka üheks esinduslikumaks turuhooneks Eestis, on olnud kauplemisskohaks juba ligi 80 aastat.

Hoone on projekteerinud Rakverest pärit insener F. G. Adoff. Asukohaks valiti uue turuplatsi lõunaserv. Huvipakkuva tõigana võib mainida, et 1920. aastate I poolel oli Rakvere linnavalitsus tõsiselt majandusraskustes ja mitu aastat ei olnud võimalik suuremaid ehitusi ette võtta. Alles 1925. a. otsustati esimese suure ehitisena püstitada turukaubamaja. Turukaubamaja vajadust seni tolmusel või porisel turuplatsil tunnetasid kõik linnaelanikud.¹

Rakvere turuhoone oli omas ajas nii hoonena kui ka hoonestuse sisustuse poolest eripärane. Veevarustuse ja kanalisatsiooniga turuhoonet ei olnud varem ehitatud üheski Eesti linnas. Veepaak, mis mahutas umbes 22 kuupmeetrit vett, paiknes turuhoone torniosa kolmandal korrusel, reoveed juhiti linnaojja. Kuna uues turukaubamajas müüdi piima ja liha, olid veevärk, külmutusruumid ja betoonpõrandad hädavajalikud.

Restaureerimine

Väikesemahulisi ehitustöid ja täiendusi on hoones tehtud pidevalt ja vastavalt vajadustele. Suurimaks muutuseks välisarhitektuuris võib lugeda kaaristu osalist kinniehitamist peatselt pärast valmimist. 1980-ndatel aastatel täiendati sisemust ja hoone välisarhitektuuri muutused piirdusid vaid mõningate akende väljavahetamisega.

2004. a. sõlmis Rakvere linnavalitsus hoonestusõiguse lepingu Kalev Real Estate Companyga, kes kohustus kõnealuse hoone restaureerima. Kavatsus oli turuhoone esimesele

korrusele rajada kommipood ja teisele linna esindussaal. Restaureerimistööd alustati välisfassaadi- ja katuseöödega. Uuringute tulemusena tuli esile täiesti uudne värvilahendus. Kui seniajani oli turuhoone valgete seinte, rootsipunaste akna- raamide ja punase katusega hoone, siis nüüdse välisviimistluse põhiprojekti järgi pidid seinad tulema helekollased ning akna- raamid ja ukse tsinkhallid. Samuti nähti ette betoonpindade puhastamine ja eksponeerimine. Tööd alustati katusekatte vahetamisega. Kuigi eritingimuste järgi pidi katusekatte säilitama, otsustati see halva tehnilise seisundi tõttu siiski välja vahetada. Katusevahetusega alustati 2005. a. alguses. Muinsuskaitse- list järelevalvet tegi objektile Leon Paiken. Kahjuks ei saanud ta oma tööd lõpetada, kuna enne lõppes tema maine teekond. Paralleelselt katuseöödega hakkas Resand AS koostama ka remont-restaureerimistööde põhiprojekti. Projekt nägi ette osaliselt kinniehitatud kaaristu avamise, mille taha kavandati kohviku aknad. Erilist äramärkimist väärivad turuhoone akende restaureerimistööd, mis on tehtud ülima täpsusega ja muinsuskaitse mõtteviisi silmas pidades.

Probleeme tuli turuhoone restaureerimisel ette lausa põrandast katuseeni. Teise korruse müügisala betoonplaatid põrandatele olid sisse kulunud käiguteed, mille tõttu sooviti välja vahetada kogu ajalooline põrandakate. Töökoosolekul otsustati uute, maleruudumustriliste plaatidega asendada siiski vaid põranda keskosa ning enam kulunud kohad esimeste tugipostide vahel.

Katusel tekitas lühiajalisi lahkelsid ventilatsioonisüsteemi- ga seondud küsimus. Arutelu tõi uue lahenduse – ventilatsioonitorud suunati uukidesse. Nii jäi ära katuseliigenduse muutmise sobimatute ventilatsioonikappidega. Veel kord leidis tõestust, et sageli vajab esimene mõte edasiarendust jõudmaks mälestise seisukohalt parima tulemuseni.

Vaidlusi omaniku, Muinsuskaitseameti ja sisekujundajate vahel tekitas ka teise korruse sisekujundusprojekti vormistamine. Esialgse projekti kohaselt oli plaanis välja vahetada algpärased aknalauad ja lisada erineva profiiliga ehisliiste nii põrandatsooni kui ka ruumi liigendavatele puitkonstruktsioonidele. Projekti väljanägemine oli muljetavaldav, kuid puudusid tööjoonised. Lisaks ei olnud koostajal tegevusluba. Töökoosolekute käigus sai sisekujundus tagasi oma tagasihoidliku lahenduse ja ka projekt vormistati nõuetekohaselt.

Turuhoone, mis on üks Rakvere arhitektuuriliselt dominante, tegutseb edasi oma esialgses funktsioonis. Hoones asuvad poed ja äriettevõtted.

¹ Rakvere turuhoone muinsuskaitse eritingimused. KEK Invest AS, Rakvere 2004. Lisa 1. Ajalooline ülevaade "Rakvere turukaubamaja". Koostaja ajaloolane Odette Kirss. 35 lk.

PUITARHITEKTUUR

HÄDADE JA RÕÕMUDE LAIENDATUD LOEND

Tallinna puitelamute kaitsmise päevaprobleemidest

Oliver Orro

Puithooned moodustavad ühelt poolt märkimisväärse osa Tallinna kasutatavast elamufondist ja teisalt ka olulise osa kultuuripärandist. Tallinnas on ligi paarsada mälestiseks tunnistatud puumaja, enamik neist elamud, lisaks ulatuslikud miljööalad. Puitelamute kaitse ja säästva renoveerimise temaatika on seetõttu jätkuvalt aktuaalne. Kuna jõukust ja seetõttu ka remondivõimekust on pealinnas olnud suhteliselt rohkem kui teistes linnades, siis ei ole viimaste aastate kinnisvarabuum jätnud puutumata ka vanu maju. Paljud head ja halvad suundumused tulevad siin eriti selgesti esile. Järgnevalt kõige põlevatavatest probleemidest ja tasakaalustamiseks ka positiivsetest tendentsidest Tallinna puitarhitektuuri kaitsel.

FASSAADID

Levinuim probleem on jätkuvalt **omavoliline akende vahetamine**. Seda tuleb ette isegi mälestiste puhul ja vanalinna muinsuskaitsealal, veel rohkem miljööaladel, kus kontroll pole nii tõhus. Kuigi plastakende buum on jõudnud ka teistesse linnadesse, on olukord Tallinnas selgelt kõige dramaatilisem. Küsimus ei ole niivõrd plastakendes kui sellistes (muidugi on puitaknad vanal majal õigemad ja kenamad, aga vahel pole inimesel tõesti vanade akende restaureerimiseks või uute korralike puitakende tegemiseks raha), kui selles, et mitme korteriga elamus vahetab iga korteriomanik aknaid ise ja tellib need oma valitud firmalt. Tagajärjeks üldpilt, kus ükski maja aken teisega ei sarnane. Nii on läinud näiteks Sitsi tänava vanade töölisbarakkidega, mida mälestise staatus pole suutnud kaitsta. Mõne maja puhul võib sellist vaatepilti isegi lõbusaks

pidada, enamasti on see pigem õudne. Uued aknad ei järgi pahatihti vanade raamijaotust, rääkimata konstruktsioonidest ja profiilidest, vähe sellest – need ei järgi ka teiste samal majal juba vahetatud akende raamijaotust.

Paljud ei näe siin mingit probleemi. Valitseb arusaam, et ei naabri ega avaliku ruumiga peagi arvestama. Eriti ekstreemsed on juhtumid, kui omanik vahetab oma korteri igal toal akna eri ajal ja paneb iga kord erineva raamijaotusega akna. Üllatavalt ohtralt on elanikke, kes ei oska oma elukohta ajaloolises eeslinnas pidada üldse väärtuslikuks. Arvatakse, et seal võib majaga teha mida iganes, sest mõne aasta pärast terve linnaosa niikuinii lammutatakse. Selliseid väiteid kuuleb isegi Kadriorus, rääkimata Pelgulinna või Kassisabast.

Koos akende vahetamisega visatakse tihti minema ka piirdelauad. Puumaja puhul pole avade piirdelauadadel mitte üksnes dekoratiivne väärtus, vaid ka praktiline funktsioon. Kui piirdelauad pannaksegi tagasi, ei tehta neid endiste koopiana, vaid lihtsustatud kujul, mis taas rikub ehitise ilmet. Paraku pole muinsuskaitsejatel võimalik juhtudel, mil hoone ei asu vanalinnas või pole niiklikult kaitstav üksikmälestis, selliste aknavahetajatega midagi ette võtta – ametlik ehitusjärelvalve keeldub enamasti akende vahetamist ehitamiseks pidamast ja Tallinna Kultuuriväärtuste Ametil on küll õigus ja kohustus miljööväärtuslikes piirkondades hoonete renoveerimisprojekte kooskõlastada, kuid tal pole ehitusjärelvalve õigust. Seega – mil määral projektist ehitamisel kinni peetakse, pole võimalik kontrollida.

Hoogustunud on ka **ebaseaduslik ehitustegevus**, millegipärast eriti Kassisabas ja Pelgulinna. Projekti ja ehitusloata ehitatakse puumajadele hoovipoolseid juurdeehitisi, rajatakse abihooneid, laiendatakse katusekorruse kortereid, hullematel juhtudel püstitatakse koguni terveid maju või korruseid. Markantse juhtumina tuleb mainida elamut Wismari 35, kus ilma projekti ja ehitustehnilise ekspertiisita tehti iidvanale, peaaegu ilma vundamendita ehitatud (!) puumajale peale peaaegu terve täiskorrus, mis hiljem tuli Kultuuriväärtuste Ameti ja Linnaplaneerimise Ameti ehitusjärelvalve teenistuse ühisel nõudel lammutada.

Uued aknad ei järgi pahatihti vanade raamijaotust, rääkimata konstruktsioonidest ja profiilidest, vähe sellest – need ei järgi ka teiste samal majal juba vahetatud akende raamijaotust. Roo 36 Pelgulinna

Tavapärase on see, et midagi tehakse natuke rohkem või natuke teisiti ja pärast väidetakse, et kuidagi kogemata läks nii – ühe meetri asemel tõusis katusehari poolteist meetrit ja kuigi projektis oli ette nähtud kaks katuseakent, tuli neid kokku siiski kuus, valtspleki asemel on katusel profiilplekk ja aknaluugid ning muud originaaldetailid läksid ehituse käigus saladuslikult kaotsi.

Olukorda on suudetud miljööaladel enam-vähem kontrolli all hoida alles viimastel aastatel. 1990. aastate omavoliliste massiliste lisanditega (imetabased suured vintskapid katusel, loata rajatud keldribaaride sissepääsud jm.) pole tagantjärele enam midagi peale hakata. Muidugi tuleb aeg-ajalt ette igasuguseid veidrusi. Nii hakati mullu ühele miljööalal asuvale majale korrust peale ehitama 1909. aasta projekt järgi. Järele uurides selgus, nagu oleks juriidiliselt kõik korrektne: isegi kui 1909. aastal väljastatud ehitusluba enam ei kehti, on ehitusõigus põhimõtteliselt ikkagi olemas, sest 98 aastat tagasi sai see projekt ometi ametlikult kinnitatud... Selle peale tahaks kohe hakata Eliel Saarineni kavandatud Suur-Tallinna välja ehitama, sest seegi projekt sai omal ajal ametlikult kinnitatud! Ja kuidas siis jääb 1950.-60. aastail planeeritud neljarealise autoteega risti läbi vanalinna Balti jaama? Inimesed, tehke arhiivitööd ja te leiate imelisi projekte!

Endiselt on mõnel kodanikul hirmus himu puumaju **väljastpoolt soojustada**. Ühelt poolt võib seda ju inimlikult mõista, sest kes ei tahaks elada soojas toas ja energiat säästa, teisalt ei õigusta aga miski rikkaliku kujundusega fassaadide jõhkrat hävitamist. Seni pole väljastpoolt soojustamine pea kuskil andnud muinsuskaitsele ja esteetiliselt rahuldavat tulemust. Isegi siis, kui aknad tõstetakse seinapinda ja välditakse seeläbi puitmajale võõraste aknapõskede tekkimist, on hoone proportsioonid lootusetult moonutatud. Mälestisi väljastpoolt soojustada ei lubata (mõni aasta tagasi prooviti ja tulemused ei olnud head), aga miljööaladel on see siiani jäänud probleemiks.

Uue suundumusena on lisandunud paesoklite ja ka nn. Tallinna tüüpi majade kivitrepikodade soojustamine vahtpolüstorooliga, mis annab harva visuaalselt vastuvõetava resultaadi. Isegi kui hoonet ei soojustata, visatakse voodrilaudide vahetamise käigus tihti minema kõik ajaloolised detailid (aknapealdised, dekoratiivsed piirdelauad, vahekarniisid jm.), detailirikastest puithoonetest saavad ilmetud küünid. Plastvoodri panekut, mis oli moes 5–10 aastat tagasi, on viimasel ajal küll õnneks harva ette tulnud.

Odavate ja lihtsate, ent ajaloolisesse konteksti sügavalt sobimatute lahenduste valdkonda kuuluvad ka profiilplekist **katused**, sh. kohmakas kiviimitatsioon, mida siin-seal ikka ette tuleb, sest korrektne sileplekk, rääkimata ehtsast keraamilisest katusekivist, on pisut kallim materjal ja hinnatundlikule ehitajale võib see üle jõu käia. Samas tuleb mõõnda, et kole ja kohmakas katus on mõnel juhul parem kui katuse puudumine.

Akendevahetuse käigus paigaldatud lihtsustatud piirdelauad rikuvad ehitise ilmet ja devalveerivad hoone väärtust (ka rahalist)

Ebaseaduslik pööningute väljaehitamine toob kaasa õige kummalisi arhitektuurseid vorme. Ristiku ja Timuti nurk Pelgulinnas

Väljastpoolt soojustamine rikub hoone proportsioonid ja arhitektuuri-keele. Maja Juhkentali tänaval

INTERJÖÖR

Interjööride kaitsest saab rääkida eelkõige mälestiste puhul, sest muude hoonete juures ei saa sisedetailide säilitamist nõuda. Huvi ajalooliste koduinterjööride hoidmise ja korras-tamise vastu on kasvamas.

Siseplaneering. Puumajade kohandamine tänapäeva vajadustele on muidugi vajalik, kuid siinjuures tekib rida kitsaskohti. Kui seoses keldri- ja katusekorruse kasutuselevõtuga ja/või endiste suurte elamispindade väiksemateks jagamisega korterite arv majas kasvab, tekivad parkimisprobleemid: normid näevad ette, et parkimine tuleb lahendada oma krundil ja linna transpordiamet tahab nõuda korterile vähemasti ühte parkimiskohta. See ongi mõistlik, kuid raske on nõustuda kogu hooviala asfalteerimise ja endise õunapuuaija parkimisplatsiks muutmise. Miljöö säilitamise ja üldise elukvaliteedi seisukohalt on oluline ka vanade aedade rohelus ja linnulaul, suure parkimiskohtade arvuga seda ei asenda. Nii annab väike muutus interjööris ennast tunda suure muutusena õuemiljöö.

Dekoratiivsed laed on suur väärtus, mille säilimise nii mõnigi kord asjatundmatu omanik ohtu seab. Kipsrosett Kaluri 7

Aaderdatud korteriüksed on muutumas üha haruldasemaks. Tehnika 17

Omaette küsimus on endiste kahe trepikojaga (eraldi paraadtrepikoda ja köögisissepäas) esindusmajade suurte korterite pooleks jagamine, nii et üks osa elanikke hakkab käima ainult tänava- ja teine ainult hoovitrepikojast, samas kui ajalooliselt on igal korteril sellises majas olnud kaks sissepääsu. Uus olukord vähendab majaanike sotsiaalset sidusust ja üheperetunnet, "hoovirahvast" ei huvita enam see, mis tänava pool toimub ja "tänavarahvas" tunneb end õuel võõrana. Praktika on näidanud, et parima tulemuse nii keskkondlikus kui sotsiaalses mõttes saab siis, kui hoolimata täiendava kasuliku pinna lisandumisest korterite arv ei suurene, kasvab ainult korterite pind.

Tihti arvatakse, et siseremondiks pole projekti vajagi. Kõige ekstreemsemad on juhtumid, kus alumise korruse elanik lammutab kõik vaheseinad, nii et ülemise korruse korterid hakkavad auku vajuma.

Palju muret ja häda on toonud ka omavoliline kaminat rajamine, elektrisüsteemide ümberehitamine ja gaasikütte paigaldamine ilma eelneva projektita. Selle tagajärjel "ehivad" paljude puumajade fassaade gaasikütte ventilatsioonitorud, mis paarikümne sentimeetri jagu seinast välja ulatudes võivad mõjuda üsna ehmatavalt.

Kui hoone kapitaalremondi käigus võetakse eluruumidena kasutusele ka keldri- või katusekorrus ja maja muutub sisuliselt kolme- või koguni neljakorruseliseks, kaasneb sellega rida probleeme. Avara pööningu kasutuselevõttu ei tahaks keelata, sest tihti on katusekorruse pindade müügist saadav tulu pea ainus viis õnnetus seisus puumaja korrasdamiseks raha saada. Seda soosib ka uus "pööninguseadus" – majades, kus on olemas ühistu, pole pööningukorruse kasutuselevõtuks vaja enam 100%-list kaasomanike nõusolekut, otsustada saab hääleenamusega.

Esimene küsimus on, kas katuse kõrgus üldse võimaldab midagi ehitada, ja kui ei võimalda, siis, kas katuse kuju saab muuta. Üldistades võib öelda, et miljööaladel kehtib katusekorruse reegel: räästajoon jääb igal juhul paika ja katusehari tõuseb vajadusel kuni üks meeter, vintskappe saab rajada üksnes hoovi poole. Mälestiste puhul tuleb vaadelda igat üksikjuhtumit eraldi, aga siingi on lubatud enamasti pisut katuseharja tõsta, muidugi eeldusel, et see ei riku hoone välimust. Kui nendel tingimustel katuse alla ikka veel midagi mõistlikku ehitama ei mahu, siis on tõenäoliselt tegemist nii madala katusega, et pööningu kasutuselevõttust on targem loobuda.

Teine tähtis küsimus on, kas Päästeamet on nõus katusekorruse väljaehitamiseks luba andma, ja kui, siis mis tingimustel. Tuletõrjenõuded on sellistel juhtudel karmid, näiteks peab maja puitvahelagesid kattev krohv olema nõutava paksusega, vastama teatud kindlale tulepüsisusklassile. Mida teha juhul, kui lage on krohvi asemel katmas hoopis vana

vahva poola laudis, mida ei taheta maha võtta või on lagedel uhke stukkdekoor ja selle paksemaks krohvimine ei tule kõne alla? Rikkalikku stukkdekooriga lagedega on üldse palju muret, sest omanikel pole tihtilugu raha dekoori restaureerimiseks ja see pudeneb neile lihtsalt pähe.

Sama häda on historitsistlike ja juugendlike maalingutega, mida järjest enama puitmajadest välja tuleb – nende terviklik restaureerimise on tavalise inimese rahakoti jaoks nii põrgulikult kallis, et vaid vähesed korteriomanikud saavad seda endale lubada. Ka muinsuskaitse rahalised vahendid on nii piiratud, et elumajade interjööridetailide restaureerimiseks toetussummasid ei jätku. Hädavariandina oleme aksepteerinud dekoreeritud lagede ajutist katmist plaatide või ripplaega. Dekoor jääb elementaarselt konserveeritud kujul kipsplaadi taha varjatuna alles. Võimalusel saab selle avada ja restaureerida.

On muidugi ka vastupidine probleem. Mõnes majas, eriti Põhja-Tallinna linnaosas, leidub kodanikke, peamiselt vene rahvusest jõukamaid inimesi, kes suhtuvad erilise uhkusega oma korteri lopsakatesse laerosetidesse, stukist inglimestesse ja maalitud girlandidesse. Nende arusaamine restaureerimisest on aga selline, et terve interjäär tuleb "puhtaks lüüa" ja kogu dekoor uuesti mälu järgi umbkaudse koopiana valmistada, omalt poolt veel üht-teist lisades. Mõistagi ei hoita siis kokku kullavärvi ja roosade toonidega...

Ka **trepikodade** viimistlus satub sageli löögi alla tuletõrjenõuete tõttu. Siin on probleem ennekoike majadega, kus katusekorrus võetakse kasutusele eluruumidena. Kui trepikoja seinad on krohvitud või on kivitrepikoda (Tallinna tüüpi majad), on probleeme vähem. Väga vanade puumajadega, kus trepikoja- ja koridoriseinu katab dekoratiivlaudis ja ka trepid ise ning kõik vahelaed on puidust, on olukord õige hull. Veel mõni aasta tagasi oli sellise laudise ja ka muude puitelementide säilitamine renoveeritavate puitmajade trepikodades peaaegu võimatu. Tuletõrje nõudis järgalt trepikoja krohvimist või seinte kahekordse kipsplaadiga katmist. Muinsuskaitstjad ei saanud suurt midagi teha. Nüüd on ilmunud tuletõrjekehk tulekaitseelakid ja -võõbad, mis võimaldavad vanade puitelementide pindu katta süttimist takistava kihiga. Kui turule ilmudes kippusid need lakid ja võõbad olema kohatult läikivad, siis nüüd on olemas ka matte toone ja täiesti läbi- paistvaid läiketa lakke, mis silma ei riiva. Tavaliselt nõuab tuletõrje trepikotta ka sprinklersüsteemi paigaldamist, mis on küll mõistlik, aga hirmkallis, sest kogu vana maja vilets veevärk tuleb ümber ehitada. Praegu ei ole veel selge, mida teha trepikodadega, kus seintel on tekstiiltapeet (leidub ka selliseid puumaju, eriti juugendajastust), aga küllap jõuame siingi mingile kompromisslahendusele.

Uhkete trepibalustraadide säilitamisest on elanikud õnneks ise huvitatud. Ka kojakapid, mida hiljuti täielikuks anakronismiks peeti, koguvad populaarsust, sest väikeste

korteritega agulimajades on need lihtsalt praktilised.

Korterisestest puitelementidest on ilmselt kõige keerukam teema **parketid**. Korduvate lihvimiste tagajärjel võivad need olla lootusetult õhukeseks kulunud, nii et on väga raske või isegi võimatu neid säilitada. Elamutes õnnestub vanu parkette sagedamini alles jätta kui avalikes hoonetes, aga tekib terve hulk muid küsimusi.

Mida teha, kui imeuhke, keeruka intarsiamustriga väärpuidust "lossiparkett" on majavammist kahjustatud talade peal, selle tervikuna ülesvõtmise võimalikkus on aga enam kui kahtlane? Kui palju asendada üksikuid tumenenud või mõranenud parketiliiste ja kui palju peaks neid säilitama kui aja märke? Kui parketist on säilinud vaid üksikud tükid ühes toanurgas, kas on õigustatud kogu ülejäänud ruumi jaoks koopia valmistamine, mille seest originaalfragmendid enam eristatavad pole? Mida teha talade paindumise tõttu looka vajunud parkettpõrandatega? Parketti tahaks ju säilitada ja kõverus annab vanale majale justkui vunki juurde, kuid kas saab eeldada, et inimesed jäävad alatiseks elama?

Laudpõrandatega on kergem, neid on hakatud üha enam hindama. Probleeme on pigem uute, asendatud laudpõrandatega – ikka veel kasutavad ehitajad põrandaks kõlbmatuid tooreid laudu, mis hiljem kuivades võivad käituda ettearvatult. Endiselt on raskusi päris laiade põrandalaudade hankimisega, kui just ei õnnestu saada mõnest lammutatavast majast vanu laudu. Ka leidub veel inimesi, eriti vanema

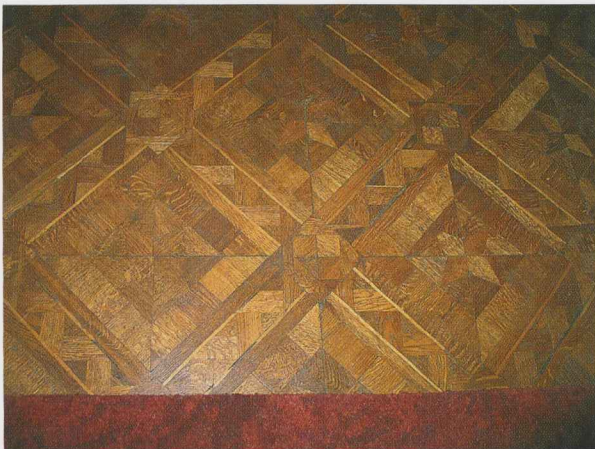
Balustraadiga puittrepid on tsariaegsetes üürimajades üsna tavalised, nüüd aga säilitamist väärivad meeleolukad detailid. Wismari 31 trepikoda

põlvkonna hulgas, kes peavad laudpõrandat inetult agulipäraseks ja tahavad oma korterisse parketti – seda majas, kus parketti ei ole ajalooliselt kunagi olnudki.

Siseuste säilitamiseks ei pea elanikke ja arendajaid enam veenma, käskima ega keelama. Ajad, mil korteri kapitaalremont tähendas pea alati korralike tahveluste väljaviskamist ja tammepuust tiibuksi saeti küttepuudeks või kanti prügikasti kõrvale, hakkavad läbi saama. Raskem on funktsionalistlike hoonetega, kus interjööris on lihtsad siledad ukсед, mis oma materjalikasutuselt ja detailikäsitluselt on tihti väga stiilsed. Sageli ei oska elanikud neid hinnata, arvatakse, et sellised, tavasilmale ilmetuna näivad vaheüksed peavad olema Nõukogude-aegsed ja soovitakse need iga hinna eest asendada "ilusamatega".

Mõnes asumis, nt. Koplis, mida viimaste aastate majandustõus ja ühiskonna stabiliseerumine on vähe puudutanud ja kus on endiselt palju sotsiaalprobleeme ning kuritegevust, püütakse korterite välisukse suurema turvalisuse saavutamiseks jätkuvalt asendada raudustega. Seejuures toimib sama suundumus, mis akende puhul – nii paneb iga korteriomanik endale süüdimatult täiesti isesuguse ukse ja trepikoda saab eklektilise ilme. Järjest enam püütakse rauduks valmistada vähemasti ajaloolise ukse koopiana.

Vanade põrandate restaureerimine on sageli probleemne, aga mitte võimatu. Parkett Süda 7 ja kahhelaadid Tatari 20

Mälestiste rohkuse ja tööjõu nappuse tõttu ei suudetud väljaspool vanalinna asuvate mälestiste siseruumides toimuvat pikka aega kontrollida ega ohjata, mistõttu Tallinnas on, häbi tunnistada, terve rida selliseid muinsuskaitsealuseid kortermaju, kus kogu trepikojas pole säilinud enam ühtki algset korteriuust või on originaaluks alles ainult ühel-kahel korteril mitmekümnest. Selline olukord seab muinsuskaitsejäd keeruka metodoloogilise küsimuse ette: kas on realistlik ja mõttekas hakata üldse nõudma kõikide uute uste tagasivahtamist algsete uste koopiate vastu? Pigem tuleks püüda üldpilti kuidagi ühtlustada. Selline ühtlustamine ei saa aga muidugi tähendada väheste säilinud algsete uste minema viskamist.

Paradoksaalsel kombel on siseüksed osutunud probleemiks ka suurtes majades, mida ei remondita korteri kaupa, vaid mis ühele omanikule kuuludes lähevad tervikuna restaureerimisele: kümneid siseuksi ei suudeta korraga restaureerida. Seda soodustab töökodade ülekoormatus ja kvalifitseeritud tööjõu nappus ning see teeks hoone renoveerimise hirmus kalliks. Nii otsivad arendajad pahatihti võimalusi, kuidas teha masstellimusena koopiauksi ja visata originaalüksed minema.

Keeruline on lugu ukse- ja aknasulustega, sest majadest, mis restaureerimise ootel pikalt tühjana seisavad, kipuvad need ajapikku kaduma. Vaatamata fototõestustele väidavad omanikud hiljem silmagi pilgutamata, et mingeid väärtuslikke messingist uksekäepidemeid pole neil kunagi olnud...

Üheks õnnetuks detailiks, mida harva õnnestub restaureerida, on vanad **kahhelaadid** nii põrandatel kui seintel – vannitubades ja käimlates, vahel ka köökides. Need on kaunid, aga tavaliselt on niisketes ruumides olnud kanalisatsiooni ja veevärgi kauaaegse hooldamatuse tõttu sedavõrd suured läbijooksud, et konstruktsioonide proteesimiseks tuleb seinad poolenisti lahti lõhkuda, vanu plaate põrandalt või seinalt naljalt tervena kätte ei saa. Nii õnnestubki ulatuslikest plaaditud pindadest säilitada vaid mingi fragment. Paaris majas on osavatel meistritel õnnestunud tsaariaegsed kahhelaadid siiski uuesti kokku laduda, isegi põrandakütet kannatab sinna alla panna, plaatidega ei juutu midagi.

Puumajad on peaaegu kõik olnud ahiküttega. Suur samm edasi on tehtud **ahjude ja kaminade** restaureerimisel, asja saab ka ahjudest, millest esialgu midagi ei loodetudki. Pottsepad on tublid ja inimeste enda huvi ahjude säilitamiseks on viimasel ajal suur, muudab ju pidulik "mõisaahi" korteri atraktiivseks ja annab ehedat vana maja hõngu. Minu praktikas on rumalad omanikud suutnud vaid ühe korra juugendahju enne inspektori jaole saamist korteri remondi käigus elutoast välja lõhkuda, sest tahtsid sellele kohale panna oma äsja soetatud suure plasmateri...

Lisaks uhketele kahhelaadidele on viimasel ajal hakatud rohkem lugu pidama ka lihtpottidest ahjudest, neidki ei tõtata kergekäeliselt välja lõhkuma. Palju ahje on viimasel

ajal säilitatud ka dekoratiivemendina, korterid viiakse niikui-nii üle elektri- või gaasiküttele. Kus võimalik, püütakse ahjud restaureerida siiski köetavaks. Probleemiks jäävad plekkahjud: enamik neist on Nõukogude-aegsed ja tõesti väärtusetud, aga vahel tuleb ette väga dekoratiivseid, mida tahaks säilitada. Olukorras, kus ahju kivisisu plekk-kesta taga on omadega läbi, tähendab see plekk-kesta demonteerimist ja uue ahju, mille ümber saab ajaloolise plekk-kesta jälle tagasi panna, ehitamist. Töö vajab meistrit, kes suudab tavapärasest pisut rohkem mõelda ja vaeva näha.

Kahjuks ei ole märgata sama suurt armastust puupliitide vastu. Neist tahetakse ikka veel lahti saada. Eks nad esmapilgul võta puumajade väikestes köökides ka mõttetult palju ruumi. Puuküttega pliidi sõbralikku soojust ja sellel küpsetatud pannkookide lõhna ei asenda miski ning need korterid, kus on halastamatult nõutud vana pliidi säilitamist, pole pärast selle üle õnnetud olnud. Esmapilgul tahmakäkkidena paistnud pliitide restaureerimist on tulnud ette nii Nõmmel kui Kadriorus, ja kuigi palju detaile tuli koopiitena valmistada, on tulemus olnud kena.

Vahel võib ka plekkahi ebatavaliselt dekoratiivne olla. Esteetikale lisandub siin harulduse väärtus. Ja restaureerimise vaev. Tatari 20

Vanu **vanne, valamuid ja tualettpotte** on säilinud üsna vähe ning nende restaureerimisel on tekkinud ootamatu probleem – peaaegu võimatu on viimasel ajal leida ettevõtjat, kes üldse pakuks vanade vannide uuesti glasuurimise teenust. 1990. aastatel oli see väga populaarne, nüüd on firmad sellealase tegevuse lõpetanud. Erandlike detailidena on läinud aastal restaureeritud üks tsaariaegne vanniahi ja üks 1930. aastatest pärinev gaasiboiler; viimane, tõsi küll, uhkuseasjana, mis oma algses funktsioonis ei tööta. Tegutseb ka paar restau- raatorit-torujüri, kes on päris edukalt tegelnud kraanide restaureerimisega.

Mõnes majas või korteris, kus elavad erilised muinsuse- friigid, on õnnestunud säilitada vana **elektripaigaldise osi** (lülitid, harukarbid jm.) – vanaks jääb muidugi ainult kest, sisu uuendatakse. Selliseid detaile on alles eelkõige neis puu- majades, mis olid Nõukogude ajal lammutamisele määratud hoonete nimekirjas ja mida seetõttu enam üldse ei remondi- tud. Tänapäeval on olemas firmasid, kes pakuvad ajaloolistega sarnaseid lüliteid, valgusteid, pistikupesasid jm., nii on õnnest- unud “lavastada” paar väga veenvat interjööri, mis ei mõju võltsina, sh. mõned trepikojad Kadriorus. Sellised pisiasjad annavad tervikmuljele palju juurde. Mittetöötava dekoratiiv- elemendina on säilitatud paar Eesti-aegset voolumõõtjat.

Kuigi puitarhitektuurist kui erilisest väärtusest on Eestis räägitud juba aastaid, esineb üllatavalt palju täielikku ignorant- sust ja teadmatust, kus puumaja peetakse automaatselt väärt- tusetuks, mingiks õnnetuks hädaelukohaks, mida tuleb võimalikult odavalt remontida kuni õnnestub leida võimalus pare- masse majja kolimiseks. Samuti leidub hulganisti kinnisvara- arendajaid, kes lasevad puitmajadel tasapisi laguneda, lootuses, et need jõuavad nii halba olukorda, et saab võimalikuks need mälestiste nimekirjast kustutada. Teisalt aga on järjest enam muinsusi armastavaid ja puitmaju väärtustavaid inimesi, kes on nõus säilitama ja rõõmuga restaureerima iga viimase kui detaili.

Tähelepanu väärivad ka pisidetailid: aknakremoonid, ukselingid, lülitid jm. Tatari 20 aknakremoon

TARTU PUUMAJAD

Ajalooline tüpologia ja restaureerimise päevaprobleemid¹

Mart Siilivask

Tartu kui sõdades ja tulekahjudes korduvalt hävinud ja uuesti ülesehitatud vana hansalinna säilinud vanem ehitussubstants pärineb valdavalt 18. sajandi teisest poolest ja 19. sajandist (1775. aasta hiid tulekahju järgsest ajast).

Varasemate perioodide kohta on katkendlikke andmeid üksnes arheoloogiliste leidude ja arhiivimaterjalide põhjal. Keslinna piirkonnast leitud vanade puitelamute säilmed on dateeritud 11.–13. sajandisse. Nende alusel võib väita, et puit on siin juba ammustest aegadest olnud eelistatuim ehitusmaterjal ning varasemate leidudega sarnane puitehituse traditsioon (rõhtpalkelamu ja traditsiooniline sõrestikehitus) jätkus läbi kesk- ja uusaja kuni 19. sajandi lõpuni.

19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi algul levisid kõrvuti traditsioonilise rõhtpalkelamuga ka uut tüüpi püstpalk-sõrestikkonstruktsioonid, mis võimaldasid puitmajade püstitamist kiiremini, odavamalt ja väiksema materjalikuluga, ent puitmaterjali suhtelise odavuse tõttu need traditsioonilist ehitusviisi täielikult välja ei tõrjunud.

Puitehituse traditsioon jätkus elujõulisena veel 1920.–30. aastail ja hääbus lõplikult alles pärast II maailmasõda koos vanade ehitusmeistrite kadumisega. Veel 1970. aastate algul püstitati Tartu puitagulites kahekorruselisi puukuure, mis oma konstruktsioonilt ja üldilmelt palju ei erinenud oma 100 aasta tagustest eelkäijatest. Varsti hääbus ka see viimane traditsioon.

Puitehituse osakaalu esiletoomiseks olgu järgmised andmed:

- 1843. aastal oli Tartus 973 elumaja, neist 175 kivi- ja 788 puitmaja;
- 1897. a. oli linnas 389 kivi- ja 2258 puitmaja;
- 1910. a. oli linnas 584 kivi- ja 2381 puitmaja ning 160 segaehitist (siin pole arvestatud linna piiridest välja jäävaid eeslinna, Tähtvere eeslinna ja Karlovat)².

Toodud andmetest ilmneb, et 19. sajandi teisel poolel püstitati linnas ca 200 kivi- ja ligi 1500 puithoonet, ehk iga püstitatud kivihoone kohta tuleb ca 6 puitelamut.

¹ Käesolev artikkel põhineb aastail 2000–2004 Oulu (HET) ja Praha (ARCHHIP) konverentsil ning hiljem Tallinna Restaureerimiskoolis ja Eesti Maaülikoolis peetud ettekannetel, mille eesmärgiks oli tutvustada Tartu puitarhitektuuri pärandit ning selle säilitamisega seotud päevaprobleeme. Nüüd on olukord mõnevõrra muutunud: osa käsitletud hooneid (Fortuuna tänav, Tähtvere 44) on hävinud või oma siin kirjeldatud ilme kaotanud, mis meie praegustes oludes on ilmselt paratamatu.

² Andmed pärinevad teostest: Tartu ajalugu (1980), lk. 130; Eesti arhitektuuri ajalugu (1965), lk. 408 ja Nord-Livländischer Kalender 1911, – /Chronik 1909 XI – 1910 XI (Jurjew/Dorpat 1910), S. 233.

18. sajandi ja 19. sajandi alguse puitelamud

Enne 1775. a. tulekahju oli Tartu (raekoja ümbrus, kirikud ja mõned esinduslikumad kivihooned välja arvatud) valdavalt hoonestatud 1–1,5-korruseliste puitelamutega, mis enamikus pärinesid ilmselt Põhjasõja järgsest perioodist pärast 1720. aastat. Enamik selleaegsest hoonestusest on hävinud. Mõned kvartalid kesklinnas ja sellest kaugemal, mis 1775. a. ja ka 1941–1944 jäid tulest puutumata, on säilinud.

Üks sellistest on Lutsu, Jaani ja Laia tänava piirkond kesklinnas, kus enam või vähem ümberehitatuna on säilinud kaheksa 1720.–1750. aastaist pärinevat puitelamut. Põlengu-eelsest või vahetult sellele järgnenud perioodist (1770.–1800. aastaist) pärinevaid puitelamuid on säilinud ka linna selleaegsetel äärealadel Jakobi tänava tõusul (3), Vallikraavi ja Kalevi tänava ääres (4); sellesse perioodi jäävad arvatavasti veel mõned elamud Supilinnas ja Ülejõel.

18. sajandile iseloomulikke detaile: Lutsu 2 välisuks koos portaaliga ja Jaani 4 sisetrepp

Tartu iseloomulik oli ka hilisbarokne mansardkatusega puitelamu, millest on säilinud ainult üks näide – Kalevi 27 (selliseid leidis veel Jakobi tõusul ja Ülejõe linnaosas). Fotod: L. Välja

Sellele varasemale nn. vana-balti elamutüübile on iseloomulik kõrge hilisbarokse mahuga poolkelpkatus, mis hõlmab ligikaudu 2/3 hoone kõrgusest. Fassaadid on algsetel olnud kaetud püstlaudisega, aknaavad on üsna väikesed, enamasti 6 ruuduga. Hoonete plaanilahenduses keskseks elemendiks oli massiivne mantelkorsten, mis asus hoone keskteljel või küljel ja millega ühel või kahel küljel külgnesisid köetavad eluruumid. Ajastule iseloomulikke detaile on säilinud hoonetel Lutsu 2 (välisuks portaaliga, baroksed siseüksed) ja Lutsu 8 seinte voodrilaudis hooviküljel, sepsidetailid, mantelkorsten, siseüksed) samuti Jaani 4 elamul (peatrepp). See elamutüüp esineb Eestis nii 18. sajandi puitmõisate, pastoraatide kui linnaelamute arhitektuuris.

II 19. sajandi puitelamute tüübid

19. sajandi I poolel antakse fassaadile moodsam ilme, räästas tõstetakse kõrgemale, otsakelp asendub viilkatusega, sageli lisatakse keskne frontoon või portikus, mis annab ühtlasi võimaluse põõningukorruse väljaehitamiseks, barokne püstlaudis asendub kivifassaadi imiteeriva sileda horisontaallaudisega. Sellise transformatsiooni näited Tartus on hooned Lutsu 8, Kalevi 47, Roosi 41, Emajõe 3.

1810. aastail kehtestati ühtsete ülevenemaaliste tüüp-fassaadide järgimise nõue. Sellest või veidi hilisemast perioodist pärineb arvukalt tüüp-fassaadidest lähtuvaid elamuid Kalevi tänaval, Supilinnas ja Ülejõel. Fassaadidel esineb ham-

Supilinnale iseloomulik on ka väike kõrge katuseviiluga puitelamu kõrgel kivisoklil – tingitud ilmselt asukohast (Emajõe 3)

Klassitsistliku puitelamu esinduslikumaid näiteid on Kalevi 31

Traditsioonilise, juba barokiperioodist tuntud elamu klassitsistlikud variandid Kalevi 47 ja Lutsu 8

Kalevi 53 kahekorruline puitelamu esindab otsaviiluga tänavale orienteeritud fassaaditüüpi, mille erinevaid variatsioone kohtame mitmel pool linnas

Järeklklassitsistlikus laadis 1860. aastate algusest pärinev puitelamu Veski 4 (oletatav arhitekt C. Rathhaus) kannab juba mõningaid neorenessansi elemente, nagu katuseäärealune poolkorruse (nn. trempelseina) motiiv ja fassaadi pilasterliigendus

maslõikeline karniis, kolmnurkfrontoonid, segmentkaaraken, nurgarustika, lukukivi motiiviga piirdelaudad.

Elamutele on tüüpiline lai 30–40 cm rõhtlaudis.

Mitmeid klassitsistliku puitelamu esinduslikumaid näiteid kerkeb Tartus 1830.–1840. aastail. Iseloomulik on Kalevi 31 elamu fassaad keskse kolmnurkfrontooni, joonia kapiteelidega pilasterliigenduse ja rustikat imiteeriva nurgatahveldisega. Selline toretsev fassaadiahitektuur oli veel võõras 19. sajandi esimeste kümnendite traditsioonilisele puitelamule, kuid võimendus just enne üleminekut historitsismile 19. sajandi teisel kolmandikul.

1840.–1850. aastatel publitseeritud fassaadieeskujude järgimine kestis kuni 1870. aastateni. Sel ajal ehitatakse juba suuremaid 1,5–2,5-korruselisi üürimaju keskfrontooni ja portikusega, mis üldjoontes järgivad veel klassitsistliku fassaadikujunduse põhimõtteid. Kaugenemine klassitsistliku traditsioonist ilmneb sissepääsu nihutamises keskteljelt hoonekülele ja neorenessansile iseloomuliku rikkalikuma fassaadidekooi kasutuselevõttus, samuti esineb kolmnurkfrontooni asendamist astmikfrontooniga.

III 19. sajandi lõpu puitarhitektuur – puitrenessans ja šveitsi stiil

Alates 1870. aastaist võimendub Tartu puitarhitektuuris 19. sajandi teise poole arhitektuurimõttele iseloomulik vormilise mitmekesisuse taotlus. Eksisteerib paralleelselt kaks alternatiivset arhitektuurisuunda. Päritolult varasem klassitsistliku traditsioonist lähtuv suund kasutas monumentaalarhitektuurist laenatud kujundusvõtteid – see on nn. puitrenessans.

Iseloomulik on selge horisontaalne ja vertikaalne liigendus pilastrite, simsside jm. fassaadikujunduse elementide abil. Fassaadipind aknaavade all, korruste vahel ja karniisi all jaotub horisontaalseiks kasseteeritud vööndeks, nurgaosad dekooreeritakse sageli rustikat imiteeriva tahveldisega, aknaümbri- sed kujundatakse arhitektuursete vormidega (ümbritsev liseentahveldis, päisviilud jm.).

Nn. puitrenessans. Puiestee 51 ja Veski 26

Šveitsi stiili esindab von Kugelgeni elamu Näituse 5

Selle suuna heaks näiteks on ka Otto Schröderi 1870. aastail projekteeritud elamud Puiestee tänaval (Puiestee 51, Puiestee 59). Mõned selle suuna esinduslikumad näited leiame Toometaguse nn. saksa linnajaost – Veski 26, Veski 30.

Teine suund, mis levib alates 19. sajandi keskpaigast, on meil tuntud šveitsi stiili nime all, kaasajal kasutati lihtsalt mõistet puitehitisstiil – *Holzbaustil*. Tegemist on autonoomse puitehitisstiiliga, mis lähtus sajandi esimese poole pitoreskes pargiarhitektuuris maastikuliste aktsentidena kasutatud talumajade, mägionnide jm. näidetest. Eeskujuks said Šveitsi, aga ka Tirooli ja Baieri mägimajakeste traditsioonilised puitelamud, milles nähti maalähedust ja ehedat rahvuslikku omapära. Samal ajal tärkab huvi ka teiste puitarhitektuuri vernakulaarsete vormide – Norra puukirikute ja keskaegse puitelamu arhitektuuri vastu. Uus puitehitisstiil lähtus 19. sajandi teise poole materjaliheduse ideestikust. Puitarhitektuur pidi kujundama iseseisva vormikeele, lähtudes oma spetsiifilisest traditsioonist.³

Tartusse jõuab šveitsi stiil moevooluna 1870. aastail. Heaks näiteks on Otto Schröderi projekti järgi 1886. aastal ehitatud von Kugelgeni elamu Näituse 5.

Meie puitarhitektuuris esinevad mõlemad suunad sageli üksteisega põimunult. Šveitsi stiilist võetakse üle esileulatav katuseääris, rikkalik puitdekoor ja viiuosade kujundus, kuna fassaadiliigendus pilasterliigenduse ja vahevöödega jääb neorenessansipäraseks. Tüüpilised näited on 1880. aastaist pärinevad puitelamud Narva mnt. 107 (ins. C. von Sengbusch) ja 121.

Puitüürimajade puhul, mida Tartu arhitektid Maximilian Röttscher, Otto Schröder, Friedrich Hübbe jt. oma plaanide järgi linna eri osades püstitasid, oli plaanilahendus enamasti trafaretne. Reeglina ristkülikukujulise kahekorruselise puitelamu puhul oli kasutusel 3–4 enamlevinud plaanitüüpi, suurus ja välisilme varieerus sõltuvalt tellija võimalustest. Lihtsamatel fassaadidel esineb vaid neorenessansile iseloomulik korruste-

Renessansi ja šveitsi stiili segunemine Narva mnt. 107 hoonel

jaotus, akendalune horisontaalvöönd ja kassetthahvelid, esinduslikumatel lisandus liseenliigendus, aknafrontoonid, konsoolsimss katuseääre all jm. ehiselemendid.

1880.–1890. aastail leiab dekoratiivne puitehitisstiil laialdaselt kasutamist linna äärealadele projekteeritud puitelamute, verandade ja paviljonide arhitektuuris. Sajandi lõpupoole levivad üha enam puitehitisstiilile iseloomulikud kujundusvõtted: saelõikeornamendis aknapiirded ja nurgatahvelid, konsooltaladele toetuv katuseääris, dekoreeritud viiuosad. Iseloomuliku elemendina tuleks märkida eriti hooviküljele avanevat verandat või eeskoda. Suletud tänavafroondiga korterelamuil paiknes see enamasti hooviküljel kahekorruselise väljaehitisena, vabaplaneeringuga elamu juures mõnikord ka esi- või külgfassaadil. Selle arhitektuurse elemendi kohustuslikkus kajastab Tartus juurdunud aedlinna-likku elulaadi. Elamu hooviküljelt avanes reeglina kaunis vaade aiakrundile, mida siinsetes ilmastikuoludes oli tänu verandale võimalik kauem nautida.

Šveitsi stiilile iseloomulik puitehitisviis leiab kasutamist ka ühiskondlike hoonete juures. Varaseim selles stiilis hoone on Carl Rathhausi projekteeritud veterinaarkliiniku abihoone 1859. aastast, teine Maximilian Röttscheri Saksa Käsitöölise Seltsi hoone Tiigi tänaval, mis valmis 1870. aastate algul. Hoone kaks tänavale avanevat otsaviilu kandsid profileeritud taladele toetuvaid dekoratiivseid ehisviile ja püstlaudises viiluvälju laia katuseääre all. M. Röttscher kasutab sellele suunale iseloomulikke vorme ka 1874. a. valminud Toome haavakliiniku kujunduses. 1880. aastail projekteerib Reinhold Guleke hoonele samas stiilis juurdeehitised. Hermann von Stavenhagen projekteerib 1878. aastal vaimuhaigla hoone Staadioni tänaval. Fassaad kannab neorenessansile omast liigendust, kuid rikkalik puitdekoor fassaadil ja viiuosadel lähtub puitehitisstiili eeskujudest. Sama suunda järgib ka 1870. aastate lõpul valminud Tartu vaksalihoone, autoriks tõenäoliselt samuti insener H. v. Stavenhagen.

³ Börsch-Supan, E. *Berliner Baukunst nach Schinckel 1840–1870*. München, 1977, S.126–127.

IV Juugend puitarhitektuuris – Kastani tänav, Lepiku tänav ja Karlova linnaosa

Sajandivahetusel algab ehitustegevuse uus hoogustumine eeslinnades, mis saavutab erilise hoo I maailmasõjale eelnenud aastatel. Mitmel pool seni hoonestamata linna äärealadel – Tähtvere eeslinnas ja Karlovas kerkib uusi puitüürimaju tänavate ja kvartalite kaupa. Selliste hoonete tellija kuulus enamasti linna väikekodanliku keskkihi hulka, kellel oli õnnestunud näiteks väikekaubandusega tegeldes jõuda paremale järjele ja soetada kinnisvara linna äärealal, kus hinnad olid odavamad. Odavalt püstitatav puitüürimaja võimaldas teenida tasa krundi soetamise ja ehituskulud ning kindlustas edaspidi pideva sissetuleku, kuna korterinõudlus üliõpilaste, kooliõpilaste ja tööliste-teenistujate poolt oli olemas. Niisiis kandis puitüürimaja eelkõige tarbefunktsiooni, mis varasema perioodiga võrreldes polnud eriti muutunud. Enamasti oli tegu kahekorruselise hoonega, kus paiknes 4, harvem 6 või 8 ühe- kuni neljatoalist üürikorterit. Mõnes esinduslikumas hoones leidis siiski juba ka korterisse ehitatud klosett ja vannituba. 1914. aastal alustas tööd kohalik elektrijaam (linnas tervikuna alles 1922), kuid elektrisüsteemi paigaldamiseni elamutesse jõuti enamasti alles 1920. aastail. Olenevalt hoone asukohast võis selle esimesele või soklikorrusele olla projekteeritud kaupluseruume. Hoone juurde kuulusid reeglina ka hoovil paiknevad kõrvalhooned, nagu pesuköök ja puukuur. Konstruksioonilt oli valdavalt tegu püstpalk-sõrestikehitisega, milline ehitusviis võimaldas hooneid püstitada kiiresti ja väiksemate kulutustega. Seinte tädisena kasutati vähemkvaliteetset puitmaterjali, mis tihendati ja kaeti laudvoodriga. Enamik hooneid omas kivist soklosa ja tsinkpleki või tõrvapapiga kaetud viilkatust.

Ehitiste projekteerijaid on eeslinnade hoonete puhul vähe teada, kuna ehitusplaane on säilinud vähe. Üksikuist

säilinud projektidest osa kannab kohalike ehitusmeistrite (Laurson, Tüür jt.) allkirju. Pärimuse järgi olevat märkimisväärselt osa Karlova hoonetest projekteerinud ehitusinsener Fromhold Kangro, kelle järgi Karlovat veel 1920. aastail pilkamiselt Frommilinnaks kutsuti.⁴ Võib aga oletada, et neid projekteerisid ka teised kohalikud insenerid.

Ehitiste arhitektuuris ilmes kajastuvad selgesti ajastu esteetilised ideaalid. 1900. aastate lõpust peale kohtab fassaadidel üha harvem traditsioonilist neorenessanslikku fassaadikujundust ja saelõikeornamenti. Selle asemele astub juugenddekoor – lainja vormiga aknaümbrislauad, uste ja aknaraamide dekoratiivne kujundus, viiluosade püstlaudis ja konsooltalastik.

Juugendarhitektuuri esimesi näited Tartus on Kastani tänav algul Kastani I korpl Neobaltia (arh. Rudolf von Engelhardt 1901–1902) ja Kastani 5 (1904–1906) Need hooned järgivad juba moodsa villaarhitektuuri eeskujusid, fassaadikujunduses on kasutatud heledaid krohvipindu ning tumedaid puitdetaili. Tegemist on krohvitud püstpalkehitistega. Sama eeskujuga järgib ka Tähtvere mõisa peahoone (arh. R. Pohlmann 1912–1914).

Kastani t. 17–29 hoonete juures kasutavad R. Pohlmann ja W. Sternfeldt dekoratiivse talastikuga rippviile, nurgatahvelid, kumeraid aknavorme ja ehismotiive, mis ilmselt pärinevad 19. saj. lõpul Saksamaal publitseeritud fassaadialbumitest (H. Issel "Der Holzbau" jm.). Detailikäsitluses (uksed, akende raamistus, ornamendimotiivid) on juba ulatuslikult kasutatud juugendornamenti.

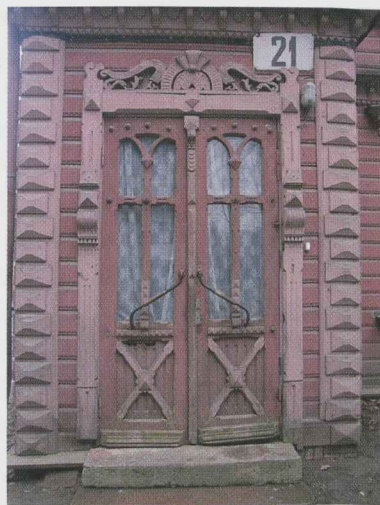
Teise 20. sajandi alguse kompaktse linnaasumi näitena võib tuua 1900. aastate lõpust pärinevad puitüürimajad Lepiku tänaval. Siin on tegemist rea esinduslikumate puitelamutega, kus kummalgi korrusel paiknes kaks kuni neli 3–5-toalist korterit. Kaks suuremat neist on projekteerinud

⁴ Andri Ksenofontovi 1985.a. tehtud märkmed Arnold Matteuse meenutustest.

Juugendarhitektuuri esimesi näited
Tartus on Kastani tänav algul
Kastani I korpl Neobaltia
(arh. R. von Engelhardt)

Kastani t.17–29 hoonete juures kasutavad R. Pohlmann ja W. Sternfeldt eriti ohtralt dekoori ja ehisdetaile

ins. F. Kangro. Fassaadid kannavad sissekäigu kohal püstjat kolmnurkviilu, millel paikneb väike nurgelise ülaosaga aknake. Sissekäigu kohal paikneb rõdu. Aknaümbrislaud on kaunistatud omamendimotiividega, katuseääre all on kasutatud dekoratiivselt viimistletud konsoole. Teised hooned tänavalõigus on kohalike ehitusmeistrite poolt kaunistatud üksteisele sarnase juugenddekooriga, mis annab hoonetegrupile ansambllilise tervikkuse.

Insener Georg Hellat koos Viktor Pihlakuga projekteerib 1912. aastal kahekorruselised puitelamud Oa I ja Aleksandri 14. Mõlemad omasid kõrget kivist soklikorrust majandus- ja äriruumidega. Oa I lihtsa juugendliku fassaadiga üürimaja kummalgi korrusel oli kaks esinduslikku 5-toalist korterit. Aleksandri 14 fassaad kannab nurgale orienteeritud kolmnurkviilu ning kolmetahulisi erkerimahte teise korruse osas ja külgfassaadil. Kivist kõrge soklikorruse osas olid ette nähtud kaupluseruumid. Põhiplaanilt on hoone L-kujuline, mõlema põhikorruse kummaski tiivas paiknes suurem kuue toaga üürikorter; ärklikorrusel kaks väiksemat korterit. Seega oli mõlema puhul tegu jõukamale üüriksile orienteeritud elamuga. Juugendliku puitelamu paremaid näiteid on ka elamud Emajõe 4 ja Emajõe 6 (ins. Märt Raud).

Juugendliku puitarhitektuuri ilmekaimaks näiteks Tartus on Karlova linnaosa, eriti selle Pargi, Tähe ja Õnne tänava vahele jääv tuumikala (nn. Ees-Karlova). See enam kui 300 hoonest koosnev elamumassiiv kujutab endast kahekorruseliste puitelamutega tihedalt hoonestatud kvartaalse

planeeringuga linnaosa. Valdav osa hoonestusest pärineb 1910. aastate algusest (1912–1914), osalt ka 1920. aastaist. Suuremaks väärtuseks on terviklikult säilinud linnailme – tihe tänavavõrk rohke haljastuse ja valdavalt perimetraalse kahekorruselise puithoonestusega. Ühtlane tänavafont ja elav fassaadiliigendus juugendlike dekoorimotiividega koos rohkete katuseväljaehituste ja -viiludega ning väljasopistuvad torni- ja erkerimahud nurga- ja viiluosadel loovad ehtjuugendliku rahutu ja veidi kummalise sajandivahetuse aguliatmosfääri.

Üksikhoonetest võib esile tuua hooneid Tähe 7, 11, 18 ja 26, Tolstoi 3, 12 ja 20 ning Õnne 33, 35 ja 37, samuti Kesk 16 ja Tähe 89.

Tolstoi 3 elamu tõuseb esile omapärase “voolava” fassaadidekooriga, mis on saavutatud korruseid läbiva liseenliigenduse abil. Fassaadi keskel tõuseb esile trepikoja tahuline erkerimaht dekoratiivse aknaraamistusega. Elamu Tolstoi 20 on puithoonele ebatraditsioonilise mahulise lahendusega kahe erkeri, rõdu ja katuseväljaehitustega ärklikorruse osas, mis loob rahutu ja dünaamilise fassaadirütmi.

Hoonete fassaadide ja detailide dekoratiivne esinduslikkus peegeldab omanike taotlust kunstiväärtusliku terviklahenduse järele. Ka sisedetailid, nagu trepipiirded, siseksed jm. on vastavalt ajastu maitsele stiilselt kujundatud. Uste valgmiike dekoratiivraamistuses on sageli kasutatud värvilist dekoratiivklaasi. Trepikodades (Tähe 7 ja 11, Tolstoi 20 jm.) on säilinud juugendstiilis ornamentaalsed trafarettmaalingud, kasutatud on ornamentaalseid bordüüre ja pritsmarmorviimistlust.

Juugendliku puitarhitektuuri ilmekaid näiteid on arvukalt Karlovas. Õnne 35, Tolstoi 3, Tähe 11

V 1920.–1930. aastate puitarhitektuur – traditsionalism ja funktsionalism

Ka 1920.–30. aastail rajatud uute linnaosade – Tammelinna ja Tähtvere arhitektuuris säilitas puitarhitektuur juhtpositsiooni. Valdavalt on siin tegu püstpalk-sõrestikkonstruktsioonis väikeelamutega, mille fassaadid on krohvitud ja kujundatud vastavalt ajastu stiiliideaalidele.

Tammelinna, mis olulises osas rajati 1923. aastast 1930. aastani domineerib villa või kahepereelamu hilisjuugendlik hoonetüüp. Selliseid, peamiselt arhitekt Anatoli Podcekajevi tüüpprojektide alusel rajatud elamuid on säilinud Väike-Kaare ja Tamme puiestee ja Elva tänava piirkonnas (Elva 3, 5, 7, 6, 10, 11, 13 jj.).

Tähtveres, mille hoonestamine algas 1930. aastate algul on tegu juba *art deco* või funktsionalismiga. Ehkki tänu puitmajade krohvimisele ei ole esmapilgul võimalik teha vahet puit- ja kivihoonel, on esimesed ka siin kindlas ülekaalus.

1920. aastatel projekteerib Arnold Matteus puitsõrestikkonstruktsioonis tööliselamud Aardla 17 ja 19 ning Rahu 5. Selline elamutüüp ei saavuta Tartus siiski laiemat levikut.

Eelistatuks jääb individuaalelamu või siis 2–4 korteriga üürimaja, mis tänu püsivale üürinõudlusele oli rentaabel.

Puitehitus jätkus individuaal- ja vähenõudlikumas kommunaalehituses veel 1940.–1950. aastail, ent juba järgneval kümnendil algab puitehituse väljatõrjumine. 1960. aastaist peale saab levinuimaks elamutüübiks juba silikaatellistest ühepereelamu ja paneel elamu. Vana ehitustraditsioon hääbus tasapisi koos sõjaeelsete ehitusmeistrite lahkumisega.

Väike renessanss toimus 1970. algul romantilise funktsionalismi harjal (Vadim Tsentropovovi jahimeeste seltsi hoone Võru t.) kuid üldiselt ei etendanud puitarhitektuur nõukogude arhitektuuris varasemaga võrreldavat rolli.

Tänased puitarhitektuuri taaselustamise katsed Tartus on valdavalt põrkunud tänapäeva ehitusnormide jäikusele. Näiteks ei ole peetud võimalikuks arvestada Supilinna elanike sooviga, et nende linnaosas võiks puit olla ainulubatud ja kohustuslik ehitusmaterjal. Seevastu on puit viimastel aastatel võitnud populaarsuse uusehitiste viimistlusmaterjalina.

Tammelinna domineeriv juugendlik villa. Elva 15

Noorte arhitektide katsetused (nt. arhitektuurbüroo Salto Tartu kesklinna kooli juurdeehitis, kus puitu on kasutatud katusekattematerjalina) lõhuvad kujunenud eelarvamusi ja väärivad seetõttu tunnustust. Samas meenutab puust ehitamise oskuse taasomandamine mõneti käimisoskuse uuesti omandamist, sest paljud ehitusmeistrite sajanditepikkustest kogemustest võrsunud põhitõed näivad olevat ununenud.

Meil puudub statistika, kui palju vanu puithooneid igal aastal hävib või ümberehitustega rikutakse, kuid need arvud on arvatavasti küllalt drastilised. Ajalooline puitarhitektuur kui rahvusliku kultuuripärandi osa, riiklik ressurss ja kogemuste varaslv kahaneb kohutava kiirusega.

Omanike madal teadlikkus, arhitektuuri ajaloo puudulik tundmine ning suutmatuse või oskamatus oma maju hooldada on viinud olukorrani, kus väärtusliku puitarhitektuuri rikumine ja hävitamine on muutunud pigem reeglisk kui erandiks. Juurdunud on arusaam, et vana maja restaureerimine on kallis ja mittejõukohane ettevõtmine – aastaid hooldamata seisnud hoonete puhul see sageli nii ongi – või et lihtsam on vanad aknad asendada uutega, kui neid remontida. Tähelepanuta jääb see, et müüjameeste nõuandeid järgides raisatakse mõttetult raha ja rahvuslikke ressursse, tonnide kaupa vana kvaliteetset ehituspuitu sõidab katlamajja või prügimäele ning pealekauba rikutakse üks korralik ja ilus asi lihtsalt ära.

Ikka veel puudub Eestis järjekindel ehitus- ja planeerimispoliitika, mis teadlikult panustaks ajalooliste puitasumite ja linnamiljöo säilitamisse ning aitaks uut arhitektuuri vanaga sobitada. Selline tegevus vajaks seaduslikku baasi ja riiklikku arendusprogrammi, mis meil siiani puudub.

Eeskujuks võiks võtta Põhjamaadest – Soomest, Taanist ja Rootsist ja Norrast –, kus linnaplaneerijad, arhitektid ja muinsuskaitjad nende probleemidega juba aastaid tegelevad. Nemandki on õppinud oma valusatest kogemustest.

Riik ja omavalitsused peaksid majaomanikke suunama majade hooldamisele ning ikka ja jälle rõhutama, et vana puitmaja omamine ja seal elamine iseenesest on auasi – väärtus, mida tasub hoida.

Iga ajaloolise hoone kadumisega vaesub kogu linna- või külamiljöo ja meid ümbritsev elukeskkond. Kaovad seosed, mille abil inimesed end oma harjumuspärase ümbrusega suhestavad. Järjepidevuse katkemisega kahaneb võime orienteeruda linnaruumis leiduvate märkide abil, tuues kaasa olukorra, kus elanik muutub ümbritseva keskkonna suhtes ükskõikseks.

Terviklikult säilinud ajaloolise linnaruumi – omapärase arhitektuuriga puitasumite – eeliseks on nende võime esile kutsuda linnaruumi ja indiviidi vahelisi seoseid. Peaaegu kõik mu viimastel aastatel Tartu ajaloolistesse puitasumitesse kolinud tuttavad hindavad neile piirkondadele iseloomuliku keskkonda ja on muutunud oma linnaosa veendunud patrioodiks. See lisab lootust.

KURESSAARE PUITELAMUTE TÜÜBID

Helen Kallaste

Tüüpiline Kuressaare puitelamu on ühekorruseline, mahu poolest pigem väike, detailides maitsekalt tagasihoidlik ning just seetõttu äärmiselt tundlik remondi või restaureerimisega kaasnevate lisanduste ja kadude suhtes.

Palju kaunist ja väärtuslikku on aja jooksul paraku hävinud, kuid palju on veel alles. Järgnevalt on peamiselt hoonete mahust, katusekujust ja fassaadikujunduselementidest lähtudes välja toodud Kuressaares 18. sajandist kuni tsariaja lõpuni enam levinud puitelamutüübid. Tuleb märkida, et need ei esine selges ajalises järgnevuses. Ehkki kõrgeid poolkelpkatuseid eelistatakse pigem 19. sajandi esimesel ning madalaid viilkatuseid teisel poolel, on hoonetüübid 19. sajandi vältel ning 20. sajandi algul kasutusel paralleelselt.

Vanim puitelamu (18. sajand)

Kuressaare 18. sajandi puitelamu oli madal, roo- või õlgkatuse all losutav, keske mantelkorstna ehk roovialusega. Põhjasõjas maatas tehtud linna ülesehitamist takistasid korduvad tulekahjud, kuid hoolimata karmistuvatest tuleohutuseeskirjadest oli roog kui selles piirkonnas traditsiooniline ja kõige kättesaadavam katusekattematerjal linnapildist visa kaduma.

Kuna ajad olid viletsad, tegelesid ka linnakodanikud enese ülalpidamiseks maaharimise ja loomakasvatusega – nagu suures külas jalutasid tänavail lehmad, sead ja kanad. Ilmselt sellepärast on osa 18. sajandi elamuid mahult silmatorkavalt suured ja matsakad, hõlmates rehetare eeskujul ühe katuse alla kõikvõimalikke abifunktsioone täitvaid hooneosi. Näiteks võib tuua otsaseinaga tänavajoonel paiknevad Väike-Sadama 3 ja Turu 1, mis on küll hilisematest ümberehitustest moonutatud ja peale saanud kõrged viilkatused. Seevastu

kalurimajad võisid olla suhteliselt tillukesed. Keske mantelkorstnaga põhiplaan ning fassaadikujundus olid aga sarnased nii suurtel kui väikestel elamutel.

Üpris tervikliku komplektina on iseloomulikud detailid alles vaid kalurielamul Lootsi 14, mis on tunnistatud ka arhitektuurimälestiseks. Ristkülikukujulise pikliku põhiplaaniga madal hoone on ehitatud ilmakaarte järgi esifassaadiga lõuna suunas ning paikneb hiljem rajatud tänava suhtes viltu (Tori eeslinn planeeriti 1794. aastal). Algne rookatus on küll asendatud tõrvapapiga kaetud viilkatusega, kuid näeme luukidega suletavaid ja profileerimata piirdelaudadega ümbritsetud kuuse ruudujaotusega aknaid ning seintel eenduvaid laudadega kaetud nurgapähikuid. Laiadest laudadest vertikaalne nn. poola laudis on kinnitatud sepanaeltaga.

Tihti võibki hoone auväärse vanuse ära tunda selle 18. sajandil ning 19. sajandi algul kasutusel olnud laudise tüübi järgi. Tavaline on, nagu näha ka Lootsi 14 elamu puhul, et fassaadi niiskuskahjustustele kõige vastuvõtlikumas alaosas on poola laudis hiljem osaliselt asendatud rõhtlaudadega.

Kuressaare vanimat tüüpi puitelamu Lootsi 14 tänapäeval ja ajaloolisel fotol

Väike poolkelpkatusega puitelamu (18. sajandi lõpp, 19. sajand)

Alates 18. sajandi lõpust levib Kuressaares nagu teisteski Eesti linnades kõrge poolkelpkatusega väikesemahulise puitelamu tüüp, mis võtab eeskju sama perioodi kivimajast. Kui näiteks Viljandis olid need hooned kaunistatud pilastrite ja muude klassitsistlike ehisdetailidega, siis Kuressaares on nad suhteliselt tagasihoidlikud. Välisuks ei paikne siin alati sümmeetriliselt tänavafassaadi keskel, vaid tihti ka servas.

Selliseid elamuid ehitatakse kogu 19. sajandi vältel. Üleminek eelnevalt kirjeldatud vanemalt hoonetüübilt ei ole kuigi selgepiiriline, kuna detailid (poola laudis, kuuese ruudujaotusega aknad, aknaluugid) ning keskse mantelkorstnaga põhiplaan olid sajandi algul sarnased. Üldiselt eristub kirjeldatav elamu kõrge kividega kaetud poolkelpkatuse ja proportsionaalsema üldkuju poolest. Puhasnurga kasutuselevõtmisel kaovad fassaadidelt nurgapähikud. 19. sajandi teisel poolel kaetakse seinad profileeritud rõhtlaudisega, katusekattematerjalina hakatakse kasutama valtsplekitahvleid.

18. sajandi lõpust pärineb Komandandi 2a, mis on korrastatud 1990-ndatel. Ehkki taastatud on kõik ajastukohased detailid – poolkelpkatus, poola laudis, aknaluugid, tiheda barokse ruudujaotusega aknad – ei mõju rekonstrueeritud hoone detailitruudusest hoolimata enam vana majana. Olles kaotanud paatina ja ajaväärtuse, näeb see oma siledate ja sirgete joontega välja pigem uus. Võrdlusmaterjali pakuvad

Väike poolkelpkatusega puitelamu Allee 5 (ülal) ja Komandandi 2a (all)

mõned vanad fotod, sest ega selle hoonetüübi varasemaid esindajaid linnas ehedal kujul enam alles olegi – tihti on need äratuntavad vaid mahu ja katusekuju järgi, kuna algsed kujunduselemendid on hilisemate ümberehituste käigus valdavalt või täielikult kaduma läinud.

Tõendiks poolkelpkatusega väikese puitelamu kohandatusel on 19. sajandi lõpul ehitatud Allee 5. Hoone esifassaadi keskel on kuurordiperioodile ja -piirkonnale omaselt väikese ruuduliste klaasidega veranda, mille viilualune on kaunistatud lopsaka saelõikelise taimornamendiga.

Vene tüüpfassaadide eeskuj (19. sajand, 20. sajandi algus)

Üks ülevenemaalistest fassaadialbumitest pärinev ühekorruselise klassitsistliku elamu tüüp, mille keskosas on suur viilkatusega katuseväljaehitis, on mitmeti varieerituna rohkem kasutatud leidnud paljudes Eesti linnades. Uuele maitsele vastavaks muudeti ka juba olemasolevaid hooneid. Näiteks Kuressaare Kauba 4 ühekorruseline kivist kaubamaja sai 1853. aastal juurde paarissammastega sammaskäigu ja teise korruse hammaskarniisiga puidust kolmnurkfrontooni.

Tüüpfassaadide albumites on elamu tänavaküljel paaritu arv aknaid: kolm, viis, seitse; sissepääs on hoovist. Üldiselt paigutati ka siin fassaadile paaritu arv avasid, kuid ühe külgmise akna asemele tehti välisuks. Hooned kaeti profileeritud rõhtlaudisega, madalad viilkatused valtsplekiga. 19. sajandi lõpust on ka näiteid, kus avad paiknevad nelja- või kuuekaupa.

Kuressaares säilinud klassitsistlikud keskse katuseväljaehitisega elamud on 19. sajandi algul ehitatud Lossi 21 ning 19. sajandi viimasest veerandist pärinev Tolli 17. Neist esimene on kaotanud osa algsetest detailidest, sealhulgas sepispiiretega rõdu. Iseloomulik on profileeritud karniisiga ümbritsetud kolmnurkfrontoon väikese ümaraknaga ning tänavafassaadi ühes servas olev kahepoolne valgimikuga tahveluks. Tolli 17 ehitusaegsest dekoorist on alles vaid räästakarniis ning pilastrite kapiteelid.

*Vene tüüpfassaadide eeskuj.
Lossi 25, detail Suur-Põllu 9*

Valdavalt pärinevad sellise üldkujuga hooned Kuressaares siiski 19. sajandi teisest poolest ning 20. sajandi algusest. Klassitsistlike karniiside ja pilastrite asemel ehib neid kuurordiarhitektuuri eeskujul moodi läinud saelõikeline puitpits, profileeritud sarika- ja talaotsad, ehissarikad ning -pennid (nt. Suur-Põllu 9, Pikk 35). Sajandivahetuse paiku linna hinnatumatesses piirkondadesse ehitatud elamud on suuremad ja kujundatud detailirohkemalt, näiteks otse pargi kõrval peatänava ääres paiknev Lossi 25. Uus-Roomassaare 6 hoone välimuse muudavad omapäraseks alumise korruse äärmised kaarjad aknad, kuid esifassaadilt on hävinud suur puitpostidele toetunud saelõikeornamendiga kaunistatud rõdu.

Trempelseinaga elamu (19. sajandi II pool)

See Kuressaares 19. sajandi II poolel kasutusel olnud riskülikukujulise põhiplaani ja madala viilkatusega suhteliselt väike ühekorruselise puitelamu tüüp eristub tavalisest kõrgemate, nn. trempelseinte poolest. Poolvahekorrusega hooned, kus põhikorruse akenderea vahel on veel üks rida väikseid aknaid, on eriti levinud Soome puitarhitektuuris. Nii sai pööning valgem ja ruumikam. Kuressaares lisa-aknarida ei kasutatud, seina kõrgem ülaosa tuulekasti all kaunistati puitdekooriga.

Mitmel Suur-Sadama ja Mere tänava ääres paikneval elamul on kastina vormistatud räastakarniisi all profileeritud puitkonsoolidega liigendatud hammaslõikeornament. Parimaks näiteks on neist lopsakaima dekooriga Suur-Sadama 24a, kus puitkonsoolide all on veel teinegi profileeritud karniis. Hoone paikneb väljaspool muinsuskaitseala piire ning tuleks siin- kirjutaja hinnangul mälestisena kaitse alla võtta. Eraldi vääril mainimist tänavaäärne kaunis juugendlik sepišpiirdead.

Trempelseinaga elamu Suur-Sadama 24.
Räस्ताalune tsoon puitkonsoolide ja lisakarniisiga

Samalaadseid tavalisest kõrgema kaunistatud räastalusega elamuid on olnud ka kesklinnas. Fassaadikujunduse poolest erinevad need mõnevõrra Suur-Sadama tänaval paiknevaist: räastalust ehib kahe profileeritud karniisi vahel paiknev väikeste pilastritega liigendatud püstlaudise riba. Mitu säärast hoonet Lasteaia tänava äärest on hävinud, neist annavad teavet vanad fotod. Võrdlemisi hästi on säilinud üks tilluke elamu aadressil Uus I. Veidi erandlik on Pargi I, millel on avatud saelõikelised sarikad ja räasta all sakiliste otstega püstlaudise riba.

Detailid hoonelt Uus I

Väike viilkatusega puitelamu (19. sajandi II pool, 20. sajandi algus)

Alates 19. sajandi keskpaigast on Kuressaare linnapildis kõige tooniandvamaks puitelamutüübiks pikiküljega tänavajoonel paiknev väike ristkülikujulise põhiplaani ning madala viilkatusega hoone. Tagasihoidliku elamu kõige silmatorkavamaks detailiks on sageli kahepoolne valgmikuga tahveluks. Osal hoonetest on madal paekivisokkel viimistletud faasitud servadega paekiviplokkidega. Elamud erinevad üksteisest peamiselt akna- ja uksepiirete vormistuse poolest, mis tihti on lihtsad, profileeritud, kuid esineb ka uhkemat puitdekoori ja saelõiget (Kitsas 6 ja 8, Suur-Põllu 24). Huvitav näide on Pikk 53, kus kiviarkhitektuurist eeskujul võtvalt kumera ülaosaga akende ja ukse piirdelaudu kaunistab puidust lukukivimotiiv.

Üheks 19. sajandi II poolel enamkasutatud akna- ja uksepiirete vormistamise viisiks on nn. köisornament (Pikk 34, Kohtu 13, Kohtu 17, Veski 5, Pikk 49). Teise samal perioodil peamiselt Põllu eeslinnas levinud viisina võib välja tuua nn. mahulise ornamendi, kus saelõikelised piirdelaudad on kombineeritud kvaadrimotiivide jm. mahulise puitdekooriga (Suur-Sadama 12, Suur-Põllu 8 ja 18).

Selliste madala viilkatusega linnamajade ehitamine jätkub 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses uutes hoonestatavates piirkondades – Uue, Pärna ja Transvaali, Allee, Vana- ja Uus-Roomassaare tänava ääres. Tüüpiliseks hooneosaks saab siin tiheda ruudujaotusega akendega veranda, mis võib paikneda nii elamu esiküljel, otsaküljel kui hoovis, mõningatel juhtudel ka elamu põhimahu sees. Samuti on iseloomulikud sepi- või saelõikeornamendiga kaunistatud varikatused uste kohal. Ena-

masti on elamud tänavajoonest eraldatud väikese eesaia või paiknevad hoovisügasuses.

Selle piirkonna majaomanikud üürisid suvel tihti toad välja supelvõrastele. Pererahvas ise elas sel ajal õuemajas või pööningul. Seetõttu võib näha otsaseintele ehitatud pööningukorrusele viivaid trepikodasid, mis tavalise väikese ühepere-elamu puhul oleksid tarbetud.

Mõistagi on ülaloodud tüüpide jaotus mõnevõrra tinglik nagu igasugused jaotused ikka ega hõlma kõiki linna väärtuslikke puitelamuid. Siiski võimaldab niisugune andmete süstematiseerimine olulist osa arhitektuuripärandist lähemalt tundma õppida, välja tuua ja kaitsta seda, mis igale paigale eriomane; samuti hõlbustab üksikute hoonete "lugemist" ja seeläbi nende korrastamisel ja restaureerimisel paremini põhjendatud otsuste tegemist.

Köisornament

Väike viilkatusega puitelamu Kesk I

TEHNOLOGIA

PUITKONSTRUKTSIOONIDE REMONT:

traditsioonid, hea tava ja tänapäev

Tõnu Sepp

Igasugused ehituslikud puitkonstruktsioonid on oma väärtustelt väga mitmekihilised. Ühest küljest täidavad need alati mingit pragmaatilist, konkreetset ülesannet. Teisalt kannab iga puitkonstruktsioon eneses ka vähem hoomatavaid väärtusi – esteetikat, ilu. Mõnel puhul on see konkreetne märk ajastule omastest dekoreerimisvõtetest. Näiteks tuuliku karkassi postide faasitud või mõne mõisa aida laetalade „hanekael“-profiiliga servad. Mõnel puhul jällegi midagi ajatut, pigem tunnetatavat kui defineeritavat – konstruktsiooni kui terviku ilu. Funktsionaalne muster, mille kunagine meister oma igapäevast tööd tehes on loonud.

Otstarbe ja ilu kõrval on igasugune puitkonstruktsioon ka kindlasti ajalooallikas. Informatsioon sellest, kuidas arenesid töövõtted ja -riistad ning millised olid ehitustehnilised teadmised ja oskused.

Kindlasti on ehitisi või konstruktsioone, mille puhul on võimalik leida veelgi rohkem väärtuste kihistusi, aga eespool nimetatud kolm on olemas pea igas ajaloolises puitkonstruktsioonis.

Võime neid väärtuste erinevaid kihistusi näha ja oskus neid võrdväärseks käsitleda on nähtavasti üks silmatorkavamaid omadusi, mis eraldab tõelist restauraatorit ehitajast, kes lihtsalt palka teenib. Sellistest oskustest ja väärtushinnangutest sõltub kõige otsesemalt, kas keskaegsele kirikule jääb alles keskaegne katusekonstruktsioon või asendatakse see millegagi, mis lihtsalt täidab katuse otstarvet; kas põllu servas seisab edasi sajandivanune tuulik või muundub see sujuvalt tuuliku maketiks. Kõigi selliste ebameeldivate metamorfooside

möödupuuks ei ole sugugi puidu hulk, mis asendamist leiab, vaid pigem küsimus, kuidas seda tehakse.

Seni, kuni ehitus- ja remonttööd tuginesid põlvest põlve edasiantavatel oskustel, traditsioonidel ja sajandite jooksul järeleproovitud materjalidel ning töövõtetel, ei esinenud ka suuremaid konflikte. Parandustöid tehti ulatuses, mis oli hädavajalik. Asendati vaid mädanikust või muudel põhjustel kahjustunud osad, mitte ei heidetud kogu laetala või sarikapaari kõrvale. See, kuidas konkreetset sölmed lahendati, sõltus otseselt kasutatud materjalist. Ei olnud mingit vajadust kasutada mõnda sarikapaari parandades kalleid rauast tõmbe või range, kui see oli teostatav lihtsate puitseotistega.

Teinekord pidi meister siiski ka midagi uut lisama. Ilmekas näide on Pidula mõisa peahoone katusekonstruktsioon. Seoses mõisa rekonstrueerimisega 19. sajandi keskpaiku tehti hoonetele muude tööde kõrval ka uued karniisid ja katus. Kuna sarikaid ei olnud enam võimalik vanal viisil laetaladega siduda, lisati nendele tugiraam. Kõike seda tehti nagu sadakond aastat varemgi – samasugust materjali ja puitseotisi/tappe ning naagleid kasutades. Tulemuseks on nii mehaaniliselt kui ka visuaalselt terviklik konstruktsioon – ratsionaalne ja ilus.

Millalgi 20. sajandi keskpaiku hakkasid ehitustraditsioone ja sajanditepikkust kogemust üha enam asendama (ehitus-) poliitika, ehitus-remonttööd kui äri, muidugi ka arhitektide ja inseneride kui loojate egotsentrilised, aga inimlikult täiesti mõistetavad otsingud uue ja universaalse järele. Turule ilmus tohututes kogustes uut ehitusmaterjali, mis vajas müümist.

Fragment Karuse (Lääne maakond) kirikuaiu kabeli katusest restaureerimistööde käigus

Erinevad suhtumised, erinevad käekirjad – Pärnu Elisabeti (vasakul) ja Kihelkonna (Saare maakond) kiriku (ülal) remonditud katusekonstruktsioonid

Liig sageli heideti kergekäeliselt kõrvale ehitusvõtted ja materjalid, mis olid kindlustanud hoonete püsimise mitme sajandi jooksul ja üritati neid asendada kas millegi käepärasemaga või kaasaegsemaga. Kiviplokkidega parandatud palkseinu või sae alla saadetud sajanditevanuseid laetalasid, millel vaid otsad mädanikust kahjustunud, oleme kõik näinud. Ja isegi kui mõnel objektil üritati remonttöid teha ratsionaalselt ja traditsioonidest lähtuvalt, kippus tööoskustest ja eespool mainitud konstruktsiooni väärtuste nägemise võimest puudu tulema. Halvas mõttes heaks näiteks on 1991. aastal remonditud Pärnu Eliisabeti kiriku katus. (Kindlasti on hullemaidki!) Rauaga ei ole koonerdatud, aga sinnamaani ei jõutud, et talade proteesimiseks oleks otsitud enam-vähem sama ristlõikega saematerjali. Mõni parandatud koht näeb oma klots-klotsipeal stiiliga välja pigem nagu laste legoehitis kui suure hoone katusekonstruktsiooni osa. Tõesti tekib küsimus: kuidas see kõik veel koos püsib? Ja töö täpsusest, konstruktsiooni ilust ei maksa rääkida.

Õnneks leidub ka tänapäeval meistreid, kelle tööd on lausa nauditav vaadata. Olgu siinkohal vaid üksikute näidetena mainitud Kihelkonna ja Püha kirikut Saaremaal või viimastel aastatel remonditud Hiiumaa pukktuulikuid. Vaatamata sellele et kiriku ja tuuliku puhul on tegemist väga erinevate objektidega, on remontimisel lähtutud ühtedest ja samadest universaalsetest põhimõtetest.

- Vanast konstruktsioonist on asendatud just nii palju kui hädavajalik.
- Kus vähegi võimalik, ei ole muudetud olemasolevaid konstruktsioone ega lisatud uusi osi (mõnel juhul võib see siiski olla hädavajalik).
- Töid on tehtud traditsiooniliste ja kvaliteetsete materjalidega, alustades puidu valikust kuni niiskusesolatsiooni ja puidu antiseptimiseks kasutatud kasetohtu ja puutõrvani.
- Konstruktsiooni osade asendamisel või proteesimisel on tarvitatud ikka neidsamu traditsioonilisi tappühendusi ja kinnitusvahendeid, mida sellistel puhkudel juba sajandeid varemgi. Seda tööd tundes võib teinekord parandada ka esmapilgul üsna lootusetult kahjustatud puitkonstruktsiooni osi. Hiiumaa meistrid suutsid traditsioonilise puitseotise abil proteesida isegi pukktuuliku mädanenud samba ja tiivavõlli.
- Ära on kasutatud kõik olemasolevad vanad detailid, nendest vajadusel ka koopiaid juurde tehes. Kõik uued poltühendused on tehtud korrektselt, nii et need mõjuvad konstruktsiooni loogiliste osadena, mitte kui ei-teakust ilmunud võõrkehad.
- Ja *last but not least* – töö on tehtud täpselt ja puhtalt! Selliselt tehtud remonttöö tulemusena saame uuesti funktsioneeriva originaalkonstruktsiooni, mida on ka ilus vaadata.

Töö oleks justkui sama, tulemus aga väga erinev. Pärnu Eliisabeti (vasakul) ja Kihelkonna kirik (ülal)

Umbes 150 aastat tagasi
remonditud katuseturvik
Pidula mõisas
(Saare maakond) –
ratsionaalne ja ilus töö

Püha kiriku katusekonstruktsiooni
restaureerimisel on maksimaalselt
säilitatud ajaloolisi konstruktsiooni osi

Säilinud on kõik need väärtused, mida see eneses kandis ja lisandunud on uus kihistus – uus muster, mis pigem rikastab originaali esteetikat, mitte ei hävita seda. Ning lisaväärtusena on astunud veel üks samm traditsiooniliste käsitööoskuste säilitamiseks.

Selliseid objekte vaadeldes on kohe näha, et töö on teinud meistrid, kes väärtustavad elukutse traditsioone ja peavad lugu sellest kirjalikult fikseerimata heast restaureerimistööde tavast, millest aeg-ajalt küll räägitakse, aga mida veel keegi ei ole suutnud defineerida.

Mõnikord jõuab ajalooline puitkonstruktsioon siiski sinnamaani, et ei suuda üksinda enam oma otstarvet täita ja vajab tuge. Isegi kahjustunud kohtade proteesimine ei pruugi olla piisav. Seegi ei tähenda veel, et vana tuleb lammutada ja asemele ehitada midagi täiesti uut. Nagu eespool öeldud, kannab iga puitkonstruktsioon eneses ka midagi mentaalset, mis on täiesti piisav põhjus, et ebaratsionaalsena näivat remonttööd ette võtta.

Kuressaare Laurentiuse kiriku katusekonstruktsioon oli mardikatest ja seinte vajumisest sedavõrd kahjustunud, et osa ca 20 cm ristlõikega sarikaid olid nagu tikud pooleks murdunud. Katuse deformatsioon oli kohati nii suur, et selle rihtimiseks tuli sarikatele lisada sama suure ristlõikega abisarikas. Siiski on suudetud ka see konstruktsioon proteesimistega ja raudtõmbide süsteemi ning abisarikate lisamisega säilitada ja uuesti tööle panna.

Täiesti ebatavaline olukord kujunes välja Valjala kirikus. Seoses keskaegsete viilude mahu taastamisega ei olnud vanal katusekonstruktsioonil ühel hetkel enam mingit otstarvet. Isegi sellisel juhul ei hakatud vana lammutama, vaid see säilitati uue katuse all kui ehitusajalugu tutvustav eksponaat, omamoodi monument kunagistele meistritele. Küllap on Valjala kirik nüüd ainuke hoone Eestis ja kaugemalgi, millel on üheaegselt kaks katusekonstruktsiooni.

Aeg-ajalt tuleb restauraatoril seista fakti ees, et katusekandmik või tuulik on sisuliselt hävinud, heal juhul leidub vaid üksikuid kasutuskõlblikke detaile. Kahtlemata on sellistel puhkudel teatav valikuvõimalus (vastavalt objekti olemusele ja väärtusele), alustades hävinguga leppimisest kuni perfektse koopia ehitamiseni. Kuid isegi täpse koopia puhul on uues konstruktsioonis raske leida kõike seda vaid vaimselt tunnetatavat, mis vanas olla võis. Puudub see müstiline miski, mida saab anda ainult aeg. Ka tõeliselt hea restauraator ei suuda seda kompenseerida, küll aga mõneti leevendada, vääristades uut konstruktsiooni sinna vanast kas või väikseid tükke lisades. Nii sai Tallinna Püha Vaimu kiriku uus tornikiiver endale vana tipu ja mõnedki kunagi lootusetus seisukorras olnud, kuid siiski taastatud Hiiu maa tuulikud vana tuuliku jala ja veel mõned detailid, mis on nagu selle ehtsuse ja järjepidevuse tõendiks.

Fragmendid Viltina tuuliku (Saare maakond) restaureeritud karkassist

All: Vilivalla tuulik Hiiu maakonnas. Sellist tuulikut saab veel restaureerida!

KATUSED VÕI ROHEKATTED?

Jaan Tamm

Nagu võib järeldada eelmises muinsuskaitse aastaraamatus avaldatud Kaire Toominga, Ain Pihli ja Lillian Hansari artiklitest (vt. Muinsuskaitse Aastaraamat 2005, rubriik „Tehnoloogiad“), on igati tervitatava diskussioonina algamas mõttevahetus konservaatoreid aastakümneid vaevanud küsimuse – kuidas kaitsta ja katta varemeid? – üle.

Tegelikult ei olegi küsimuse asetus uus, ulatudes ajas tagasi 20. sajandi alguse Inglismaale, kus selle tõstatamise kutsus esile nn. anastülose meetodi massiline rakendamine varemeis ehitismälestiste konserveerimisel. Selleks puhastati varemed täielikult varingutest ning hilisematest ladestustest, misjärel säilinud müürifragmendid ja ehitiste osad kaeti pealt kahekolme uue kivireaga. See vanast müürist visuaalselt kergesti eraldatav uus kiht oli originaalsele müürile kaitsepuhvriks ja ka selle amorfseks varisenud üldsiluetti ühtlustavaks, korrastavaks elemendiks. Nõudis ju arhitektuuri olemus ka nende säilmete eksponeerimisel teatud korda, rütmi ning selgust. Seal, kus ehitised või müüriõik oli täielikult hävinud, markeeriti alusmüüri asukoht kuni meetrikõrguse uue müüriaga, et anda ettekujutus ehitismälestise põhiplaanist ja sisemisest liigendusest. Hoolitsatud horisontaalsed müüripinnad kaeti tavaliselt muruvaibaga, mis ehtinglaslikult hoolitsatud ja tihedalt loodusega seotud varemeteparkides toimusid kõike siduva koloriitse taustana.

Inglismaal üldrahvaliku populaarsuse võitnud varemetepargi meetodikat järgiti 1920. aastatel ka Skandinaavias,

kus selle ideoloogilisteks kandjateks olid muinsuskaitsejuhid eesotsas riigiantikvaar Sigurd Curmaniga. Tema otsesel juhendamisel konserveeritigi nimetatud aastatel ulatuslikud kuulsad kloostriklausuudid Varnheimi Alvastra kloostris ning osaliselt Pirita kloostriarhitektuuri mõjutanud Vadstenas. Lisada võib veel sama meetodi rakendamise Visby kiriku-varemete konserveerimisel.

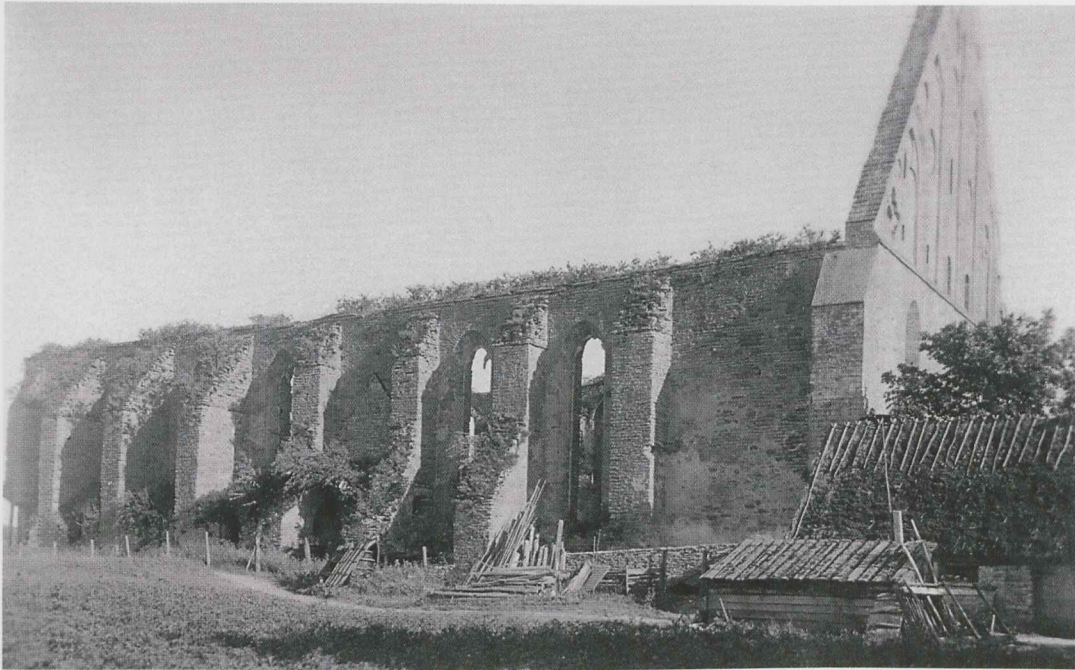
Arvestades riigiantikvaar Sigurd Curmani, antikvaar Bertil Bertelsoni ja arhitekti-restauraatori Erik Lundbergi vahetut osalust Pirita kloostrivaremete uurimis- ja konserveerimistöösorganiseerimisel aastatel 1934–1936, ei olnud kahtlustki siinse konserveerimismetoodika määramisel – see sai olla ainult anastülos koos loodud varemetepargi müüride haljastamisega (Tamm 1984, 45). Mõistagi eeldas selline nõudlik lahendus, nagu iga teinegi park või dekoratiivne haljasala, hooldamispidevust ning valverežiimi – seda isegi keskmiselt distsiplineeritud külastajate puhul. Selles suhtes olid esimesed 60 aastat Pirita varemetele masendavad.

Eestis esmakordselt Pirital rakendatud haljastusega ning selgepiirilise rütmiga varemetepargi idee leidis taaselustamist 1950. aastate teisel poolel toimunud väljakaevamistel ja konserveerimistööl Padise kloostrivaremete siseõues ja läänepoolses eeshoovis. Ning siis jällegi 1960. aastate algupoolel Pirital, kus kord alustatud menetluse jätkamist peeti soovitatavaks mitte ainult stiiliühtselt mõjuva üldpildi huvides,

Kuusisto linnuse
konserveeritud ja
mätastatud
ringmüür Soomes.
Foto: J. Tamm 1991

Pirita kloostrikiriku looduslikult tekkinud taimkattega põhjamüür 1930. a. enne konserveerimistöid. Pirita Kaunistamise Seltsi postkaart

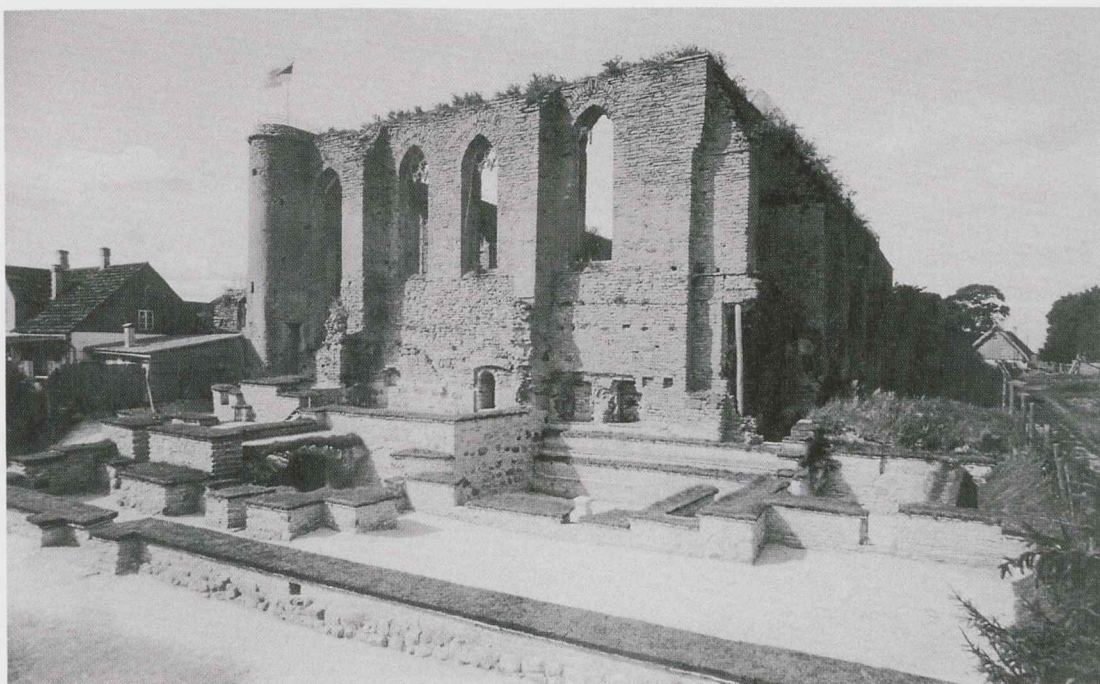
vaid ka teoreetilistest seisukohtadest lähtudes (Raam 1979, 14). Erinevalt 1930. aastatel rakendatud väljakaevatud müüripindade paeplaatidega katmisest võeti lõunapoolses preestrite klausuuris kasutusele betoonist valatud ning kassetitaolise süvendiga varustatud kattekilbid, mille standard-suurus määrati sõltuvalt tegelikust müüripaksusest. Kassette meenutav süvend aitas koguda ning säilitada müüripealset varjavale muruvaibale vajalikku niiskust ja vältida selle tungimist müürikehandisse. Vaatamata minimaalsele hooldusele ning võrdlemisi intensiivsele inimtallamisele võis 15 aastat hiljem, 1975. aastal, mil algas uus ja senistest kõige ulatuslikum tsükkel kloostrivaremete uurimis- ja konserveerimisajaloos, öelda, et selline müüride katmisviis on ka meie kliimatingimustes täiesti rakendatav. Sellest tulenevalt kavandati ka järgmise viie aasta jooksul (1975–1980) läbiviidud väljakaevamiste käigus avatud müürisäilmete konserveerimine 2–3 paekivikihiga, et kaitsta vanu müüre, suurendada nende romantilist mõjukust ning muuta üldpilti korrapärasemaks ehk arhitektursemaks. Sellele järgnes korrastatud müüride katmine veekindlate betoonplaatidega, mis erinevalt varasematest olid mitte kassetitaolised, vaid katsid müüripinda kogu laiuses ühtlaselt ning pidid soodustama kogu müüristiku kroonimist vaipa meenutava murumättaga. Muruga otsustati katta varemete territooriumil ka kõik ruumivälised maapinnad (sise- ja eeshoovid).

Kuna aga müüride haljastamise küsimust polnud Eestis varem teaduslikult uuritud, otsustas Pirita kloostrivaremete tollane uurija-konserveerimisettevõtte, Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riikliku Ehituskomitee Vabariiklik Restauereerimisvalitsus pöörduda 1978. a. põhjendatud soovitude saamiseks Eesti NSV Teaduste Akadeemia Botaanikaia poole, kelle

teaduritest koostatigi töörühm (A. Kaaver, M. Liik, V. Paju, M. Saar, H. Tamm) selle küsimusega tegelemiseks. Kuna kasvutingimused maapinnast kõrgemal asuvatel müüridel, kus taimedel puudub igasugune kaitse ebasoodsate ilmastikumõjude vastu, on erakordselt ekstreemsed, otsustati läbi viia katsed (Kaaver, Liik, Paju, Saar, Tamm, 1978), milleks valiti looduslike taimekoosluste kuivade kasvukohtade taimi, mis taluvad mulla tugevat kuivamist. Üldiselt oli tegu väga laia leviku või kontinentaalse kliima piirkondade liikidega, mis on põuakindlad ja taluvad karmi talve ka täiesti avatud kohtades. Nendeks olid kolm kohalikku liiki: harilik kukehari, valge kukehari ja nõmm-liivatee. Paralleelsed haljastuskatsealad rajati müüridele ja maapinnale polüetüleenkilele. Samaaegselt nende katsetega viidi läbi eksperiment ka müüride taimestamiseks murutaimedega. Selleks valiti lähtuvalt müüridel esinevatest ekstreemsetest kasvutingimustest vähenõudlikud, põuakindlad ja madalakasvulised murukõrrelised lamba-aruhein ja punane aruhein. Muru tallamiskindluse vajadust silmas pidades võeti katsesse lisaks ka aasnumikas kui pika-ealine ja tallamiskindel liik, mis vajab küll veidi viljakamat mulda ega ole eriti põuakindel. Lisaks tavalistele murutaimedele katsetati ka Tallinna botaanikaaeda 1965. a. introductseeritud halli aruheina, äärmiselt vähenõudlikku, madalakasvulist, põuakindlat ja pikaealist liiki, mis looduslikult levib Kesk-Euroopa mäestikus. Kuna osa taimestatavaid müüripealseid oli kiriku müüride poolt varjatud, katsetati neid liike nii päikesepaistel kui ka varjatud kasvukohtades.

Pärast 26. mail alanud ja 1978. a. hilissügiseni kestnud katseid võidi konstateerida tõsiasi, et ühel vegetatsiooniperioodil tehtud katsete põhjal ei ole võimalik anda teaduslikult põhjendatud soovitusi müüripealsete taimestamiseks.

Pirita kloostrivaremete
1934.–36. a. välja-
kaevatud, konserveeritud
ja mätastatud müürid.
Pirita Kaunistamise
Seltsi postkaart

Kuna Moskva olümpiamängudeks valmistumise tuhinas ei olnud kloostrivaremete uurimis-konserveerimistöde tellijal, Tallinna Arhitektuuri Mälestusmärkide Kaitse Inspektsioonil aega enam teadusuuringuid jätkata, siis saidki botaanikaia teadurid oma töö tulemused kokku võtta ilma lõplike järeldusi tegemata.

Erakordselt vihmade ja jaheda suve tõttu (juunis, juulis ning augustis oli 46 sajust ilma, nendest 12 tugeva sajuga) ei olnud kserofiilsete taimede kasvutingimused katseteks normaalsed. Alates augustikuu 1. dekaadist kuni septembri lõpuni olid taimed nii kilekatsetel kui müüripealsetel pidevalt vee all.

Pirita põhjaklausuuri
väljakaevatud,
konserveeritud
ja mätastatud
müürid 1980. a.
V. Raami isikukogu
Rahvusraamatukogus

Esialgsete katseandmete järgi on müüride haljastamiseks looduslikest kattetaimedest kõige kohasemad kukeharjad. Need taluvad nii kuivust kui liigniiskust ning moodustavad sügavroheline või pruunika talihalja madala polstri. Selle hooldamine on lihtne ning seisneb vaid rohimises (vajaduse korral) ja õievarte kitkumises kohe pärast õitsemise lõppu. Nõmm-liivatee kui kõrge haljastusväärtusega kattetaim vajab edasist katsetamist vett läbilaskvates müüri katvates betoonvannides. Nii kilel kasvatatud kui müürile külvatud murutaimeid vajavad kärpimist. Erandiks on hall aruhein, mis areneb rahuldavalt ja säilitab dekoratiivsuse ilma kärpimata. Varjus paiknevatel müürikatsetel võib katsealustest liikidest soovitada halli aruheina ja punast aruheina. Erinevate substraatide võrdluskatse näitas, et freesturbal arenesid taimed paremini, kuid lõplike järelduste tegemiseks on vaja edasist katsetamist deflatsiooniohu vältimiseks.

Nagu paljudel analoogsetel juhtudel, jäidki edasised katsetused ära. 1980. aasta Moskva olümpiamängude Tallinna purjeregati ajaks kaeti kõik konserveeritud müüripinnad Turbas ettekasvatatud muruvaipadega. Muruvaipast jäi hoolitsemise puudusel ning küllastajate tallamiskoormuse tagajärjel paari aasta pärast alles vaid mälestus.

Kasutatud kirjandus

- Kaaver, A., Liik, M., Paju, V., Saar, M., Tamm, H. Pirita kloostri maa-ala haljastamise ökoloogilised alused. Lepingulise töö aruanne. Tallinn 1978. Käsikiri Tallinna Botaanikaia arhiivis.
- Raam, V. Pirita kloostri varemete minevikust ja tulevikust. – Teine elu. Kultuuriväärtuste restaureerimisest.
- Koostaja E. Valk-Falk, Tallinn 1979.
- Tamm, J. Restaureeritud vanas Tallinnas. Tallinn 1984.

UURINGUD JA TRÜKISED

MUINSUSKAITSEAMETI RAKENDUSUURINGUD JA TRÜKISED 2006

Anneli Randla

Muinsuskaitseamet on koostanud teadusuuringute ja trükiste programmi, mille Muinsuskaitse Nõukogu 2004. a. heaks kiitis ja 2005. a. trükiste osas ka täpsustas. Järgnev ülevaade 2006. a. uuringutest ja trükistest on jätk programmi täitmisele 2004. ja 2005. a. (vt. MKA 2004, lk. 78 ja MKA 2005, lk. 72).

I Rakendusuuringud

Materiaalse pärandi uuringute eesmärgiks on kaardistada ja hinnata meie materiaalsel pärandil, mille edasine säilitamine tulevastele põlvetele on muinsuskaitse peamine ülesanne. Seni puudub meil süsteemne ülevaade erinevatest ajalooperioodidest, mis baseeruks just muinsuskaitse printsiipidel ja vajadustel.

2004. a. tehti algust kronoloogiliste ülevaateuuringute sarja tellimisega. Esimesena valmis Mart Kalmu Nõukogude perioodi käsitlus. 2005. a. tellis Muinsuskaitseamet järgmise samatüübilise uuringu Epp Lankotsalt sõdadevahelise Eesti Vabariigi perioodi kohta, mis valmis 2006. a. kevadel.

Temaatiliste valdkonnauuringute vajaduse määravad ära ülduuringud ning asjade loogilise käigu korral saaks neid tege- ma hakata alles pärast kõigi ülduuringute läbitöötamist. Samas viitab paljude hoonete kriitiline seisund, et nende uurimise ja inventeerimise võib nii lootusetult hiljaks jääda.

2006. a. jätkati 80 nimetusega valdkonnauuringute kava täitmist. Uuringutest mahukaimad puudutasid linnasid ja töös- tuspärandit. Väga suur töö tehti ära seoses Pärnu muinsuskait- seala laiendamise ja uuringute kui teavitamise osas. Kilingi- Nõmme ja Vändra ehituspärandi põhjaliku inventeerimise võttis Leele Välja ette koos EKA restaureerimisteaduskonna tudengitega. Töö tulemusena tehti ettepanekud miljöölalade kehtestamiseks.

Tööstuspärandi osas jätkasid Martin Jänes ja Urmas Oja inventeerimist, seekord uuriti meiereisid ja koorejaamu Harju-, Rapla- ja Lääne-Virumaal. Viimane töö valmis juba 2007. a. Praeguste rahaliste vahendite juures kulub veel paar aastat, enne kui kogu Eestile ring peale saab tehtud, kuid siis on vähemalt ühest valdkonnast tervikpilt, mille alusel süstemaatiliselt mälestisi kaitse alla võtta, olemas. Eva Laarman koostas ülevaated Kunda ja Kiviõli tööstuspärandist. Kokku telliti ja kaasfinantseeriti 11 suuremat valdkonnauuringut.

2006. a. jätkati uuringuid ka pühakodade riikliku program- mi raames: juba 2004. a. alustatud kirikuhoonete ja nende sisustuse inventeerimist (kõik Läänemaa kirikud, EKA, TÜ ja TLÜ õppejõud ja magistrandid), kirikuaedade inventeerimist

(Andres Aua), õigeusu kirikute stiilide inventeerimist (Mari- Liis Paaver) ja orelite passistamist (Toomas Mäeväli). Uue teemana lisandus ka kirikukellade uurimine ja inventeerimine (Juhan Kilumets). Suurema tähelepanu osaliseks sai Setomaa õigeusu pärand: inventeeriti nii tsässonaide kui ka pühaserätte. Mõlema töö eestvõtjaks ja suures osas ka teostajaks oli MTÜ Seto Noorte Selts. KAR-Grupp teostas vanausuliste palvelate inventari tehnilise seisukorra ülevaatuse.

Säilitusalased uuringud jätkusid 2006. aastal vaid püha- kodade programmi raames. Eesti pühakodade kivimüüride niiskuskahjustuste ja sooldumise uuringu (TTÜ ja EKA) lõplikke tulemusi on oodata 2008. aastal. Lubimördi tehniliste näitajate hindamist viis läbi Andrus Uuetalu. Ka selle töö järeldusi tuleb veel oodata.

II Trükised

Trükiste väljaandmisel jätkati endisel suunal vastavalt Muinsus- kaitse Nõukogu 2005. a. vastuvõetud täiendavale otsusele Muinsuskaitseameti trükiste kohta. Ameti trükiste program- mis sisalduvad nii teaduslikud monograafiad, ülevaated, prak- tilised restaureerimisõpikud kui ka mõnelehelised hooldus- juhendid.

2006. a. ilmus Muinsuskaitseameti, TKVA ja EKA koostöös teine muinsuskaitse aastaraamat. Jätkati arheoloogiliste väli- tööde seeriat, millest aasta lõpus ilmus 2005. a. töid kajastav köide.

Väga oluliseks tuleb pidada seda, et Rootsi Riigi Muinsus- kaitseameti praktiliste restaureerimisõpikute sarja jätkuna ilmus esimene meie oma õpik – Siim Soosteri „Roog- ja õlgkatused“. Rootslaste õpikutest ilmus parandatud ja täien- datud „Restaureerimise põhimõtted, ehitustehnoloogia ja materjalid“.

Muinsuskaitseameti hooldusjuhendite seerias valmis kolm uut voldikut väga aktuaalsetel teemadel: puitakende eelistest plastakende ees, niiskete ruumide rajamisest vanadesse majadesse ja hoonete värvimisest traditsiooniliste värvidega.

Pühakodade riikliku programmi raames anti välja mahu- kas H. C. Wrede „Jõelähtme kiriku kroonika“.

2006. aastal jõudsid lõppjärku kaks pikaajalist projekti: 2001. aastal alustatud entsüklopeediline „Eesti pargid“ ja 2004. aastal alustatud Eesti kirikute sarja teine raamat Tallinna Kaarli kirikust. Mõlema ilmutisaastaks sai juba järgmine, 2007. aasta.

ALUSUURINGUD EESTI VABARIIGI AEGSEST EHTUSPÄRANDIST

Epp Lankots

2006. aastal sai Muinsuskaitseameti tellimusel koostatud ülevaade esimese Eesti Vabariigi (1918–1940) aegsest ehitatud keskkonnast rõhuga ajastu ruumilisele arengule omastele joontele, mis riiklikus kultuurimälestiste nimekirjas ei kajastu. Tellija soov ei olnud saada täiuslikku ülevaadet hoonetest, vaid erinevate ruumiliste nähtuste iseloomustust, mille põhjalikum uurimine peaks toimuma spetsiifilisemate alusuuringute raames.

Me eeldame, et riikliku kultuuripärandi kaitse eesmärk on peegeldada meie (kultuuri)ajalugu kogu tema mitmekesisuses ja toimida instrumendina kultuurilise järjepidevuse hoidmisel. Lihtsamalt öeldes on mälestiste nimekirja kultuuripoliitiline vahend loomaks kuvandit sellest, kes me oleme ja kust me tuleme.

Seda üllatavam oli avastada, et tegelikult valitseb tõsine vastuolu omariikluse järjepidevusel rajaneva ametliku ideoloogia ja mälestiste nimekirja vahel, mis seda ideoloogiat peaks toetama. Analüüsidest maakondade kaupa praegu kaitse all olevate objektide nimistut, tuli välja, et meie rahvusriigi legitiimsuse olulisim tugipunkt ehk Teise maailmasõja eelne iseseisev Eesti ning selle materiaalne pärand on kultuurimälestiste registris selgelt marginaalne teema. Mitmes maakonnas saab rääkida vaid üksikutest vabariigiaegsetest kaitsealustest objektidest ning ka sellest väheldasest valikust hõlmavad märkimisväärse osa taasiseseisvumise ajal koopia-tena taastatud Vabadussõja monumendid. Parem on olukord Tallinnas, ent teistes suuremates linnades – Tartus, Pärnus, Viljandis, Rakveres – rääkimata maakohtadest, on kaitse all äärmiselt piiritletud valik 1920.–30. aastate arhitektuurist. Ometi on suure osa maa-asulate, väikelinnade ja ka linnasade visuaalne identiteet pärit just selles perioodist.

Heaks näiteks on arvukad eestiaegsed villad ja villa tüüpi kortermajad Viljandis, mis peegeldavad hästi linna tolle- aegseid püüdlusi saada populaarseks suvituskohaks, ent mälestiste nimekirjas see linna ajalooetapp ei kajastu.

Nimekirja puudujääke leevendavad küll linnade muinsuskaitsealad, mille piiresse jääb küllaltki märkimisväärsel hulgal vabariigiaegseid ehitisi ning on seega muinsuskaitseadusega kaitstud.

Töö on esitatud valdkondade kaupa ehitatud keskkonna kirjeldusena (planeerimine, elamud, rahvamajad, haridus- asutused, tööstushooned, maastikukujundus jne.) ning on laiemalt selgitatud ruumilise muutuse taga olnud majandus- poliitilisi arenguid. Eri valdkondi on küll mõneti ebaühtlaselt

käsitatud põhjusel, et mõnda teemat on vähem uuritud ja töö käigus ei olnud võimalik põhjalikku uurimist teostada.

Veel üks tähtis aspekt alusuuringus on vernakulaarse, rahvapärase ja “madalaks” peetud arhitektuuri käsitlemine, mis tegelikult moodustabki suurema osa tollasest ehitatud keskkonnast. Seega vaadeldi kõrgstiili ja professionaalkultuuri esindavate ehitiste kõrval ka spetsiifilisemaid kohalikke hoonetüüpe.

Tööst leiab küll näiteid (mida ei tule käsitleda kui ammen- davat nimistut) väärtuslikest hoonetest või potentsiaalsetest mälestistest, kuid need on ainult illustreeriva tähendusega. Selline lähenemine taandub mitmele asjaolule. Esiteks on ammen-dava nimistu koostamine võimatu tolleaegse säilinud ehituspärandi rohkuse ja mitmepalgelisuse tõttu. Teiseks on paljud näited pärit maakondadest, kuhu õnnestus töö käi- gus kohale sõita või millele on kirjanduses rohkem viidatud. Mitme objekti kohta puudub täpne daatum ning projek- teerija nimi, kuna arhiivitöö sellises ulatuses ei olnud võimalik. Samamoodi ei olnud võimalik kindlaks teha kõikide nimetatud objektide hetkeseisundit ja säilivusastet – vastavasisulised täpsemad hinnangud jäävad tulevaste temaatiliste alus- uuringute autorite teha.

Aleksander Vladowsky projekteeritud Ellamaa elektrijaam 20. sajandi algusest

TALUARHITEKTUURI KAITSEST MAA-ARHITEKTUURI ARENGUKAVA VALGUSES

Riin Alatalu

Riikliku kultuuripärandi kaitse eesmärk on peegeldada meie (kultuuri)ajalugu kogu selle mitmekesisuses ning hoida seeläbi kultuurilist järjepidevust. Seetõttu tuleb hoolt kanda ka meie talu- ja külamaastiku säilimise eest.

Eesti maarahva eluasemeid on riigi kaitse all, võrreldes mõisa- ja linnaarhitektuuriga, vähe – rohkem kui 2000 mõisaraajatisele ja ligi paarisajale sakraalhoonele on vastu panna ainult 69 erineva majandushoonete arvuga talukompleksi, neistki ligi kolmandik Koguva külas. Taludega seonduv mälestiste arv on siiski suurem, sest kaitse all on ka mõisa- ja talumajanduse ühisobjekte, nagu veskid, kõrtsid, meiereid ja moonakamajad. Arv on tagasihoidlik ka seetõttu, et üldjuhul on tegu ajahamba ees kaitsetu puitarhitektuuriga ning igapäevakasutuses olevate hoonetega, kus tuleb paratamatult arvestada inimeste olmevajadustega. Inimese koduse elu reguleerimine Muinsuskaitseaduse alusel ei ole alati mõistlik.

Traditsioonilise külamaastiku järjepidevuse hoidmiseks on riigi hoole all olevat taluarhitektuuri liiga vähe. Et muinsuskaitsete piirangute ulatuslikum rakendamine kodude kaitsel on küsitav, tuleb leida muid meetodeid taluarhitektuuri väärtustamiseks ja hoidmiseks, ja seda ennekõike elukeskkonnana. Küla ilmet ja struktuuri saab säilitada planeeringutega, määratledes miljööväärtuslikke alasid ja kultuuriväärtuslikke objekte. Viimastel aastatel on paljude Eesti piirkondade ja valdade jaoks koostatud väga häid konkreetseid ettepanekuid-soovitusi sisaldavaid planeeringuid, mille ellurakendamist näitab aeg.

Külapärandi säilitamine on aktuaalne, eri teemasid ja uuringuid on algatanud Muinsuskaitseamet, rahvuspargid ja muuseumid, probleemid on kirjas Eesti maaelu arengukavas 2007–2013. Ulatusliku metsades peituva kultuuripärandi inventeerimise on algatanud Riigi Metsamajandamiskeskus.

Hoolimata ühistest tööühmadest ja ümarlaudadest ei ole eri institutsioonide koostöö piisav, samuti puudub ühine andmebaas, kust võiks leida informatsiooni kõikide valdkonda puudutavate uuringute ja tegevuste kohta.

2007. aastal käivitus Kultuuriministeeriumi, Eesti Vabaõhumuuseumi ja Muinsuskaitseameti eestvedamisel maa-arhitektuuri ja -maastike arengukava, mille eesmärk on toetada etnograafilist, uurimistegevust, korraldada talude inventeerimist ning moodustada Eesti Vabaõhumuuseumi baasil avalik nõustamiskeskus omanikele ja huvilistele. Arengukava koordinaator on Eesti Vabaõhumuuseum.

Arengukava pikaajaline visioon on täis idealismi: „maaehitiste omanikud väärtustavad oma valduses olevat kultuuripärandit ning lähtuvad selle korrastamisel säästva restaureerimise põhimõtetest, seni kasutusest väljas olevad ehitised või nende kompleksid on saanud uued kasutusviisid, miljööväärtuslikud asumid ja maastikud on hooldatud, säilinud on piirkonnale omased ehitustraditsioonid, samuti hoonetüübid ja neid ümbritsev maastik, on loodud täiendavad eeldused turismi, tööhõive, turvalise elukeskkonna ja seeläbi kogu maapiirkonna tasakaalustatud arengule, noorte sidumisele esivanemate kodukohtadega”.

Niivõrd ambitsioonikast visioonist saab reaalne elu ainult siis, kui arengukava elluviimisel on piisavalt haaret, tahet ja jõudu kujundada ühiskondlikke hoiakuid ja hõlmata kõiki otsustustasandeid, st. riiki, omavalitsusi, omanikke ja üldsust. Arengukava eesmärgid ja tegevused on siiski ennekõike uurimise ja nõustamise poole kaldu, arengukavast peaaegu puudub tegevus, mis realselt toetaks taluhoonete säilimist.

Arengukava olulisemad eesmärgid ja tegevused

4.2. Maa-arhitektuuri ja -maastike järjepideva uurimise tagamine (arengukava meede 1)

Alates 1920. aastast on tehtud mitu talude inventeerimist, neist ei saa aga kunagi olla küll, sest olukord muutub pidevalt. Pealegi on paaril viimasel aastakümnel maa-arhitektuuri uurimine jäänud üpris soiku. Eriti vähe on teada, mis on taluelamutega juhtunud pärast omandireformi 1990. aastatel.

Arengukava programmis on samas proportsionaalselt vähe pööratud tähelepanu maastike, sh. küla kui terviku kaitsele. Uuringute osa raames on mõistlik kaardistada ka hästi säilinud ja Eestile tüüpilised külatüübid, seda enam et ehedalt säilinud sumb-, ahel-, rida- ja tänavkülad on tugeva arendussurve all. Samamoodi nagu talude korrastamist tuleb nõustada ka külade arendamist, lähtudes nende algsest struktuurist.

4.3. Maaehituspärandi andmebaas (arengukava meede 2)

Arengukava raames nähakse ette inventeerimine 20 seirealal, valikul eelistati erineva looduse ja kultuuripärandiga piirkondi.

Osaliselt on järgitud ka kohalike partnerite initsiatiivi. Mõnel seirealal, näiteks Lahemaal, Saaremaal ja Setomaal on ka enne talusid mõõdistatud ja kirjeldatud, varasem materjal pakub kindlasti head võrdlusmaterjali, samas ei tohi lubada olukorda, kus mõni Eesti piirkond on üleinventeeritud ja teiste kohta puudub vajalik teave hoopiski.

Arengukava tegevuskava näeb aastateks 2007–2010 ette rehemajade inventeerimise. Võrdlus varasemate väga arvukate ja põhjalike inventuuridega annab võimaluse hinnata talude tagastamisega toimunud arenguid. Seiramise eesmärk on Eesti külas toimuvate arhitektuursete, maastikuliste ja sotsiaalsete muutuste jälgimine ja uurimine. Piirdudes ainult seiramisega jäämegi hävinud hooneid üles lugema. Tänaast hoogsat ehitustegevust silmas pidades tuleb esimesel võimalusel alustada ka teiste hoonetüüpide uurimist ning ühtlasi leida võimalus siduda teiste projektide raames toimuvate uuringute andmed loodava maaehituspärandi andmebaasiga. Maaehituspärandi andmebaas on kavandatud siduda kultuurimälestiste riikliku registriga, samas võiks kaaluda võimalust siduda see edukalt toimiva metsandusliku pärandikultuuri andmebaasiga, seda enam et teemad kohati kattuvad – kõige suurema osa metsades inventeeritud pärandist moodustavad vanad talukohad.

4.4. Avalikkuse teadlikkuse tõstmine ja väärtushinnangute kujundamine (arengukava meede 3)

Õige suunamise korral võiks arengukava kujuneda jakobhurdalikuks üldrahvalikuks ettevõtmiseks. See eeldab ulatuslikku selgitustegevust ja üleskutseid rahvale ise osaleda, sest tegu on väga laia haardega, ent samas rohujuure tasandi osalust eeldava arengukavaga.

Omanikuhoid on tulemuslikum mis tahes riiklikust regulatsioonist. Omanikke tuleb harida, õpetada neid nägema kodu eripära ning panna neid tundma uhkust oma omandi üle. Uhkustunne ei ole argise arhitektuuri puhul alati iseenesestmõistetav. Mõistlik on kaasata omanikke juba inventeerimise käigus, kutsudes neid üles osalema oma rehemaja inventeerimisel ja hindamisel.

Arengukava kodulehel tuleb anda omanikele võimalus teavitada oma rehemajast, kodukandi rehemajade loendus võiks olla ka näiteks koolilastele pakutav koduloo- või ajalootunni kas iseseisva või rühmatöö teema. Samuti saab töösse kaasata kodu-uurijaid ja Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide võrku. Hea näitena võib nimetada metsandusliku pärandi inventeerimise tööühma üleskutset Metsaseltsi kodulehel.

Lisaks omanikele tuleb aktiivselt kaasata kohalik omavalitsus. Omavalitsuse töötajatele ja volikogu liikmetele tuleb tutvustada taluarhitektuuri väärtusi ning teha ettepanek lülitada väärtuslikumad hooned ja hoonerühmad üld- ja detail-

planeeringutesse miljööväärtuslike objektidena. Tegu on nn. kohaliku kaitsega, mis on teistes Euroopa riikides väga levinud. Planeeringute koostamisel on kohustuslik hinnata võimalikke keskkonnamõjusid, see tähendab hinnangut ka kavandatavate tegevuste mõjust kultuuripärandile. Nagu näitas Muinsuskaitseameti töö Jõelähtme vallavalitsusega, ei saa eeldada, et valdkonnaga otseselt mittetegelevad ametnikud mõistaksid ilma täiendava selgitustööta kultuuripärandi, eriti selle vernakulaarse osa väärtust ning selle hoidmiseks vajalikke tegevusi.

Kõige enam tuntakse talupärandi vastu huvi Mulgi- ja Setomaal, kus omavalitsused ja kohalikud elanikud on ise algatanud talude uurimise ja säilitamise kampaaniaid.

Kohalike edukas kaasamine eeldab, et arengukava suudab omalt poolt midagi vastu pakkuda – kindlasti inventeerimise materjale, aga ka restaureerimisnõuandeid, loenguid, ülesastumisi kohalikus ajakirjanduses ja tööd koolidega. Arengukava väljundnäitajate järgi peaks aastaks 2010 töötama igas maakonnas vähemalt kaks nõustajat, mis oleks tööülesandeid silmas pidades täiesti piisav. Samas ei kajastu oodatud 30 nõustaja töötasu arengukavas ning puudub viide, kuidas seda eesmärki kavatsetakse saavutada.

4.5. Omanike nõustamine (meede 4.1)

Arengukava näeb ette nii meistrimeeste andmebaasi koostamist kui ka juhendmaterjalide väljatöötamist ja levitamist.

Meistrite kohta leiab andmeid Muinsuskaitseameti veebisaidilt, kus on toodud kõik tegevusloaga restauraatorid, Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakonna veebisaidilt, kus on Viljandimaa pärandehitusoskajate ja -teadjate andmebaas, samuti Säästva Renoveerimise Infokeskuse veebisaidilt, kus on Restaureerijate Ühenduse liikmete nimekiri. Need nimekirjad ei anna praegusel kujul ammendavat ülevaadet meistritest ega paku täielikku teavet nende oskustest ja seni tehtud töödest. Et arengukava eesmärk on olla valdkonna koordinaator, on mõistlik koondada selle veebisaidile meistrimeeste andmebaas koos lühiülevaatega nende oskuste ja senise tegevuse kohta.

Traditsiooniliste materjalide ja töövõtete kohta on Internetis vabalt kasutatav suur hulk teavet. Arengukava kodulehel tuleb olemasoleva info koondamisele lisaks kutsuda teadjaid ja tootjaid üles lisama oma asjakohast infot. Lisaks traditsioonilistele ja loodussõbralikele materjalidele spetsialiseerunud kauplustele müüakse enamikus ehitusmaterjalide kauplustes tooteid, mida reklaamitakse ajaloolistele ehitistele sobivana. Arengukava veebisait on õige koht foorumiks, kus arutleda tänapäeva ehitusmaterjalide kasutatavuse ja sobivuse üle vanade majade restaureerimisel.

4.6 Toetusmeetmete väljatöötamine ja rakendamise (meede 4)

Rahaline toetus omanikele on arengukavas jäänud tagaplaanile, kuigi eelno ettevalmistamise käigus märkisid nii keskkonna-, põllumajandus- ja siseministerium kui ka Muinsuskaitseamet, et arengukava on liiga uurimiskeskne ning pidasid vajalikuks reaalse restaureerimistoetuse süsteemi väljatöötamist rakendusmeetmena. Olgugi et tulevikuperspektiiv näeb ette toetussüsteemi väljatöötamist, on selle puudumine arengukava suurim nõrkus. Arengukava üldeesmärk on säilitada Eesti maa-arhitektuuri ja -maastike omapära selle uurimise, väärtustamise ja hoiu (sh. korrastamise) kaudu. Käesoleval kujul ei ole arengukava orienteeritud üldeesmärkidele e. taluarhitektuuri säilimisele, vaid säilimise ja hävimise seiramisele ning nõustamistegevusele. Arengukavas seatud üldeesmärgi saavutamise mõjunäitaja kohaselt peab aastaks 2010 olema vähemalt 50% maaehituspärandi (loodavasse) andmebaasi kantud objektidest olema heas või rahuldavas olukorras. Sellise mõjunäitaja saavutamine eeldab, et andmebaasi koostades ignoreeritakse kehvast olukorras olevaid hooneid või leitakse raha talude restaureerimiseks.

Siinkirjutaja andmetel on valdkonda suunava kultuuriministeriumi seisukoht, et taluomanike rahaline toetamine tähendab kinnisvaraarenduse toetamist ja see ei ole riigi kohustus. Samal ajal otsivad teised ministeriumid võimalusi, kuidas suunata riigi ja Euroopa Liidu abiraha konkreetsele restaureerimistegevusele, näitena võib nimetada juba eespool mainitud kiviaedu, samuti oli põllumajandusministeriumi Euroopa Liidu struktuurifondide meetmete hulgas külade taastamise ja arendamise investeeringutoetus, "Eesti maaelu arengukava 2007–2013" raames toetatakse looduse ja kultuuripärandi seisundi parandamist selle säästlikule kasutamisele suunatud strateegiate elluviimise kaudu. Keskkonnaministerium toetab rahvusparkides ja inventeerimise käigus registreeritud metsades asuvat kultuuripärandit ning siseministerium jälgib, et planeeringutes ei jää kultuuripärand kajastamata; majandus- ja kommunikatsiooniministerium töötab välja meetmeid ajalooliste piirkondade restaureerimise toetamiseks sooduslaenudega.

Muinsuskaitseamet tegi kultuuriministeriumile arengukava koostamise käigus ettepaneku leida võimalusi toetada rehemajade kui Eesti arhitektuuripärandi kõige unikaalsema osa säilimise nimel nende restaureerimist. Oma algse ülesandeminetanud rehemajadele tuleb anda uusi võimalusi ühendamiseks tänapäevased ootused algupärase olemuse, vormi ja detailidega. Seda eesmärki aitab ellu viia omanike toetamine rehemajade restaureerimistöodes.

Samuti saab riik aidata kaasa taluhoonete püsimisele, toetades taluhoonete katusetöid, kuna korralik katus on hoone säilimise esmane tagatis. Nõukogude ajal traditsiooni-

lised materjalid välja vahetanud eterniit tagas tuhandete hoonete püsimise, ent nüüdseks on enamik eterniitkatuseid tugevalt amortiseerunud. Uute katuste panemisel saab riik oma toetusega suunata omanikke eelistama traditsioonilisi materjale (laud-, kimm-, sindel-, pilbas-, laast-, õlg-, roo-, mätas ja looduslikust kivist katused), edendades nii käsitööoskusi kui ka säilitades ajaloolist hoonetust. Omanike toetamine aitab vältida taluhoonele sobimatu profiilplekk-katuse massilist paigaldamist.

Riigi toetus ja nõustamine suunab omanikku huvituma oma talust ja mõistma selle ajalugu ja väärtust – seda kinnitab Muinsuskaitseameti ja Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti ajalooliste akende restaureerimise kampaania ning ka teiste maade kogemus. Kõige lähem näide on ajalooliste detailide hoidmise väärtustamine Gotlandil. Doteeritavad tegevused eeldavad hoonete seisundi eelnevat fikseerimist, mis omakorda tähendab ka etnograafide uurimistööks vajaliku allikmaterjali kogumist ja talletamist.

Maa-arhitektuuri arengukava raames tuleks leida võimalusi toetada taluomanikke mõistlike summadega, et tagada meie talumaastiku püsimine. Toetuste jagamise kord peab tagama toetuse sihtotstarbelise kasutamise ning omanike vastutustundliku suhtumise. Raha ja vahendite suunamisega küläehitiste restaureerimiseks toetab riik ka käsitööoskuste püsimist ning traditsioonilisi materjale tootvaid väikeettevõtteid. Pärandi reaalne hoid ei ole ainult riiklike ja rahvuslike, vaid ka rahvusvaheliste kohustuste täitmine.

Piirates oma kohustusi ainult inventeerimise, selle tulemuste tutvustamisega ja nõustamistegevusega ei täida arengukava oma peamisi eesmärke ehk ehitustraditsioonide, hoonetüüpide ja maastiku säilimist, vaid keskendub ainult mõnedele vahenditele eesmärkide saavutamiseks. Olukorra kaardistamine, uurimine, talletamine ja väärtustamine paberil on vajalik, aga ei taga talude säilimist maastikul. Tõenäoliselt on Koguva üks kõige paremini uuritud, inventeeritud ja nõustatud küla Eestis, kuid ka seal ei suudeta riigi abita tagada oluliste etnograafiliste väärtuste säilimist.

Arengukava läbi viies tuleb vääriliselt hinnata oma partnereid – omavalitsustes ja omanike seas on palju huvi ja kogemustega inimesi, kes ootavad riigilt enam kui moraliseerivat loengut.

Meeait Jaagu talus Kolu külas Läänemaal. Foto: L. Välja

KIRIKUKELLADE INVENTERISEERIMISEST

Mari Loit

Kaardistamaks meie kirikutes ja kabelites leiduvaid kellasid ning nende olukorda, alustati 2005. aasta sügisel kunstiajaloolase Juhana Kilumetsa eestvedamisel ja Muinsuskaitsetoetuse toetusel kirikukellade süstemaatilise inventeerimisega, millele lisandub vajadusel ka kellade puhastamine ning lihtsam remont.

Esimeseks kellaks, mille alusel töötati välja inventeerimisblankett, valiti Harju-Risti vana tornikell, mille puhul oli pikka aega arvatud, et too pärineb 17. sajandist. Kehtiva dateeringu pani esmakordselt kahtluse alla kunstiajaloolane Sirje Simson. Lähemal uurimisel dateeris Kilumets kella 15. sajandi esimesse poole, mis tähendab, et tegemist on Eestis praegu teadaolevalt vanima kirikukellaga (enne tulekahjus sulamist ja purunemist oli selleks 1433. aastal valatud Püha Vaimu kiriku tornikell).

Kella inventeerimisel tähendati üles tema üld-, tehnilised ja muusikalised andmed (kirikukella kõlaanalüüsi tegi Mäeväli Orelitöökoda OÜ), kujundus ning juurdekuuluvad elemendid – tila ja riputus, kandmik, löögimehhanism jms. Samuti määrati kella väärtus ja omapära, tema restaureerimisvajadus ning kasutustingimused.

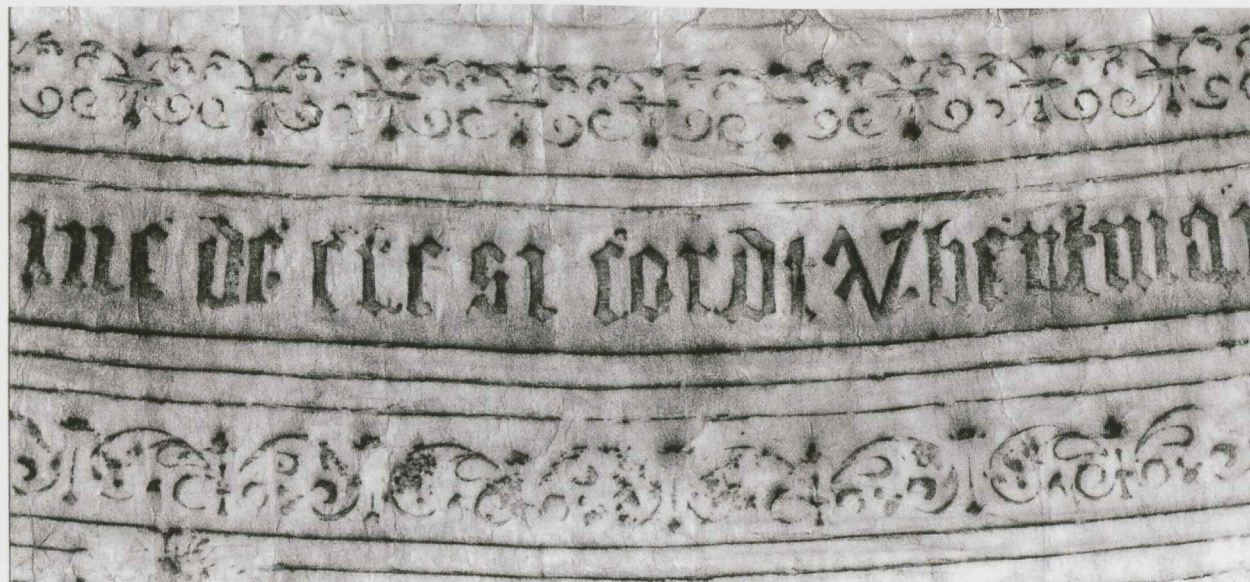
Oma kõrgele vanusele vaatamata oli kell üllatavalt heas seisukorras – nähtavasti ei ole seda aastasade jooksul kuigi palju helistatud. Omapäraseks ning haruldaseks muudavad tornikella rikkalik reljeefne figuraaldekoor ja valaja märk, mille taga peituvad sümboolne tähendus ning meistri isik ootavad aga veel põhjalikumat uurimist ja kindlakstegemist.

2006. aasta kevadel inventeeriti ka Harju-Risti kiriku noorem, 1613. aastast pärinev tornikell, millel leiduv pealiskiri ütleb ANDREAS EHEM F(E)CIT ME (Andreas Ehem valmistas minu). Kilumetsa arvates valati kell seoses torni taastamisega 16. saj. lõpul / 17. saj. alguses ning on ainus teadaolev Andreas Ehem'i kell Eestis.

Kui vanem kell hüüab praegugi helistades ingli tervitust Maarjale: AVE MARIA GRACIA PLENA DOS (Ole tervitatud Maarja, täis armu, Issand), siis noorem on õnnetul kombel mõranenud ning tema õlal leiduv tekstiilint kuulutab vaid vaikides: (D)A (PA)CEM DOMINE INDIEBVS NOSTRIS (Issand, anna rahu meie päevil). Vaatamata sellele et kella ei ole võimalik helistada, leidis ta ometi väärilise koha „pensionipõlveks“ kiriku kooriruumis. Risti kiriku tornis ripuvad ja helisevad nüüd kõrvuti 15. ja 21. saj. valatud kell, mis on valmistatud 2006. aastal Westfaleni kuulsas kellavalukojas Petit & Gebr. Edelbrock.

Aasta lõpus jõuti uurida veel kahte väärikat tornikella – Jõelähtme (valatud 1596) ja Harju-Jaani (valatud 1599) kirikus. Mõlemad on valmistatud tuntud Tallinna kellavalaja Cordt Hartmanni töökojas. Jõelähtme kella teeb eriliseks asjaolu, et esmakordselt kohtab siin Eestis valatud kellal annetajate vappe, araabia numbreid, sõna „kell“ ning konkreetse kiriku nimetamist pealiskirjas.

Kirikukellade inventeerimine jätkub 2007. aastal.

Jüri kella pealiskirjad. Joonise autor Juhana Kilumets

KURESSAARE VANALINNA HOONETE VÄÄRTUSLIKE DETAILIDE INVENTARISEERIMINE

Lilian Hansar

EKA restaureerimise eriala tudengid Madis Tuuder ja Helen Kallaste inventeerisid 2006. aastal Kuressaare vanalinnas ca 100 hoone väärtuslikke detaile. Iga maja kohta koostati eraldi kaust säilitamist väärivate detailide loetelu, kirjelduse ning fotodega, mis saadeti ka majaomanikele järgneva saatesõnaga.

Austatud Kuressaare vanalinna majaomanik

Sinu maja asub Kuressaare vanalinna muinsuskaitsealal ja on üks paljudest, mis meie vanalinna ajaloolist miljööd kujundab.

Tuletame käesoleva tööga meelde, mis Sinu maja välisilmes on väärtuslikku. Inventeerimise tabelis on kirjeldatud ja fotografeeritud väärtuslikud ehitusosad ning detailid, mis tuleb kindlasti säilitada või restaureerida. Väikeste majade juures on just detailid need, mis hoone arhitektuurset ilmet kujundavad. Peale

hoone kõrguse ja katusekalde on tähtis ka akende paigutus fassaadil ning seinas, nende klaasijaotus, raamide möödud, piirdelauad. Puitmaju kujundab laudvoodri paigutus, selle laius ja profiilid, nurgapiirdelauad, saelõikeornamendid. Tähtis on säilitada hoone katusele iseloomulik räästalahendus. Kastina ehitatud räästakarp ulatub tavaliselt otsaseinale, kuid mõnikord on kujundatud sarikaotsad avatud. Uks on maja visiitkaart, selle kujundus ja korrasolek iseloomustab omanikku. Kui need ajaloolise hoonele iseloomulikud detailid hävinevad, muutub maja igavaks – selle arhitektuurne väärtus kaob. Nii muutub kokkuvõttes kogu vanalinna ilme vaesemaks.

Sulle saadetud töö on aluseks muinsuskaitse eritingimustele ja restaureerimisprojektile. Kui plaanid oma maja remontida, ole hea pöördu eelnevalt remondiloa saamiseks Muinsuskaitseameti poole. Siis oled Sa täitnud muinsuskaitseadust ning Muinsuskaitseamet ja Kuressaare Vanalinna Sihtasutus toetavad rahaliselt Sinu maja remonti ja restaureerimist.

KIRIKUD.MUINAS.EE

Hilkka Hiiop

Riikliku programmi "Pühakodade säilitamine ja areng" raames Eesti Kunstiakadeemia Restaureerimisteaduskonna poolt loodud Eesti kirikute elektroonilise arhiivi algversioon on valmis testimiseks¹. Andmebaasiga saab tutvuda aadressil kirikud.muinas.ee

Digitaalarhiivi loomise idee aluseks sai veendumus, et kultuuripärandi kompetentne säilitamine ja konserveerimine-restaureerimine saab tugineda üksnes monumendi ehitus- ja konserveerimisloo põhjalikule tundmisele. Seepärast on äärmiselt oluline koondada ühtsesse struktuuri juba olemasolev informatsioon ning luua võimalus järjepidevalt lisada uusi monumendi uuringute ning konserveerimisega seotud materjale.

Traditsiooniliselt on konserveerimistöode, ehitusajaloo uuringute jms. aruandeid säilitavaks institutsiooniks olnud arhiiv – riigi mastaabis Muinsuskaitseameti arhiiv, sellele lisaks kohalikud arhiivid, kirikuarhiivid jm. Kuid nagu paljud teemaga kokku puutunud inimesed on tõenäoliselt kogunud, pole materjalide arhiividest kadumine, dokumentide laialipaisatus, ajalooliste ainuexemplaride kahjustumine ja fragiilsus haruldane. Koos sellega on ohtu seotud meie jaoks ainulaadse kultuuripärandi uurimise ja säilitamise adekvaatsus.

Vaieldamatult on ja jäävad füüsilised arhiivid esmaseks dokumentide säilitamise paigaks, kuid viimased aastakümned on selle kõrval toonud uue võimaluse koondada materjalid digitaalsesse arhiivi. EKA Restaureerimisteaduskonna loodud andmebaasi peamiseks eesmärgiks ongi luua füüsilis(t)ele arhiivi(de)le² elektrooniline tugistruktuur, mis säilitab dokumentid füüsilise ruumi kõrval ka virtuaalkeskonnas. Kuid lisaks elektroonilise arhiivi funktsioonile loob see hulgaliselt lisaväärtusi.

Andmebaasi idee on talletada ühtsesse süsteemi eri institutsioonides paiknevad materjalid ning luua baas, kuhu koondub pärandit puudutav multidistsiplinaarne informatsioon, sh. teaduslikud analüüsid, kunstiajaloolised uuringud, konserveerimis/ehitustööde aruanded jms. Tänu ligipääsule interneti kaudu muutub materjalide kättesaadavus füüsilisest ruumist (arhiivist) sõltumatuks ning muudab efektiivsemaks nii kohaliku muinsuskaitse kui ka *in situ* tegutsevate uurijate-konservaatorite töö.

Samas annab andmebaas ka taustainformatsiooni monumendi kohta, sisaldades iga objekti juures publitseeritud ja publitseerimata tekstide loetelu ning lühiülevaate ehitus- ja konserveerimisajaloost. Mõistetavalt ei suuda iga uurija/

konservaator viia enne tööde algust läbi põhjalikke arhiivimaterjalide uuringuid või lugeda läbi objekti monograafiat, juhul kui see eksisteerib. Niisugune lakooniline ajalooline ülevaade annab aga minimaalse taustateadmise, mis kindlasti aitab kaasa teostatavatele töödele/uuringutele.

EKA Restaureerimisteaduskonna algatatud projekti esimese etapi eesmärk oligi luua toimiv ning vajadusel täiendatav struktuur ning katsena viia läbi Saaremaa kirikute kohta käiva informatsiooni koondamine ühtsesse andmebaasi. Iga Saaremaa kiriku kohta on koostatud arhiivides paiknevatest publitseerimata aruannetest kronoloogiline loend. Aruannetes sisalduv on anoteeritud: uurija saab selle info abil arhiivist vaid vajamineva dokumendi välja tellida. Avatud süsteemina on aga olemas ka võimalus digiteerida olemasolevate publitseerimata aruannete täisversioonid. Eraldi on digiteeritud kogu ajalooline fotodokumentatsioon, kuna see on ülilooline informatsioon monumendi tausta tundmiseks, puudutagu see siis ehituskehandiga toimunud muudatusi või seisundi monitoorimist. Lisaks on sageli tegemist ainuexemplaridega, mille säilimisele massiline kasutamine kindlasti kasuks ei tule. Digitaalsel kujul on olemas ka valik parimatest mõõtmisjoonistest.

Kuna tänapäeval hakkab arhiivi koonduvate dokumentatsioonidega üha rohkem kaasnema digitaalversioon, on elektroonilise arhiivi tulevase arengu seisukohalt silmas peetud võimalust arhiveerida ka täismahus aruandeid (kas PDF või HTML versioonis)³.

Eesti kirikute digitaalne andmebaas võimaldab lihtsa ligipääsu multidistsiplinaarsele informatsioonile, mis on aluseks professionaalsele uurimis- ja konserveerimistegevusele. Olles kättesaadav internetis, on see professionaalide kõrval avatud ka teistele asjahuvilistele, kes ühel või teisel põhjusel tunnevad huvi Eesti kultuuripärandi vastu. Seeläbi ei tõsta andmebaas üksnes professionaalse töö kvaliteeti, vaid aitab kaasa kultuuripärandi mõistmisele laiemalt.

Kuna sellise süsteemi toimimise aluseks saab olla ainult võimalikult lai kasutajate ja ka kaastöölise ring, ootame huviga tagasisidet internetis publitseeritud testversioonile.

¹ Projekt on läbi viidud koostöös Tallinna Tehnikaülikooli Materjaliuuringute Keskusega. Projekti koordinaator Hilkka Hiiop (EKA Restaureerimisteaduskond) ja digitaalse poole eest vastutav Mart Viljus (TTÜ Materjaliuuringute Keskus).

² Eelkõige Muinsuskaitseameti arhiiv, kus talletatakse valdav osa kultuuripärandiga läbi viidud tööde aruannetest, kuid teatud puhkudel satuvad materjalid ka teistesse institutsioonidesse.

³ vt. selle kohta näidetena Valjala ja Kaarma kiriku publitseerimata aruannete digitaalversioone (2005/2006. a.).

SETO PÜHASERÄTID

Kadri Vissel

2006. aastal viidi Muinsuskaitseameti ja Kultuuriministeeriumi Setomaa kultuuriprogrammi rahastamisel läbi projekt Setomaalt pärit pühaserättide inventeerimiseks ja vastava andmebaasi loomiseks. Inventeeriti pühaserätid neljas muuseumis: Eesti Rahva Muuseumis Tartus, seto talumuuseumis Värskas, seto muuseumitarõs Obinitsas ja Võrumaa muuseumis Võrus. Lisaks Obinitsa, Luhamaa ja Meeksi kirikus ning Küllätüvä, Laossina, Meldova, Tobrova, Matsuri, Podmotsa, Treski, Ulas-kova, Rõsna, Väike-Rõsna, Serga, Mikitamäe uues ja Võmmorski uues tsässonas. Kokku sai läbi vaadatud 254 ikoonikatet.

Iga vaadeldud pühaseräti kohta valmis inventeerimisleht, kuhu on kantud (muuseumide puhul) eseme number, asukoht/valdaja, dateering, autor, saamiskoht, valmistamiskoht, mõõdud, materjal, tehnikad, eritunnused ja seisukord. Lisatud on ka foto. Tööst on valminud kaks koopiat, millest üks asub Muinsuskaitseameti arhiivis ja teine Obinitsa seto muuseumitarõs.

Sissejuhatuseks

Kõige levinum seto elamu koosneb ühest või kahest ühesuurusest eluruumist, mille vahel või otsas asub sama suur eeskoda (*seenine*). Selle järgi, mille tarbeks iga tare nurka (*nulka*) kasutatakse, on neile ka nimed antud. Ukse kõrval asub ahi, sellest tuleb nimetus ahjunurk e. *ahonulk*. Teisel pool ust hoitakse majapidamiseks tarvilikke anumaid, siit nimi anumanurk e. *anomanulk*. *Anomanulga* poolt vaadates diagonaalis üle tare on magamise nurk e. *sängünulk*. Ahju poolt vaadates diagonaalis üle tare asub *peränulk* e. *pühädsenulk*. Pühasenurk on seto tares kõige vaiksem ja püham koht. Seal asub väikese kolmnurkse riieli peal või selleks tehtud kapis (*kibot*) pühapilt e. ikoon. Ikooni katab pühaserätt (ikoonirätt, ikoonikate). (Foto nr. 1) Kõige lihtsam on ikoonirätte liigitada valmistamistehnika järgi.

Kangastelgedel kootud pühaserätid

Kõige vanemad säilinud pühaserätid (19. sajandi teine pool) on telgedel kootud puuvillased linad. Põhimaterjalidena on kasutatud punast (madarajuurega värvitud punast) ja valget puuvillast niiti, mida käidi laadalt ostmas.

Põhimuster koosneb lihtsatest punastest ja valgetest triipudest. On ka korjatud geomeetriliste motiividega kirja triipe, kuid need on väga kitsad ja mõnel pühaserättil puuduvad sootuks. Korjatud kirjade tehnika on seto käsitöös väga olulisel kohal ja laialt levinud. Seda on kasutatud nii naiste kui ka meeste särkide (*hamõ*) kaunistamiseks ja teine selle olulisem kasutusala ongi pühaserättide kaunistamine.

Värvidest on vähesel määral kasutatud ka lillat, rohelist, punast, sinist, musta, roosat ja pruuni villast lõnga ning kollast, sinist, musta, rohelist ja lillat puuvillast niiti. Aga peale punase ja valge on need värvid siiski väga vähe kasutust leidnud.

Varasemate ikoonilinate otsad on kaunistatud kas ühe- või kahevärvilise niplispitsi või värvilise heegeldatud seto pitsiga. Heegeldati villasest lõngast, niplispitsi valmistati linasest niidist. Sageli on pühaseräti kangastelgedel kootud osa ja pitsi vahele õmmeldud ka punane labases koes puuvillane riidetükk (*kumak*), millele on puuvillaste niitidega tikitud Setomaale iseloomulik kast- ja mähkpistetikand. (Foto nr. 2)

Kui 19. sajandi lõpu pühaserättide puhul on valget ja punast koelõnga üsna võrdsest kasutatud, siis 20. sajandi alguses muutus valdavaks punane koelõng. Sisse kooti ka kitsamaid värvilisi triipe. Korjatud kirjad muutusid pühaseräti lahutamatuks osaks. Geomeetrilised korjatud kirjad hakkasid üha rohkem meenutama lillmotiive. Materjalidest hakati rohkem kasutama villast koelõnga.

1930. aastatel on tihti peale kasutatud värvikombinatsiooni sinine-must-valge. Eesti lipuvärvilisi triipe kooti korjatud lillkirjade vahele.

Punane põhilõng oli kuni 1920. aastateni heledat ja erksat tooni. 1920. aastate teisel poolel hakati kasutama tumedamat punast lõnga. Mida aeg edasi, seda tumedamaks punase koelõnga värv muutus. Mõnel juhul kasutati Teise maailmasõja paiku põhivärvina ka tumepruuni ja ka täiesti musta koelõnga.

Kõige levinumaks pühaseräti otste kaunistamise viisiks sai heegelpitside lisamine. Väga levinud oli fileetehnikas heegeldatud valged puuvillased pitsid, mõnel juhul heegeldati valge pitsi sisse ka punased või muud värvi motiivid. Endiselt kasutati ka värvilist villasest lõngast valmistatud heegelpitsi.

1. Pühasenulk Obinitsa seto muuseumitarõs. Foto: K. Vissel

Tikitud pühaserätid

1920. aastate keskel ja lõpus tulid laiemasse kasutusse ka masinaga tikitud pühaserätid. Alusmaterjalina kasutati enamasti valget värvi labases koes kangastelgedel kootud kangast, millele tikiti masinaga peale lillerohke muster. Tikkimismaterjalina kasutati puuvillaseid värvilisi niite. Tikandisse hakati juurde lisama ka selliseid lauseid, nagu „Õndsad on need, kes Jumala sõna kuulevad ja seda tähele panevad” või „Rahu kõigile”.

Tikitud ikoonikatete otsad kaunistati valgete puuvillaste heegelpitsidega. Sageli on seda tüüpi pühaseräti kanga otsas ka pilutatud rida.

Maalitud pühaserätid

1930. aastatel hakati pühaserätte maalima, laiemasse kasutusse jõudsid need 1940. aastatel. Algselt kasutati aluskangana enamasti labases koes valget või tumepruuni puuvillast omakootud kangast, 1940-ndatel hakati aluskangast poest ostma.

Aluskangale maaliti õlivärvidega. Mõni meister lisas värvi sisse ka äädikat, et kangale õliplakke ei tekiks. Levinumad motiivid on lilled, inglid, linnud. Sageli on ikoonikatetele maalitud sellised kirjad, nagu „Ära karda, mina olen Sinuga!”, „Mina olen Sinuga!” või „Rahu kõigile!”.

Maalitud pühaserättide otsad on kaunistatud valge või värvilise heegelpitsiga.

Fileetehnikas pühaserätid

Väiksemal hulgal on alates 1920. aastatest pühaserätte valmistatud ka fileetehnikas. Selle tehnika puhul sõlmitakse linasest niidist alusvõrk, nn. kalavõrk, mis seejärel raamil pingule tõmmatakse. Nii saab sellele kaunistuseks värviliste puuvillaste lõngadega motive tikkida. Otsad on fileetehnikas valmistatud pühaserättidel enamasti kaunistatud narmastega, tihtipeale on kaunistuseks ka makrameepits narmastega.

Heegeldatud pühaserätid

Leidub fileetehnikas heegeldatud pühaserätte, nii üleni valgeid kui ka värvilistest lõngadeks kombineeritud. On ikoonikatteid, kus puuvillased kangatükid on sama suurte heegeldatud ribadega vaheldumisi. Mustrina on kasutusel lillmotiivid, loomade-lindude kujutised, geomeetrilised ornamendid. Otsad on omakorda kaunistatud pitsi või narmastega. (Foto nr. 3)

Drellkoes pühaserätid

Leidub osaliselt või täielikult daaladrellkoes kangastelgedel kootud pühaserätte. Esimene on Eesti Rahva Muuseumis dateeritud 1913. aastasse. Enamik neist on siiski pärit 20. sajandi kolmandast kümnendist. Materjalidena on kasutatud puuvillaseid ja villaseid lõngu. Otsad on enamasti kaunistatud heegelpitsiga.

Trükitud pühaserätid

Haruldasema pühaserättide kaunistamisviisina võib nimetada trükkimist. Eesti Rahva Muuseumi kogus on pühaserätt, mille valgele labases koes puuvillasele aluskangale on muster peale

trükitud. Peakataloogi on selle kohta kirjutatud märge, et mustri on trükinud rändav vene trükikal. Motiivideks on lilled ja linnud. Ka seto talumuuseumis Värskas on üks samalaadne lindude ja lilledega pühaserätt – labases koes valgele, kollaste äärtega vabrikukangale on trükitud muster. Autori kohta seal andmed puuduvad. (Foto nr. 4)

Lõpetuseks

Kui 20. sajandi alguses oli kangastelgedel kudumine ja käsitöötegemine üldse väga levinud ja neid oskusi hinnati kõrgelt, siis tänapäeval jääb käsitöövõtete oskajaid aina vähemaks, sh. ka korjatud kirjadega seto hamede tegijaid ja pühaserättide kudujaid. Seda enam tuleks pühaserättidele pöörata tähelepanu, neid fotografeerida ja andmed kirja panna.

Pühaserättide järele ei ole tänapäeval enam otsest vajadust nagu sada aastat tagasi. Pühaserurgad on küll enamikus vanades taredes säilinud, kuid rohkem kaunistava elemendina. Kui noored pered Setomaal endale talu korrastavad, tehakse sinna pühaserurk põhjusel, et see on traditsiooniliselt kuulunud seto tare juurde, mitte sellepärast, et kasutada ikooninurka palvetamispaigana. Seepärast on eriti hea meel, et pühaserätid said inventeeritud ka Setomaa kirikutes ja tsässonates, kus nad on oma loomulikus keskkonnas.

4.

3.

2.

4. Trükitud pühaserätt Vilo vallast.

Eesti Rahva Muuseum, A563:1840. Foto: ERM.

3. Heegeldatud pühaserätt Obinitsa seto muuseumitarõ kogust, nr. 152. Foto: K. Vissel.

2. Pühaserätt Samarina külast aastast 1903. Eesti Rahva Muuseum, nr. 10716. Foto: ERM

SISEKLIIMA

TALLINNA PÜHA VAIMU KIRIKUS

Targo Kalamees, Lennart Sasi

Vanad kirikud on reeglina ehitatud mittekõetavaks. Kõetavaks kujundati vaid väiksemad abiruumid. Aastasade jooksul on kirikutes välja kujunenud stabiilne sisekliima, väikese ja aeglase temperatuuri ja suhtelise niiskuse kõikumisega. Tänu sellele on säilinud suhteliselt rahuldavalt kirikute interjööri, orelid ja puitdetailid.

Sisekliima, mis on sobiv kiriku interjööriks, ei ole alati sobivaim inimestele. Soovist muuta kirik inimestele soojuslikult mugavaks tuleb sisetemperatuuri tõsta. Temperatuuri muutmisega kaasneb ka õhu suhtelise niiskuse muutus. See võib kahjustada kiriku interjööri: orelid ja puitdetailide pragunemine, seinte mustumine, sisekroovi mahakoormine, maalide riknemine jms. Lahenduseks võib siin olla õhu niisutamine või kuivatamine. Niisutamise korral on ohuks niiskuse liiga kõrge tase, mis põhjustab veeauru kondenseerumise probleeme või hallitust ja mädanikkahjustusi. Lisaks kiriku tehnoloogilisele niisutamisele tuleb arvestada ka lisaniiskusega, mis tuleneb inimestest ja kiriku piiretest. Samuti võib kahjustada kiriku interjööri suur temperatuuri ja niiskuse kõikumine.

Kuna vanade kirikute välispiirded ja aknaraamid on reeglina väikese soojatõhususega, võib kõrge siseõhu niiskuse korral piirde pinna temperatuur langeda alla kastepunkti temperatuuri ja veeaur kondenseeruda võib nendele pindadele. Temperatuurigradiendi tõttu võib niiskuse tase tõusta kõrgeks ka põrandakonstruktsioonis, tekitades soodsad tingimused hallituse või mädaniku arenguks. Kirikusaalid on kõrged ja lae alla tekib õhu ülerõhk, mis võib niiskuse konvektsiooni teel viia laekonstruktsiooni ja põhjustada seal tõsiseid niiskuskahjustusi.

Vanade kirikute õhuvahetus toimub peamiselt loomuliku ventilatsiooni abil. Suveperioodil võib kiriku intensiivne ventileerimine põhjustada kirikus suhtelise niiskuse ülemäärase kasvu. Talveperioodil, kui õhu veeaurusisaldus õues on palju väiksem kui kiriku sees, põhjustab intensiivne õhuvahetus siseõhu suhtelise niiskuse liigse languse. Õhuvahetus mõjutab oluliselt õhulekkekohtade jaotus ning siseruumi ja välisõhu vaheline õhurõhkude erinevus.

Vanades kirikutes sobiva sisekliima tagamine on keerukas ülesanne. Säilitada tuleb kultuuriväärtuslikud konstruktsioonid ja detailid ning samas tagada mugav sisekliima kiriku külastajatele. Seetõttu on vaja enne kütte- ja ventilatsioonisüsteemide

renoveerimist läbi viia uuringud, et selgitada olemasoleva süsteemi toimivus ja täpselt see, mida on vaja renoveerimistöödega parandada.

Tallinna Püha Vaimu kiriku sisekliimat uuriti ajavahemikul märts 2006 – november 2006. Uuringu eesmärk oli saada ülevaade olemasolevast sisetemperatuuri- ja õhuniiskuse režiimist, määrata kirikus valitsevad temperatuuri- ja niiskustasemed eri perioodidel; kaardistada kirikus ruumides valitsev üle- või alarõhk ning analüüsida kiriku piirete ja vitraažakende õhupidavust ja külmasildu. Uuring teostati Tallinna Tehnikaülikooli ehitusfüüsika ja arhitektuuri õppetooli poolt ja projekti tellijaks olid OÜ Rändmeister ja Tallinna Kultuuriväärtuste Amet.

Õhutemperatuuri ja suhtelise niiskuse mõõtmiseks kasutati temperatuuri ja niiskuse andmelogereid. Kirikusse paigaldati kuus andurit: altari taha, keset saali pingi alla, vasakpoolsele rõdule, orelirõdule, orelirõdu kohale lae alla ja õue. Õhulekkekohtade ja külmasildade avastamiseks kasutati termovisiooni infrapuna kaamerat.

Kogu mõõteperioodi jooksul oli kiriku sisetemperatuur vahemikus +10 °C...+24,0 °C ja suhteline niiskus 36%...88% (vt. joonis 1A). Sisetemperatuuri ja suhtelise niiskuse põhjalikumaks analüüsiks on valitud väliskliima alusel kevadtalve perioodiks märtsikuu, suveperioodiks juulikuu ja sügisperioodiks oktoobrikuu. Märtsikuu keskmine sisetemperatuur oli +13 °C (min. +12 °C, maks. 17 °C) ja keskmine suhteline niiskus 49 % (min. 36 %, maks. 71 %). Juuli keskmine sisetemperatuur oli +21 °C (min. +19 °C, maks. +24 °C) ja keskmine suhteline niiskus oli 58 % (min. 38 %, maks. 75 %). Oktoobri keskmine sisetemperatuur oli +15 °C (min. +11 °C, maks. +19 °C) ja keskmine suhteline niiskus 71 % (min. 55 %, maks. 82 %). Kirikus on suhteliselt aeglase temperatuuri muutumisega sisekliima: keskmine temperatuuri muutumise kiirus oli alla 1 °C/h.

Keskmine ööpäevane temperatuuri kõikumine jäi aastaringelt alla ühe kraadi. Suurim temperatuuri kõikumine oli orelirõdul. Keskmine ööpäevane suhtelise niiskuse kõikumine jäi aastaringelt alla kümne protsendi (vt. joonis 1B). Suhtelise niiskuse ööpäevase kõikumise vältimine temperatuuri muutumisega suurendab temperatuuri kõikumist.

Kirikusaali õhutemperatuuri ja -niiskuse jaotus kaardistati

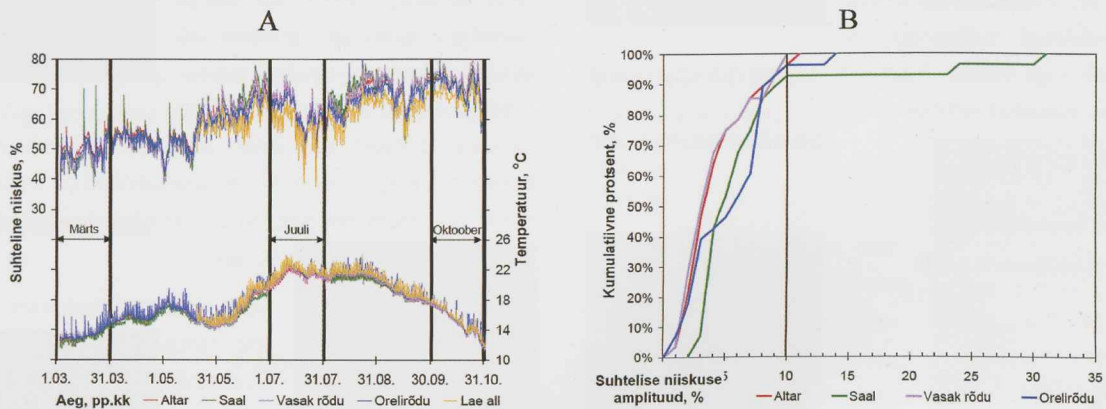
~5 x 5 meetrise võrgustiku alusel 0.4 m kõrgusel. Erinevate kohtade vahel oli kuni kolme kraadi suurune erinevus: kõige soojem oli altari juures: +18.8 °C ja kõige jahedam saali lõunapoolse seina ukse juures: +15.7 °C. Mõõtmise päeval köeti vaid kiriku põhjapoolse seina radiaatoreid, mis põhjustas ligi kahe kraadi suuruse erinevuse põhja- ja lõunaseinäärsete temperatuuride vahel (vt. joonis 1C).

Vastavalt termograafilistele mõõtmistele olid kiriku peamised õhulekkekohad aknad, ukсед ning altarialune ja -esine põrand. Peamine õhulekkekoht aknadel oli nende horisontaalse vahejaotuse juures (vt. joonis 1D ja 1E). Talvetingi-

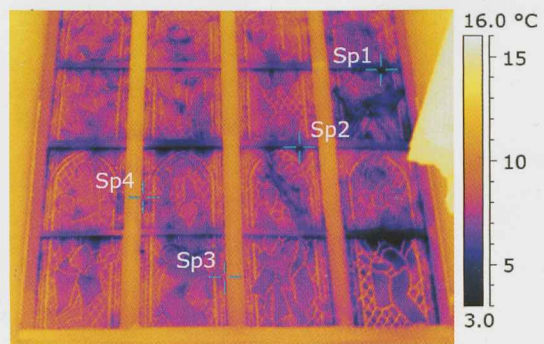
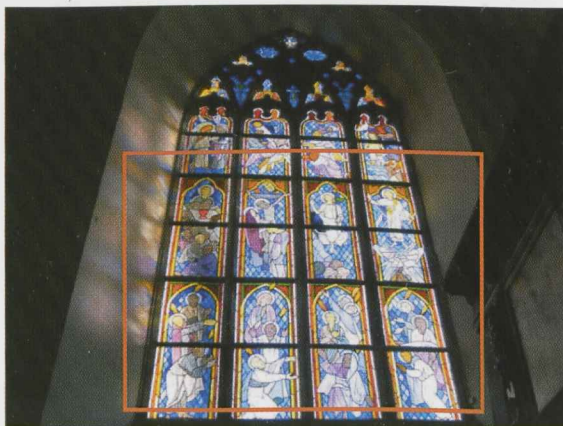
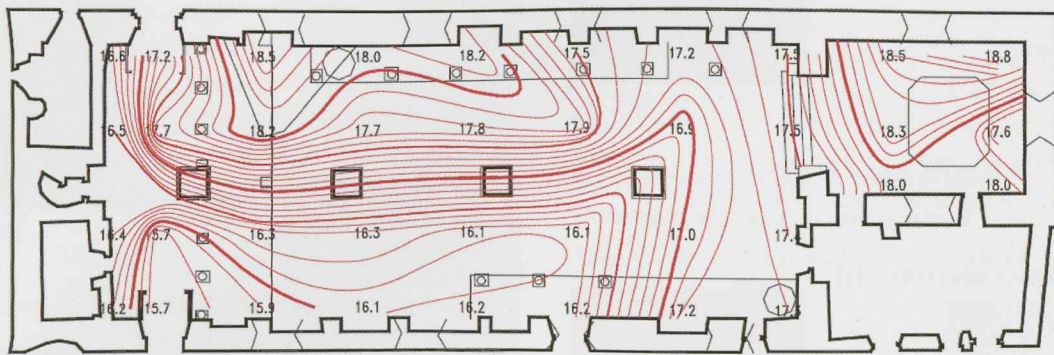
muses on võimalik veeauru kondenseerumine ja jäätumine vitraažakna sisepinnale.

Samal välistemperatuuri juures on sügistalve perioodil keskmine sisetemperatuur ligi kaks kraadi soojem kui kevadtalve perioodil ja keskmine niiskuslisa on sügistalve perioodil ~0.5 g/m³ suurem kui kevadtalve perioodil.

Uuringute alusel anti soovitused kirikus sisekliima (kütmine, ventileerimine, niisutamine ja kuivatamine ja nende süsteemide juhtimine) renoveerimisprojekti koostamiseks. Pärast sisekliimasüsteemi renoveerimist on soovitatav viia läbi kontrollmõõtmised eesmärkide saavutamise kontrollimiseks.

C

A: Sisetemperatuurid mõõteperioodil, B: suhtelise niiskuse ööpäevane kõikumine talvel, C: Sisetemperatuuri C jaotus kütteperioodi lõpul, D&E õhulekke vitraažakna klaasi ja raami vahelt.

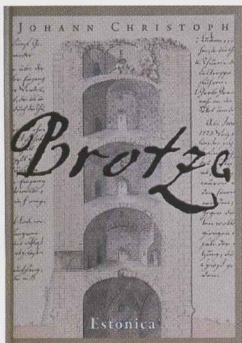
2006. AASTAL ILMUNUD RAAMATUD

Johann Christoph Brotze

Estonica

Koostanud: Ants Hein, Ivar Leimus,
Raimo Pullat, Ants Viies
Estopol OÜ

Raamat Riias Läti Akadeemilises Raamatukogus säilitatava Johann Christoph Brotze unikaalsest kollektsioonist. Ajavahemikus 1771–1818 valminud tušijooniste ja akvarellide kogu sisaldab hulgaliselt ka Eesti-teemalist ainet, millest on avaldatud eelkõige arhitektuuri ja olustikuga seotud vaated.

Tekste kunstist

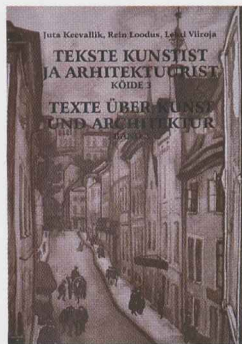
ja arhitektuurist. III

Kunstikirjutus Eestis 1900–1918

Juta Keevallik, Rein Loodus,
Lehti Viirja

Teaduste Akadeemia Kirjastus

Alliktekstide valik koos sissejuhatuste, annotatsioonide ja kommentaaridega esitab mitmesuguste kunstikirjutuste kaudu ülevaate kunstielust, kunstist ja kunstnikest Eestis aastail 1900–1918, ajal, mil eesti rahvuslik kunst ja kunstielu kujunesid arvestatavaks partnerriks seni domineerinud baltisaksa kultuurile.

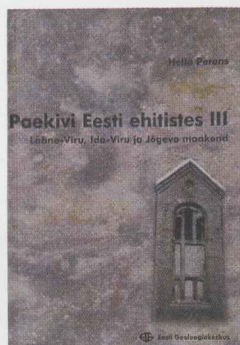

Paekivi Eesti ehitistes III

Lääne-Viru, Ida-Viru ja Jõgeva maakond
Helle Perens

Eesti Geoloogiakeskus

Kolmanda köiteni jõudnud põnev üldteos meie paekivist on jõudnud idapoolsete aladeni. Nagu eelmistes köidetes, on siingi käsitletud nii peamisi maardlaid ja paemurde kui ka sealt pärineva kivi kasutust läbi aegade. Rohke fotomaterjal.

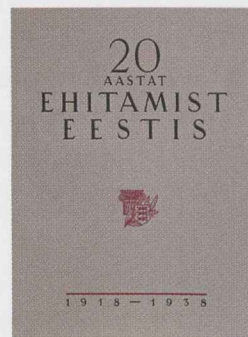

ARHITEKTUUR

20 aastat ehitamist Eestis

Teedeministeeriumi ehitusosakonna
väljaanne 1939
Eesti Arhitektuurimuuseum

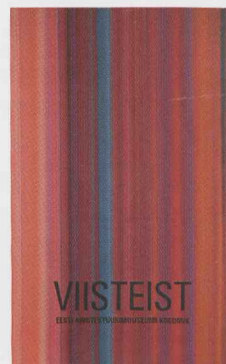
Tegemist on legendaarse trükisega, millest pole mööda pääsenud vist üksi 20. sajandi arhitektuuri uurija. Rohkete fotodega illustreeritud albumit täiendavad arvukad statistilised tabelid ja arhitektuurikriitiline ülevaade tollaselt tuntuimalt arhitektuurikriitikult Hanno Kompuselt. Kuigi nii mõnedki tema seisukohad on ümber hinnatud, on album eelkõige oma pildimaterjaliga asendamatu käsiraamat selle perioodi uurijale.

Viisteist

Eesti Arhitektuurimuuseumi kogumik

Arhitektuurimuuseumi 15. sünnipäevale pühendatud artiklikogumik annab ülevaate muuseumi kohast ja rollist ning näitustegevusest. Lisaks artiklid Saksa okupatsiooni aegsest arhitektuurielust Eestis, Viru hotelli ruumikontseptsioonist, Tsentrosojuzprojekti Tallinna filiaalist ja Eesti Arhitektide Seltsist Rootsist.

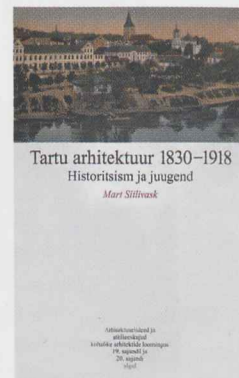

Tartu arhitektuur 1830–1918.

Historitsism ja juugend

Arhitektuuriideed ja stiileeuskujud
kohalike autorite loomingu
19. sajandil ja 20. sajandi algul
Mart Siilvask

See raamat 19. sajandi ja 20. sajandi alguse Tartu arhitektuurist on kaua-aegse uurimistöo tulemus. Materjali vaadeldaval perioodil tegutsenud Tartu arhitektide kohta hakkas autor koguma Tartu ülikooli ajalootudengina 1980. aastate lõpul. Kokkuvõtva kujul sai uurimistöo 1999. aastal Eesti Kunstiakadeemias kaitstud magistriväitekirjas. Nüüd on see ilmunud Eesti Ajalooarhiivi väljaandel raamatuna mõnevõrra täiendatud ja korrigeeritud kujul.

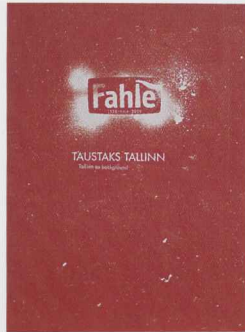

Fahle. Taustaks Tallinn

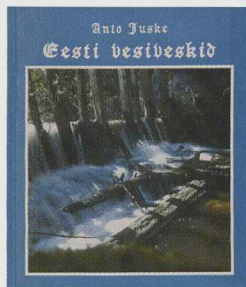
Produksioonigrupp ja
Koger & Partnerid

Rariteetrükis, mida traditsiooniliste ajaloo- ja arhitektuuriraamatute seas on üsna raske liigitada. Käsitledes ühe hoone ajalugu läbi kogu hiilguse ja häbi perioodi on tema taassünnile tegelikult pühendatud vaid kaduvväike osa. Tegemist on haruldase pretsedendiga, kus arendaja, lisaks ajaloolise hoone korrastamisele, peab vajalikuks välja anda ka sellele pühendatud trükise. Ja seda multidistsiplinaarselt – pühendades tähelepanu kõigele, mis selles majas ja selle ümber ning sellega seoses on toimunud. Ja ennast sealjuures täiesti tagaplaanile jättes. Väga kiiduväärne tegu, mis loodetavasti ka järgijaid leiab.

Eesti vesiveskid

Anto Juske

Eesti vesiveskid sõnas ja pildis. Ülevaade vesiveskite kujunemisest ja paiknemisest saab pildimaterjali näol meeleoluka täienduse, lisaks tänapäevastele ja arhiivifotodele leidub ka graafilisi lehti, reklaamtrükiseid, projekte jms. Käsitlemist on leidnud ka vesiveskite järglased – hüdroelektrijaamad.

Tallinn**Kunstiajalooline ülevaade**

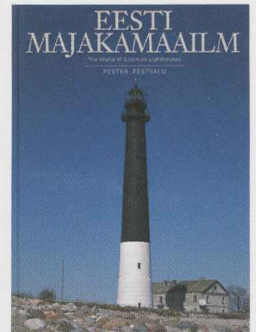
Sten Karling
Kunst

Legendaarne Tartu ülikooli kunstiajaloo professor Sten Karling kirjutas selle raamatu pea seitskümne aastat tagasi, trükivalgust nägi aga alles nüüd. Sellega on saanud laiemalt kättesaadavaks meie kunstiajaloolise käsitusviisi üks lähtepunkte. Teadmised ja meetodid, mis meieni on jõudnud paljuski Karlingi õpilaste kaudu, on nüüd seostatavad ka algallikaga. Ja tegelikult on see ainus katse, kus vaatluse alla on võetud Tallinna kunsti ajalugu.

Eesti majakamaailm

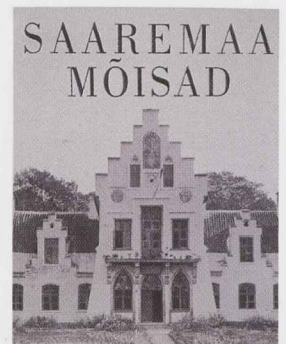
Peeter Peetsalu
Olion

Raamatuid tuletornidest on ilmunud juba õige mitu. Kiire läbimüük näitab, et huvi nende pikka aega suletud ja kättesaamatud olnud objektide vastu aina kasvab. Käesolev raamat ei pretendeeri küll ammandavale ülevaatele, pakkudes vaid läbilõiget sellest valdkonnast. Samas on see täiesti küllaldane materjal populaarse väljaande jaoks ja reprodutseeritud arhiivifotod pakuvad huvi ka erialases plaanis.

VANAD FOTOD**Saaremaa mõisad**

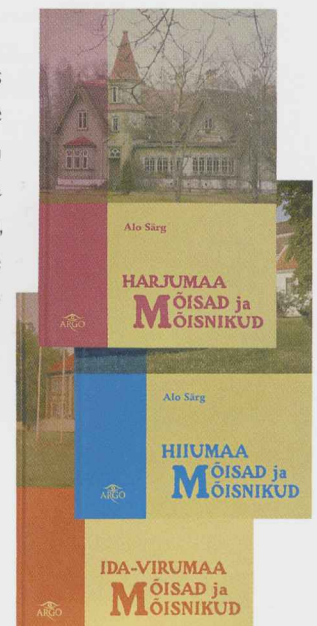
Valdo Praust
Tänapäev

Arhiivifotodel ja vanadel postkaartidel põhinevad väljaanded on ilmselt oma elujõudu tõestanud. Miks muidu on kirjastus Tänapäev tulnud lisaks olemasolevatele välja uue sarjaga mõisatest maakondade kaupa. Seekord on aluseks võetud ajaloolised maakonnad 1913. aasta seisuga. Lisaks Harjumaale ja Virumaale tuli 2006. a. lisaks küll vaid üks maakond – Saaremaa.

Harjumaa mõisad ja mõisnikud**Hiiumaa mõisad ja mõisnikud****Ida-Virumaa mõisad ja mõisnikud**

Alo Särg
Argo

Entsüklopeediline väljaanne, kus praeguste maakondade piiridesse jäänud kõik omaaegsed mõisad on esitletud lühiinfo ja võimalusel ka fotodega. Eriti hinnatav on asjaolu, et teavet saab ka hävinud mõisate kohta. Lõpus nimeregister ja mõisate jaotus kihelkonniti.

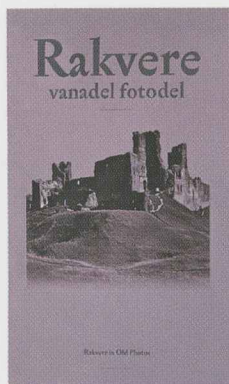

Rakvere vanadel fotodel

Fotosid Virumaa Muuseumi kogust
Koostanud Odette Kirss
Tänapäev

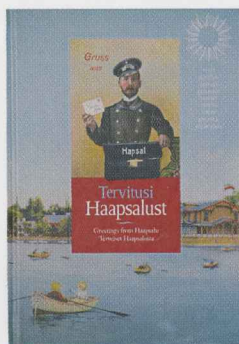
Tava publitseerida vanu fotosid ja postkaarte on arhitektuuri- ja ajaloo-uuri ja jaoks erakordselt tänuväärne tegevus, mis muudab kergesti kättesaadavaks terve hulga infot. Esindusliku kesklinna kõrval leidub vaateid ka linna kaugematest osadest, äratundmisrõõmu pakkuvate hoonete kõrval on hulk neidki, mida hea Rakvere tundja suudab ehk lokaliseerida kui mõne paiga ilmet aegu tagasi.

Tervitusi Haapsalust

Postkaarte ja fotosid Rein Meistri ja Läänemaa Muuseumi kogust
Koostanud Asta Veenpere
Eesti Entsüklopeediakirjastus

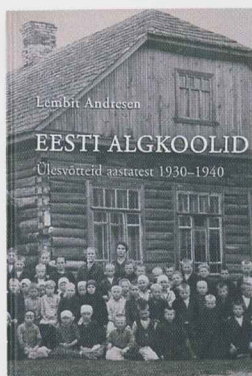
Fotodele ja postkaartidele lisatud kolmes keeles kommentaarid ja lühikesed vahetekstid teevad hoonete identifitseerimise praeguses linnaruumis üsna hõlpsaks. Erinevalt juba tuntud sarjadest, ajaloolistest fotodest ja postkaartidest on see väljaanne jäänud seni ainukeseks, kuigi kaanel olev kiri "Eesti suvituslinnad" annab vihje rohkem raamatuid üllitada.

Eesti algkoolid

Ülevõtteid aastatest 1930–1940
Lembit Andresen
Avita

Teeneka kooliuuri ja koostatud fotoalbum sisaldab lühikese populaarse ülevaate koolimaja kui hoonetüübi arengust ja rikkalikku pildimaterjali algkoolihoonetest Eesti Vabariigi perioodil. Lisaks koolidega tegelevatele inimestele pakub teos infot ka mõisauurijatele. Ka kirikute, eriti õigeusu kirikute, juurde asutatud koolid tegutsesid oma endistes hoonetes veel vabariigi perioodilgi.

Vana Narva Vana Kuressaare Vana Pärnu Vana Haapsalu Vana Viljandi Vana Petseri Vana Valga

Ehitised ja inimesed
Postkaarte Sven Karjahäarmi kogust,
koostanud Toomas Karjahärm
Argo

Vanu fotosid reprodutseeriv raamatu-sari, mis erinevalt paljudest analoogilistest väljaannetest paistab silma geograafilise haarde ja raamatute arvukusega. Vana Petseri ja Vana Valga puhul on kaasatud ka Filmiarhiivi ja Rahvusraamatukogu kogud. Raamat sisaldab palju kultuuriloolist informatsiooni, pakkudes vanade linnavaadetega huvi ka arhitektuuri- ja linnauurijatele.

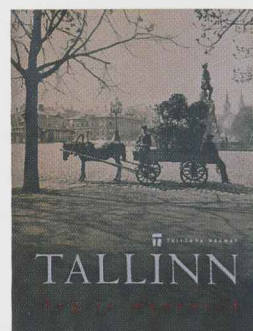

Tallinn

Aeg ja muutused

Robert Nerman ja Tiiu Viirand
Kunst

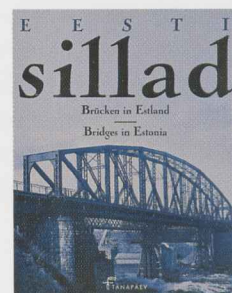
Kümmekond aastat tagasi teostas Peeter Tooming projekti "50 aastat hiljem", kus pildistas samu kohti sama rakursi alt kui pool sajandit varem legendaarne fotograaf Carl Sarap. Käesolev raamat on kantud sellest samast ideoloogiast ja tegelikult linna uurimise-tundmise vaatevinklist äärmiselt tänuväärne ettevõtmine. Ajaloolised fotod koos vaadetega samast kohast tänapäeva Tallinnas on haruldane võimalus tajuda kolmemõõtmelise ruumi neljandat mõõdet – aega.

Eesti sillad

Koostanud Mairo Rääsk
Tänapäev

Sillad on alati olnud mitmetähenduslikud objektid nii oma semiootilise taustalt kui identiteedilt. Pragmatilise loomuga tehnorajatistes väljenduvad ajastu arhitektuureadmised ja vahel ka ideaalid. Sageli on just sillad olnud oma aja eesrindlike inseneritehniliste lahenduste realiseerimise koht. Juba tuttav sarjas ilmunud raamat annab põhjaliku ülevaate meie sillaajaloo. Valdav osa ülevõtetest pärineb vabariigi perioodist, kuid on ka tsaariaegseid fotosid. Materjali väärtustab asjaolu, et enamik raamatus kujutatud sildadest on hävinud.

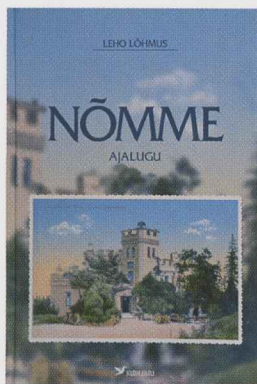

AJALUGU

Nõmme ajalugu

Leho Lõhmus
Koolibri

Nõmme kui terviku käsitlemise kõrval on selles raamatus pühenud ruumi ka siinsete asumite tekkele ja arengule. Seda eelkõige kahel põhjusel. Esiteks selleks, et paremini mõista Nõmme teket ja arengut üldse. Teiseks selleks, et väärtustada nõmmelaste silmis meie ajaloolisi kante, nende omapära ja nimesid. Viidetes on võimalusel eelistatud allikaid, mis oleksid lugejale kättesaadavad ja kasutatavad täiendava lektüürina. Sealjuures on autor püüdnud ära kasutada kõike, mida Nõmme kohta on kirjutatud, pikkides vahele uusi leide ja allikaid, mis seni mingil põhjusel on varju jäänud.

Eesti vanausulised

Väike kirikuloo teatmik
Eesti Vanausuliste Kultuuri- ja Arendusühing

Väike raamat annab ülevaate selle põneva rahvakillu ajaloo ja eluolust Eestis. Ühtlasi käsitletakse kõiki kogudusi, mis teeb raamatust asendamatu abimehe ka nende sakraalhitistega tutvumisel, olgu siis Peipsi ääres või mujal.

Jõelähtme kirik ja kogudus 18. sajandi I poolel.

Pastor Heinrich Christoph Wrede ja tema ametijärglaste kroonikamärkmed.
Muinsuskaitseamet

Väljaandes esitatud kroonikalised ülestähendused sisaldavad rohkelt infot ühe piirkonna olustikust, aga ka krooniku arusaamu elust ja inimestest ning hinnanguid ajaloolistele ja kaasaegsetele sündmustele. Originaaltekst saksa keeles, lisatud eestikeelne tõlge ja kommentaarid.

PRAKTIKA

Kodu vanas majas

Säästva renoveerimise põhitõed
Tarmo Elvisto, René Pere
Ajakirjade Kirjastus

Raamat kõigile, kes kavatsevad hakata oma elu sisse seadma vanas majas. Autoriteks on Säästva Renoveerimise Infokeskuse asutajad ja juhid Tarmo Elvisto ja René Pere. Raamatu praktilises osas annavad nad edasi oma viimase kümne aasta jooksul kogutud teadmisi Eesti vanade hoonete renoveerimise põhimõtetest. Lisatud on fotolood ilusatest kodudest vanades majades ning sealsete elanike kogemustest ja probleemidest.

Raudteearhitektuuri ajaloo ja säilitamisest

Koostanud Martin Jänes ja Mari Loit
Muinsuskaitseamet

Raamatuke ilmus 2006. aastal kahel põhjusel. Euroopa muinsuskaitsepäevade selle aasta teema oli "Saabumise ja lahkumise paigad", mis haalus hästi aasta varem läbi viidud põhjaliku eesti raudteearhitektuuri inventeerimisega. Need ajendasidki koostama raamatukest, mis ühelt poolt annab aimu väärtustest, teisalt aga on praktiliseks abimeheks raudteehoonete omanikele, mis ajal, kui rõhuv enamik raudteearhitektuurist on liikunud erakättesse, on äärmiselt edumeelne samm.

Roog- ja õlgkatused

Siim Sooster
Muinsuskaitseamet

Raamatus kirjeldatakse pilliroog- ja õlgkatuste ehitamist. Kirjeldatakse nii materjali varumist, erinevaid katuse ehitamise mooduseid kui katuste hooldamist. Teksti illustreerivad rohked joonised ja fotod.

Restaureerimisnõuanded

Hea aken.

Miks eelistada puitakent plastaknale

Hoonete värvimine.

Ajalugu, värvitüübid ja ettevalmistustööd

Niiskete ruumide ehitamine vanasse majja

Muinsuskaitseamet

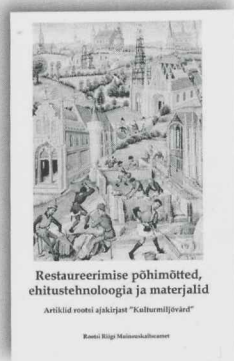
Muinsuskaitseameti hooldusjuhendite seerias on valminud kolm uut voldikut väga aktuaalsetel teemadel: puitakende eelistest plastakende ees, niiskete ruumide rajamisest vanadesse majadesse ja hoonete värvimisest traditsiooniliste värvidega. Nagu ikka, on juhendid koostatud nii, et pakuvad informatsiooni nii tavalisele majaomanikule (mälestiseomanikule) kui ka süsteemset abimaterjali professionaalile.

Restaureerimise põhimõtted, ehitustehnoloogia ja materjalid.

Artiklid Rootsi ajakirjast Kulturmiljövärd

Rootsi Riigi Muinsuskaitseamet
Muinsuskaitseamet

Eelkõige restaureerimisega seotud üldküsümusi ja puidu restaureerimisega seotud oskusteavet koondav kogumik, kus on lisaks ka paar konkreetse objekti restaureerimisega seotud artiklit.

Jalutaja teejuht. Põhja-Tallinn

Robert Nerman
OÜ Solness

Ekskursioonina üles ehitatud raamatu peamiseks autoriks on ajaloolane Robert Nerman, uue- ja vanema arhitektuurist kirjutab teose toimetaja, arhitektuuri- ja disainikriitik Karin Paulus.

"Jalutaja teejuht" viib uitaja Kalamajja, Pelgulinna, Koplisse. Kunagistest kaluriküladest, töölisasumitest ning heina- ja karjamaadest on saanud Tallinna süda. Võrreldes vanalinna ning Kadrioruga on endistes agulites väga palju ehedust. Ei mingit teemaparki, vaid maagilised tagahoovid, rohtu kasvanud jalgrajad, supelrannad, turud, edukad ettevõtted. Vaatluse all on paikade ajalugu läbi inimeste, sündmuste ning ehitatud keskkonna. Tee äärde jäävad näiteks vesilennukite angaariid, tsaariaegsed laevaehitustehased, Patarei vangla, ontlikud Oma Kolde elamud, barakid, pargid, stalinistlikud kortermajad ning viimased katsed lõimida uut ja vana esteetikat.

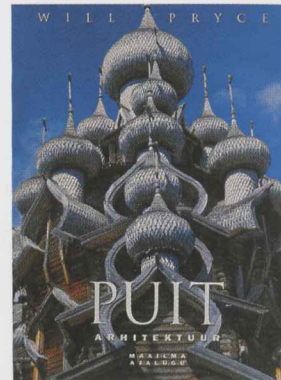

TÖLKEKIRJANDUS

Puitarhitektuur

Will Pryce
Sinisukk

Tõlkekirjandust satub siia rubriiki harva. Siiski on esindusliku maailma puitarhitektuuri käsitletava fotoalbumi ilmumine märkimist väärt. Kaua aega põlatud materjal puit on viimastel kümnenditel teinud läbi revolutsioonilise taassünni ja selle tulemused on jõudnud ka meieni. Kvaliteetse suureformaadilise arhitektuurialbumi ilmumine eesti keeles ei ole kaugeltki igapäevane ja on seda hinnatavam, et see on juhtunud n.-ö. arhitektuuriajaloo peateljest pisut kõrvale jäävas valdkonnas. Raamat tutvustab silmapaistvaid puitehitisi kõigist maailmajagudest. Rohkete kõrgekvaliteediliste fotodega illustreeritud raamatu tõlge ja terminoloogia osa vajab siiski teatud professionaalkriitilist pilku.

KUNST

TALLINNA TOOMKIRIKU SEINAMAAL

Illusoorse ruumi avastamine ja konserveerimine

Mailis Metsaoru

2005. aastal teostatud uuringute käigus¹ avastati Tallinna Toomkirikus oreilirõdu all asuvalt puitseinalt suurejoonelised dekoratiivsed maalid. Kolmele püstlaudisväljale on maalitud illusoorne sammastik, mida raamistavad kullatise ning marmoreeringutega kaetud arhitektuursete puitdetailid. Avastamisele aitasid kaasa kirikus valitsenud ebasoodsad kliimatingimused – maalingut varjanud värvikihid olid kooruma hakanud. Juba värvist paljastunud fragmentide põhjal oli võimalik oletada, et nii ideelt kui mahult on tegemist märkimisväärse teosega.

Teose avastamise hetkest kuni eksponeerimiseni kulus rohkem kui aasta (2005. a. oktoobrist kuni 2006. a. detsembrini), mille jooksul teostas töid OÜ Rändmeister koostöös EKA restaureerimisteaduskonna õppejõudude ja tudengitega. Sel perioodil konserveeriti kaks lõunapoolsemat maalinguvälja koos neid raamistavate arhitektuursete puitdetailidega². Kolmas, põhjapoolne laudisväli on ülejäänust eraldatud ajutise vapp-epitaafide restaureerimise töökoja seinaga. Kui töökoda tegevuse lõpetab, saab võimalikuks ka seal asuva seiniosa konserveerimine ja restaureerimine ning kolme laudisvälja hõlmava maali ja selle raamistuse eksponeerimine tervikuna.

Seinamaaling on osa tolleaegsest terviklikust interjööri-käsitlusest – optilist illusiooni tekitav maal kolmel laudisväljal altari vastasseinal kujutab ruumi pikendavat sammaskäiku, keskmisesse laudisvälja koonduva perspektiiviga. Marmoreeringud ja kullatis arhitektuursetel raamistikul täiendavad maalitud ruumi, segmentkaari kandvad postid ja nendevahelised joonia

kapiteelidega pilastrid on üleminekuks illusoorsest ruumist tegelikku, jätkudes samas võtmes dekoreeritud reaalsete sammastega kiriku interjööris. Vaadeldes kompositsiooni kiriku altari poolsest küljest, asetuvad reaalsed sambad ühtsele perspektiivijoonel maalitud sammastega, kaotades nii tajutava piiri reaalse ja illusoorse vahel. Seinamaaliga samaaegselt kujundati tõenäoliselt kogu kiriku interjäär: maalide arhitektuursete raamistuse sarnaselt on ilmselt olnud marmoreeritud kiriku pingistik, loožid, oreilirõdule viivad trepid ja seda toetavad sambad.³

Maalingute autor(id) on teadmata, kuid Toomkiriku oreilirõdu aluse seina ehitamise kohta on säilinud Ajalooarhiivis ehitusleping, mille sõlmimisaeg on 10. jaanuar 1780. Lepingus on detailselt kirjeldatud, milline peab vääri välja nägema, mis materjalist ja kuidas ehitatud olema: "Käesolevaga kohustub ehitusmeister J. H. Geist tegema järgneva töö puhtast, hästi kuivanud kuusepuust, puhtalt, kindlalt ja vastupidavalt, nii et kunsti- ja ehitusspetsialistid võiksid pärast tööde lõpetamist need tööd heaks ja puhtaks ning laitmatuks tunnistada."⁴ Otseselt seina maalimise nõuet ja aega lepingus mainitud pole. On aga tõenäoline, et maal valmis vahetult pärast seina ehitamist.

Seina seisund enne konserveerimist

Maalingud olid varjatud kohati kuni seitsme ülevärvingu kihi alla, mistõttu võib oletada, et maalingu olemasolust puudusid andmed juba pikka aega. 2005. aastal, enne avastamist, kattis laudisvälju ja segmentkaare pealseid seinalaasid roheline värv, pilastreid ja sokleid valge, segmentkaari, nurgatugesid ja talumit must värv ning kapiteelid ja sokli simss olid osaliselt kaetud pronksivärvi kihiga. Aimagata maali olemasolu, oli seinale tekitatud pöördumatuid kahjustusi. Näiteks küte, mis oli kontsentreeritud oreilirõdu alla (radiaatorid kinnitusid keskmise välja külge), põhjustas äärmuslikke temperatuurikõikumisi. Seetõttu tekkis keskmise maalivälja radiaatorite taha jäänud osale ning segmentkaarte kohal asuvatele pindadele rohkelt irdunud värvikihiga alasid. 20. sajandi esimesel kümnendil paigutati lõunapoolse piilari ja nurgatõe külge

Dekoratiivne sein enne väljapuhastamist ja puiduproteeside tegemist. Fotod: P. Säre

¹ Tallinna Toomkirik. Oreilirõdu aluse puitseina uuringute aruanne ja restaureerimise põhiprojekt, OÜ Rändmeister, Kais Matteus. Tallinn, 2005.

² Seina konserveerimisest on kirjutatud bakalaureusetöö – Tallinna Toomkirik. Oreilirõdu aluse dekoratiivse puitseina arhitektuursete detailide, marmoreeringute ja maalingute konserveerimine, EKA Muinsuskaitse ja restaureerimise teaduskond, Mailis Metsaoru. Tallinn, 2006.

³ Ametlikke värvuuringuid kiriku interjööris tehtud pole. Väide tugineb artikli autori omaalgatuslikule uurimusele.

⁴ Ajaloomuuseum, f. 125, nim 1, s 10.

elektrikapp, millega vigastati aluspinna konstruktsiooni. Pärast vana kapi eemaldamist paigutati lõunapoolse välja taha uus elektrikapp, mille tarbeks saeti laudisvälja sisse uks. Sama välja põhjapoolne uks on aga ehitusaegne. Uksel on 17. sajandist pärit barokne lukk ja lukusilt, mis on algselt kuulunud arvata-vasti mõnele vanemale Toomkiriku uksele.

Maalingu tehniline ülesehitus

Maalingu kandjaks oleva seina konstruktsioon koosneb neljast paarist postidest, millesse on tapitud põõnad. Üleval toetub postidele kandev tala, mis dekoratiivse seina esiküljel on kujundatud profileeritud laeliistuna. Konstruktsiooni tugipostid on aga vormistatud nurgatugedena, mille talumitele toetuvad kolm segmentkaart, neist igaihe alla jääva püstlaudisväljaga. Nurgatugedele on kinnitatud plangust tehtud ülespoole ahenev pilaster, mis toetub puidust soklile ja tipneb joonia stiilis kapiteeliga. Põranda ja seina ühendusüliliks on profileeritud põrandaliist. Visuaalsel vaatlusel selgus, et maalingualused laudisväljad on männi-, ülejäänud konstruktsioon vastavalt 1780. aasta ehituslepingule aga kuusepuidust. Seinapinda kunstnik enne maalimist ei tasandanud, mistõttu maali aluspind on viimistlemata ja küllaltki robustne.

Maalitud pindade ja kullatise stratigraafia ning kihtide struktuuri määramiseks valmistati mikrolihvid nii enne kui pärast maalingu avamist. Esimesel juhul leidis kinnitust 2005. a. uuringuandmetes äratoodud ülevärvitud kihtide arv ja iseloom. Ristlõigete vaatlusel selgus, et kogu seinapind on

krunditud väga õhukese kihiga, enne kruntimist sein ilmselt liimistati. Kogu maalingukiht on arvatavasti teostatud õlivärvidega. Maalingud on üles ehitatud maksimaalselt neljast värvikihist: kogu maalitav pind on kaetud valge põhitooniga, sellele on laseerivalt kantud kahe kuni kolme kihina sammaste hallid toonid. Ümbritsevaid arhitektuurseid detaile katvad marmoriimitatsioonid on kombineeritud värvipritsmetest ja maalitud joontest. Kapiteelide ja pilastrite sokli simsi krunditud puitu katab kollane polüment, mis on kaetud kullalehtedega. Kogu dekoor on olnud lakitud. Arhitektuurseid maalinguid olid kaetud šellakiga, mis jättis marmori-imitatsioonile kõrgpoleerituse mulje.

Maalidekoori kahjustused

Kogu maalkiht oli kahjustuste hulka ja tüüpi arvestades halvas seisus. Radiaatorite tekitatud äärmuslik kliimakõikumine, teadmatuses tingitud mehaanilised vigastused ja ajast tingitud loomulik vananemisprotsess olid jätnud oma jäljed. Segmentkaarte kohal olevate alade varasemad viimistluskihid on praktiliselt hävinenud, olles pudenenud või irdunud koos krundiga. Värvikihid olid irdunud laudisväljade allservades ja pilastritel kogu ulatuses. Maalkiht oli ulatuslikult hävinenud keskmise välja alumises osas, eemaldatud radiaatori taga asunud alal. Maalide lakikiht on kohati kolletunud. Laeliistu, segmentkaare, pilastrite tüveste ja sokli simsside maalinguid katnud šellakikiht oli kaotanud laseerivuse ja värvunud punakaspruuniks. Mõlema laudisvälja maali alumised ääred

Avatud seinamaal enne restaureerimist

olid kogu ulatuses ca 10 cm kõrguselt mustunud ning üksikud tugevalt tumenenud laigud paiknesid keskmise välja keskosas. Nurgatüvedel ja pilastrite soklitel oli maalikiht kulunud nii õhukeseks, et aluspuit kumas läbi.

RESTAUREERIMISPROTSESS

Puiduparandused

Maalikandja ehk seinapuitkonstruktsiooni parandamisel lähtuti kahjustuse tüübist. Inimkäte tekitatud mehaaniliste vigastuste tagajärjel tekkinud puidukaod konstruktsioonis parandati. Seevastu loomuliku vanamisprotsessi käigus tekkinud kahjustused, näiteks tuulepraod, jäeti puutumata.

Maalingu avamine ja konserveerimine

Pärast proovide tegemist värvieemaldusgeelidega loobuti nende kasutamisest, sest värvikihid olid erineva paksusega ja geelide läbiimbumine oli kontrollimatu. Seetõttu otsustati maalingu avada skalpelli abil. Väga tugeva nakkumise tõttu ei olnud mehaaniliselt võimalik eemaldada aga nurgatüvede marmoreeringut katnud tumerohelist värvi. Seetõttu tehti katsed diatsetoonalkoholi ja ammoniaagi-etanooli lahusega, millest viimane toimis värvikihti pehmendavalt ja seejärel sai kihi eemaldada skalpelliga. Värvikihte ei eemaldatud segmentkaarte pealsetelt seinalaadelt ega kahe musta kihiga kaetud põrandaliistult. Originaalselt kullatud alased otsustati mitte avada, kuna see on eraldi tähelepanu nõudev protsess, mis otsustati edaspidi läbi viia kõikidel kapiteelidel korraga.

Mustapõhjalisi marmoreeringuid kattev opaakne šellakikiht eemaldati etüülatsetaadiga.

Värvikihi kinnitamine

Samaaegselt avamistöõdega leidis aset irdunud värvikihi kinnitamine, kuna temperatuurikõikumiste tõttu oli maalikiht nii laudisväljadel kui pilastrite tüveste allosas eraldunud küll aluspinnalt, kuid kinnitus tugevalt ülevärvingu kihtide külge. Liimina kasutati termoplastilist Plexisol P 550-40, mida oli võimalik 24 tunni jooksul pärast injitseerimist kuumaspaatliga kinnitada. Liim lahustati maalinguväljade puhul atsetoonis ja marmoreeringute kinnitamiseks etanoolis, kuna viimased olid atsetoonile tundlikud. Pärast kinnitamist oli võimalik avada maaling ka seinal allosas.

Toneerimine

Toneerimise eel langetatud teoreetilised otsused olid kogu restaureerimisprotsessi enim diskuteeritud osa, kuhu kaasati nii konservaatoreid kui muinsuskaitse spetsialiste. Meetodi valikul seati eesmärgiks visuaalselt esiletükkivate kahjustuste neutraliseerimine, kuna need segasid illusoorse ruumi esilepääsu. Lakuunide ulatuslikkus muutis maalingu fragmentaar-seks ja tekitas mulje kahjustuste dominantsusest. Näiteks pilastrite alumise osa lakuunide kumas puidupind, mis oli tunduvalt heledam mustapõhjaliste marmoreeringute toonist. Seevastu heledatel maalingupindadel domineeris paljastunud puidupinna ebaühtlane tume tonaalsus. Lähtudes kahjustuste erinevast laadist ja ulatusest, kaaluti võimalusi

Konserveeritud seinamaal

toneerimata jätmisest kuni osalise või täieliku rekonstrueerimiseni. Toneerimisest loobumine ei osutunud siiski sobilikuks, kuna maalide fragmentaarsus segas maaliterviku loetavust ja taotletud ruumiefekti mõjulepääsu. Nii osalisest kui täielikust rekonstruktsioonist loobumise kasuks rääkis argument, et see oleks vähendanud teose ajaloolise dimensiooni tajumist. Sobilik lahendus leiti nn. neutraalretuši näol, mis võrdsustas töö esteetilise ja ajaloolise väärtuse. Taastades töö esteetilise terviklikkuse, säilitati samal ajal teose ajalooline paatina ning kogu maalingu väärikas arhailisus.

Lakuunid jäeti kruntimata, kuna laudisväljadel ja pilastritel tehtud krundiproovid muutsid seinapinna elutuks ning oleksid nende hulka arvestades muutunud maalidekoori suhtes domineerivaks. Ka toneerimisvahendi valikul kaaluti mitut varianti akvarellidest õlivärvideni. Akvarellid osutusid sobimatuks, kuna lakuune ei krunditud ning värv oleks imunud avatud puidupinda. Õlivärvid ja akrüülid võivad aga muutuda aja jooksul irreversibiilseks ja tumeneda. Toneerimiseks valiti seetõttu spetsiaalne retušeerimismedium PVA Mowilith 20 (Lascaux), mis segatakse paletil kuivade pigmentide ja etanooliga, võimaldades nii varieerida kõikide ainete vahekorda

ning toneeringute laseerivusastet. Pigmentidest kasutati stabiilseid pigmente: kollast ookrit, Küprose umbrat, luumusta ja titaanvalget. Selleks et luua originaalpinda ning toneeringuid eraldav vahekiht, lakiti kogu seinapind enne toneerimist mati dammarlakiga. Pärast toneerimist lakiti kõik alad uuesti, kasutades pulverisaatorit, et lakk jaotuks õhukeselt ja ühtlaselt.

Väga ulatuslike kadude tõttu polnud võimalik toneerida segmentkaarte kohal asuvaid seinapindu, mis rekonstrueeriti säilinud originaalfragmentide järgi hallikasrohelisteks. Lasuurself peale kantud linaõlivärv imiteerib selle all olevate kihtide iseloomu.

Nüüdseks avatud ja restaureeritud seinamaalingud on siiski vaid osa terviklikust maalikompositsioonist. Avamist ootavad seinapõhjapoolne maalinguväli ning pilastrite kapiteelid, et taastada oletatavalt 1780. aastatel tegutsenud meistri(te) loodud ruumiefekt. Selleks aga, et saada ettekujutus kiriku tolle perioodi interjööri terviklikust dekoratiivset lahendusest, tuleks läbi viia kirikupinkide ja oreilirõdu marmorimitatsioonide, illusoorset ruumi jätkavate sammaste ja teiste puitdetailide dekooriuuringud.

KIRIKUTEKSTIILID VAJAVAD TÄHELEPANU

Marju Raabe

Kirikutekstiilid kuuluvad jumalateenistuse ja pühakoja juurde. Eesti kirikutes on tekstiile suuremal või vähemal määral, kuid kusagil ei puudu nad täiesti. Nad on osa meie kultuuripärandist.

Ajaloolisi ja kunstiväärtuslikke kirikutekstiile ei ole Eesti kirikutes küll väga palju, kuid seda enam tuleb neid hoida. Suure kunstiväärtusega kirikutekstiilide kõrval on luteri kirikutes kasutusel koguduseliikmete ja teiste kohalike inimeste käsitöö. Need esemed on olulised nii koguduse ajaloo, kirikuloos, kohaliku kultuuriloos kui ka eesti käsitöö ajaloo seisukohalt. Kirikutekstiilide valmistamist kui koguduse naispere ühist ettevõtmist mäletatakse aastakümneid hiljemgi. Kõrvaltvaataja silmale lihtne tekstiilese võib kohaliku inimese jaoks olla sootuks suurema tähendusega – ta kannab eneses mälestust olnust, meenutab aegu ja inimesi, toetab kohalikku identiteeti. Nii mõnelgi puhul seostuvad kirikutekstiilidega lood ja legendid. Mõned kirikutekstiilid on konkreetse paikkonna ajaloo või sealsete elanikega otseselt seotud. Nii näiteks on kirikutes kirsturaamikatteid, mida kasutatakse vaid teatud piirkonnast (küllast või vallast) pärit inimeste matuse-

talitusel. Samuti võib leida kohalike mõisnike ja Eesti ajaloos tuntud isikute annetuseks saadud tukukotte, karikakatteid, põrandavaipu.

Tekstiilid võivad sobivate hooldusvõtete ja hoiutingimuste korral säilida sajandeid. Teadaolevalt vanim Eestis säilinud kirikutekstiil on 16. sajandist pärinev Oleviste kiriku altarikate, mis on hoiul Tallinna Linnamuseumis. Selleks et Eesti kirikutekstiilid rõõmustaksid vaataja silma ning oleksid uurijatele kättesaadavad ka tulevikus, tuleb nende eest hoolt kanda.

EELK Lüganuse kiriku
karikakate.
Konserveeritud
Ennistuskojas
Kanut
2006. aastal.
Foto: Ennistuskoda
Kanut

Kirikutekstiilide hoiustamise ja hooldamise praegune seis tekitab muret. Enamasti on tekstiilid volditud ja laotud üksteise peale kappi – seda ka keeruliste tikanditega ja haprast materjalist ajalooliste esemete puhul. Vaimulike rõivad, mis vajavad oma mõõtmete tõttu tavalisest laiemaid polsterdatud riidepuid, on tihtilugu asetatud lühikesele kitsale riidepuule. Spetsiaalselt kirikutekstiilide hoiustamiseks valmistatud kappe kirikutes ei leidu. On ka selliseid kirikuid, kus tekstiilid on lahtiselt, st. pakendamata, näiteks rōdupinkidel. Kirikutekstiilide hoiustamiseks sobilike kappide tellimine käib paljudele kogudustele üle jõu, küll aga on mõeldav tavaliste riidekappide kohandamine kirikutekstiilide hoidmiseks.

Tihtilugu on kirikutekstiilid koigest kahjustatud. Nii mõneski kirikus võib leiduda kapis, kus tekstiile hoitakse, jälgi näriliste tegevusest. Probleemiks on ka tekstiilide hoidmine liiga niisketes ruumides, mis põhjustab esemete hallitamisest.

Küllalt sageli võib kirikutes näha valedest hooldusvõtetest rikutud tekstiile.

Olukorra parandamiseks on mõndagi ka ette võetud. Uute luteri kirikute ehitamisel ja olemasolevate renoveerimisel tuleb sisekujundusprojekt esitada kooskõlastamiseks EELK kunsti- ja arhitektuurikomisjonile. Altari, kirikupinkide ja muu inventari kõrval peab sisekujundusprojektis olema kavandatud kapp jumalateenistusel kasutatavate esemete, sh. tekstiilide, hoidmiseks.

Muinsuskaitseameti eestvedamisel toimuvatel teabepäevadel EELK vaimulikele ja töötajatele jagatakse teavet kirikutekstiilide hoiustamise ning hooldamise eripärast. 2006. aastal toimusid teabepäevad Järva ja Lääne-Harju praostkonnas.

Ülal: EELK Risti kiriku kantslipuldi kate. Konserveeritud Ennistuskogjas Kanut 2006. aastal. Foto: M. Raabe

Paremal: EELK Käsmu kiriku kantslipuldi kate. Konserveeritud Ennistuskogjas Kanut 2006. aastal. Foto: Ennistuskoda Kanut

Koostamisel on kirikute hooldusraamat, mis sisaldab muu hulgas juhendeid tekstiilide hoiustamiseks ja hooldamiseks.

Praegu puudub Eesti kirikutekstiilidest süstemaatiline ülevaade. Mõnigi kord ei teata kogudustes, millised väärtused neil kirikutekstiilide näol olemas on. Pole võimatu, et mõnest kapist või kolikambriist tuleb välja 18. või 19. sajandist pärinev tukukott või karikakate. Siinkohal on abi kirikutekstiilide inventeerimisest.

Kirikutekstiilide inventeerimine algas 2004. aastal pühakodade programmi raames. Esimesel aastal keskendus töö EELK kirikutele. Kahel järgmisel aastal inventeeriti EAÕK Võrumaa kirikute ning Kuressaare Püha Nikolai kiriku tekstiile. Lisaks sai 2006. aastal Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti tellimisel teoks EELK Tallinna Püha Vaimu, Kaarli, Jaani, Nõmme Rahu ja Toomkiriku tekstiilide inventeerimine.

Sageli selguvad just inventeerimise käigus esemed, mis vajavad konserveerimist. 2005. aastal konserveeriti Kanuti Ennistuskogjas pühakodade programmi raames EELK Audru kiriku karikakate ja Karja kiriku altariipiibli aluse kate. 2006. aastal konserveeriti kaheksa kirikutekstiili – neli karikakatet ja neli kantslikatet EELK Risti, Lüganuse, Rakvere, Käsmu ja Vigala kirikust.

Koguduste töötajate nõustamine, kirikutekstiilide inventeerimine ja konserveerimine on kolm peamist tegevussuunda, selleks et väärtustada kirikutekstiili kui meie kultuuripärandit ning tagada tekstiilide säilimine tulevastele põlvetele. Säilinud kirikutekstiilid ja inventeerimisel kogutud teave koos kirjalike allikatega võimaldavad järgmise sammuna uurida süvitsi eesti kirikutekstiili ajalugu.

JURIIDIKA

KITSENDUSED JA KITSENDUSTE LEEVDUSED EHITUSMÄLESTISTEL

Liisa Pakosta

Muinsuskaitse on – nii nagu keskkonnakaitse, tervisekaitse jm. regulatsioonid – üks viis suunata majaomanikke ja ehitajaid tegutsema üldsusele kõige kasulikumal kombel. Piirangud majaomanikele on vanemad kui muinsuskaitse ise. Isegi loomariigis õnnestub hea pesapaiga rajamine vaid siis, kui ümbritsevate oludega on võimalikult täpselt ja tulevikku vaatavalt arvestatud. Viimasel ajal on taas hoogu võtnud muinsuskaitsekonfliktid, mis vahepeal sõbralikuma koostöö käigus olid juba vaibuda jõudnud. Ehk on käes aeg meenutada aabitsatõdesid?

Mis on mis?

Head muinsuskaitsepiirangud on omanikule hästi mõistetaavad ning arvestavad ühekorraga nii kaitse- kui ka arengueesmärkidega, mis tegelikult polegi enamasti vastuolus. Eesti Põhiseaduse järgi on **omand** inimese põhiõigus (§ 32), kuid omandit ei tohi kasutada üldiste huvide vastaselt (§ 32 lg 2 ls 3). Omandi kasutamisele ja käsutamisele on piirangute seadmine õiguslikult väga täpselt reguleeritud, sest omandiõigust võib seadustega, ja ainult seadustega, **kitsendada**¹: piiranguid ega nende aluseks olevat kaitset ei saa seada ilma teaduslikult põhjendatud motivatsioonita, mis omakorda peab arvestama konkreetset füüsilist materjali ja selle olukorda. Üldiselt kehtib nõue, et omandipiirangud peavad olema muudest normidest selgemalt ja täpsemalt välja toodud.² Omandikitsendused on jagatud sundvõõrandamiseks ja muudeks kitsendusteks. Viimased on mitmesugused inimese omandile seatud piirangud, mis mõjutavad praktikas omandi vaba kasutamist. Neid võib leida otse Muinsuskaitseseadusest (edaspidi MuKS), samuti sisaldavad õiguslikke aluseid kitsenduste seadmiseks üksikaktiga eriseadused.

Omandi kasutamise sellise kitsendamise põhjuseks on omand ise. Reeglina on omandit vaja avalikuks kasutuseks (ligipääsu tagamine mälestisele) või on see omand erilise väärtusega, mille tõttu riik kaitseb omandit omaniku eest (nt riiklikuks kultuurimälestiseks nimetatud ehitis), või on omandi kasutamisel üldisem vajadus arvestada avalike huvidega. Kõige üldisemalt on legitimeerivaks põhjuseks omandi sotsiaalne seotus, millest piisab, et õigustada väheintensiivseid piiranguid. Mõistagi on siinkohal piiranguks proportsionaalsuse põhimõte (Põhiseaduse § 11 teine lause).³ Näiteks palju hirmu tekitanud mälestisele ligipääsetavuse nõue ei tähenda seda, et kogu ilmarahvas võiks nina suruda mälestise omaniku akna vastu – pigem on silmas peetud mõistlikku piirangut, et omanik ei tohi mälestist 8 meetri kõrguse plangu taha varjata.

Lisaks MuKS-ile ja sellest tulenevatele aktidele tasub omanikul vaadata ka rahvusvahelisi konventsioone (nii neid,

millega Eesti on ühinenud kui ka info hankimiseks neid, millega veel ühinetud pole), planeerimisseadust (vt. nt. § 3 lg 3), keskkonnakaitsealaseid õigusakte (sest ka inimese loodud tehiskeskond on keskkond⁴), säästva arengu seadust ning kohaliku omavalitsuse poolt kehtestatud piiranguid. Valdav osa piirangutest ja ka vastavatest selgitustest on nendes dokumentides kirjas. Tõsi, eriti Eesti poolt allkirjastamata konventsioone võib omanikul olla väga keeruline internetist üles leida. Seetõttu on seadustest efektiivsem põhjalik teavitustöö omanikule arusaadavate mõistetega.

Hoone ise võib olla kaitse-eesmärgiliste piirangute all viiel erineval moel: maja (või kinnistu või suurem ala konkreetse maja all) võib olla tunnistatud kultuuriministri poolt **riikliku tähtsusega kultuurimälestiseks**, hoone võib asuda viimase või ka muinsuskaitseala **kaitsevööndis** (MuKS § 25; vööndi ulatuse leiab hoone mälestiseks tunnistamise juurest samast kultuuriministri käskkirjast ja kaitsekohustuse teatisest) või kultuurimälestise **vaatekoridoris** kohaliku üldplaneeringu kohaselt, hoone võib asuda **muinsuskaitsealal** või on hoone suhtes rakendatud **ajutist kaitset** (kuni pooleks aastaks). Lisaks võib hoone asuda **miljööväärtusega hoonestusalal**, milliste kaitse erineb muinsuskaitse all olevatest aladest eelkõige selle poolest, et muinsuskaitse on riiklik kaitse, seevastu miljööalade valiku ja kaitse tingimused kehtestab omavalitsus planeeringutega. Lisaks Muinsuskaitseameti (edaspidi MKA) initsiatiivile saab **erikohtlemist** mälestisele määrata ka vabariigi valitsus, nagu see juhtus näiteks Tõnismäe mälestusmärgi teiselaldamisega – selleks kehtestati vastav Sõjahaudade kaitse seadus.

Kõik rajaneb usaldusel

Moodsas muinsuskaitstes on tähtsustunud ametnike kui nõuandjate ja toetajate roll, kes koostöös põhjalikult informeeritud ja tema kätte usaldatud väärtustest vaimustunud omanikuga leiavad parimad kaasaegsed ning inimkesksed lahendused. Usaldust peaks aitama kinnitada kehtiv õigusnormistik, mis suuresti koosnebki piirangutest ning omakorda nende piirangute leevendustest. Nimelt kui hoone on mälestiseks tunnistatud, siis on see maja põhimõtteliselt kaitse all “koos saba ja sarvedega”. Vastavalt konkreetse maja iseärasustele väljastab MKA või ameti poolt volitatud ametnik hoonele **kaitsekohustuse teatise**, milles võib olla loetletud hulk leevendusi (MuKS § 16 lg 2, MuKS § 18). Kaitsekohustuse teatis on dokument, mis antakse maja omanikule ja kus on kirjas põhiline info majaomaniku õiguste ja kohustuste kohta, samuti kaitse iseloom – et kas soovi korral võib näiteks välisukse välja vahetada või tuleb see iga hinna eest säilitada. Teatis

selgitab omanikule kaitse eesmäärke ja omandikitsendusi, sest kõikides majades ei kehti alati kõik võimalikud piirangud. Inimesel peaks olema sellele dokumendile tuginedes võimalik prognoosida MKA edasist käitumist.⁵ Nõnda näiteks on Tallinna raekojas ja Viru ringil seisvas ajaloomälestiseks olevas Aleksandri gümnaasiumi hoones lubatud muudatuste määr kardinaalselt erinev. Kui esimesel juhul tuleb kooskõlastada ka iga krohviparanduse täpne materjalikasutus ja ulatus, siis teisel juhul piisab, kui alles jäetakse hoone välisseina kaks külge.

Enne suuremaid ümberkorraldusi läheb vaja veelgi põhjalikumalt infot piirangute ja leevenduste kohta koos nende põhjendustega, mis on kirjas **muinsuskaitse eritingimustes** ja mis kehtivad vaid kooskõlastatult MKA-ga. Head eritingimused on koostatud selliselt, et need vastavad olulisematele kavandatud tööde käigus ette tulla võivatele küsimustele. Eritingimusi tehaksegi tavaliselt siis, kui tööde ulatus on enam-vähem ette teada. Eritingimused võib teha ka ainult hoone ühe osa kohta, näiteks kui soovitakse suures kompleksis muuta ühte tuba. Eritingimustes on tavaliselt kirjeldatud hoone ajalugu ja väärtusi põhjalikumalt, samuti on loetletud detailid ja ruumielemendid, mis on veel alles ja peavad kindlasti alles jääma. Võib olla ka näiteks nii, et osa detailide puhul on koos vastavate põhjendustega lubatud nende ümberasetamine hoone piires vms. – see, nagu ka kõik muu eripärane, peaks siis vastavalt ka kirjas olema. Heaks tooniks ei saa pidada mõnikord dokumendis ette kirjutatud kohustust midagi lammutada – seda pöördumatut tööd jõuab soovi või vajaduse korral alati teha, küll aga ei tekita mittelammutamine mingit kahju. Võib hoopiski selguda, et järgmise põlvkonna jaoks on juba tegemist väärtusliku ajaloolise detailiga. Vahel on eritingimuste probleemiks ka omanikust mittesõltuvad ettekirjutused (nt kohustus sulgeda mootorsõidukite liikluseks hooneesine tee), mis peaksid tegelikult kirjas olema soovitusena.

Terve mõistuse piirangud

Haruharva kohtame vanu maju täiesti algsel kujul – ikka on midagi muudetud, juurde ehitatud, lammutatud, välja vahetatud. Pilt samast hoonest, olgugi et praegu riikliku kaitse all olevast kultuurimälestisest, on väga erinev 50, 100 või 150 aastat tagasi. See on vaid üks põhjustest, miks hoone riiklik kaitse ei võrdu peaaegu kunagi täieliku muudatustekeeluga. Head muinsuskaitse ettekirjutused on sellised, mis kaitsevad omaniku vara teadmatusest tingitud väära kohtlemise eest, mis tagavad vara püsimise ning kinnisvara kasutamise majandusliku mõttekuse pikas perspektiivis. Aktiva poolele arvatakse nii hoone erilisus, unikaalsus ja tervislikkus, aga ka “hoone lugu”. Laiemalt võib muinsuskaitse ettekirjutused jagada kolme rühma. Lihtsaimad on **materjalikasutusega seonduvad**: terasharjaga ei tohi hõbelühtrit nühkida, sest sellele tekivad kriimud ning puitvoodrile ei sobi mittehingav värv, sest selle alla koguneb niiskus ja muud kurja tegijad. Need piirangud tulenevad üldistest loodusseadustest ning esindavad tervet mõistust. Sageli võetakse appi ekspertiisi, nt. et hinnata seenkahjustuste mõju hoone kandetarinditele. Kui

mõju on olnud fataalne, siis asendub kaitsetahe vajadusega tarindid lappida või koguni asendada. Teine hulk piiranguid tuleneb hoone **ajaloolisest, kunstiteaduslikust, identiteeti kandvast või rahvuslikust väärtusest**. Siin on kõige olulisem, et maja omanik ja piirangute seadja-konkretiseerija hoone ja selle detailide väärtustest võimalikult ühtemoodi aru saaksid. Ehk võibki mõni aed olla pisut auklikuks kulunud, kuid kui need augud pärinevad Sinimägede lahingute kuulirahest, siis on ka augud just sellistena kaitse all – et lastel oleks, mida vaadata ja mille üle järele mõelda. Kolmas piirangute jada võib lähtuda veelgi laiemalt avalikest huvidest, näiteks, kui eesmärgiks on mingi piiratud või laiema keskkonna säilitamine, jalutajatele vaadete pakkumine või **keskkonnakaitse** laiema.

Tänapäeval tähtsustatakse reeglite täpsust

Kaugema mineviku ehituseadused pole oma mahult ja ulatuselt võrreldavad praeguste regulatsioonidega. Piirangute seadmine sai hoo sisse industrialiseerimisaastal, mil hoogsalt kasvas ettevõtete ja tööstushoonete arv, ja on muutunud eriti oluliseks postindustrialiseerimisaastal, kui elanike arvu kasv on kaasa toonud suuremad nõudmised elamispiirale ja planeerimisele. Kultuuriväärtustest on saanud oluline kapital maailma ühes suurimas tööstusharus – turismitööstuses. Pikaajalised kinnisvaraturgude uuringud on tõestanud, et investeringud riikliku kaitse all olevatesse mälestistesse on võrreldes tavahoonete korrastamisega tulusamad, samuti kergitab korras ajalooline hoone kogu ümbruskonna kinnisvarahindu. Teisalt kogub elujõudu säästva arengu laiema kasumlikkuse arusaam. Inimeste kasvanud ootused nii arengule kui ka kaitsele korraga ongi moodsas muinsuskaitse tähtsustanud piirangute mõistetavust, läbipaistvust, majanduslikku otstarbekust ning põhjendatust. Muinsuskaitseküsimustes tekitab Eestis sageli segadust asjaolu, et meie kinnisvaraseadused kuuluvad romaani-germaani õigusperikonda, aga muinsuskaitsepiirangud vastavad hoopiski Skandinaavia õigus- ja kultuuriruumile, osa igapäevasest on kinni veel *quasi*-läänelikus ehk sotsialistlikus praktikas ning omanike ootused korreleeruvad rohkem angloameerika mudeliga. Piirangute seadmisel tuleb üha enam arvestada, et planeerimiseesmärgi täitmisel ei ole euroopalikus õigusriigis avalikel huvidel ülekaalu erahuvidel ees, vaid otsustav on piirangu ja kaitsmisväärsuse suhe. Nimelt on avalikul võimul kohustus leida tasakaalustatud lahendus eri huvidel vahel. Mida tungivam on huvi, seda suurem on tema kaal kaalutusotsuses. Näiteks, mida haruldasem ja vanem on ehitus, seda suurem on tema kaitsmise avalik huvi. Kuid samamoodi võib olla põhjendatud ka suhteliselt uue hoone kaitse, kui see maja on näiteks osa kohalikest identiteedist. Ametnikele ette nähtud kaalutuskoostus ei või rakendada haldusinstrumente rahuldama automaatselt erahuvisid, vaid ainult osaliselt, sobivalt üldhuvidega. Üsna sageli need kaks huvi ka kattuvad.

¹ Alexy, R. Põhiõigused Eesti põhiseaduses. *Juridica* eriväljaanne 2001.

² RKPJKo nr. 3-4-1-16-05, p. 21.

³ Ikkonen, K. Omandipõhiõigus ja selle piirid. *Juridica* 2006 nr. 1, lk. 54–70.

⁴ RKHKo nr. 3-3-1-54-03, p. 43.

⁵ Vt. ka näiteks RKPJKo nr. 3-4-1-2-05, p. 31; RKPJKo nr. 3-4-1-16-05, p. 21.

UUSEHITISTEST JA DETAIL- PLANEERIMISEST MUINSUSKAITSES

Leele Välja

Muinsuskaitseaduses on detailplaneeringute koostamise ja uusehitistega seotud küsimused peaaegu tähelepanuta jäänud. See on kaasa toonud ridamisi probleeme. Linnades, kus muinsuskaitseala hõlmab homogeense ajaloolise vanalinna (Tallinn, Tartu jmt.), on ümbritseva ajaloolise keskkonnaga arvestamises suhteliselt kergesti leitud ühine keel kõigi osapoolte vahel. Viimastel aastatel on aga muinsuskaitsealade piire jõuliselt laiendatud ja probleemid uusehitiste kavandamisel saavutanud sootuks teise dimensiooni.

Tulenevalt meie õigusruumist on uute hoonete kavandamisel olulisim etapp detailplaneerimine. Samas on Muinsuskaitseaduses see teema peaaegu käsitlemata. Nimelt ei räägi seadus sõnagi uusehitistest muinsuskaitsealal. Seadust tervikuna vaadeldes tundub, et võimalus uushoonestuseks on välistatud. Ometi näitab praktika, et uusehitised muinsuskaitsealal on võimalikud isegi nii homogeenses ja valmis ehitatud paigas nagu Tallinna vanalinn. Kummalisel kombel on pisut parem lugu kaitsevööndiga, millele on pühendatud terve eraldi paragrahv: § 43. Mälestise ja muinsuskaitseala silueti nähtavuse ja vaadeldavuse tagamine: Muinsuskaitseala ja mälestise silueti nähtavuse ja vaadeldavuse tagamiseks tuleb üld- ja detailplaneeringut koostades arvestada Muinsuskaitseametiga kooskõlastatud eritingimusi. Ühelt poolt ütleb seadus, et tuleb arvestada Muinsuskaitseametiga kooskõlastatud eritingimusi, teisalt jääb täiesti selgusetuks, kust need eritingimused tulevad ja kes need tellib. Ja nii kipub ka kaitsevööndis see etapp vahele jääma.

Kuna seadusest tulevalt eritingimusi detailplaneeringu tarbeks omanikult otseselt nõuda ei saa, siis on kujunenud tavaks, et seda ka ei tehta. Kahjuks pahatihti ei osata ka soovitada. Asi näeb välja nii, et muinsuskaitsealale kavandatava uusehitisega hakkab Muinsuskaitseamet tegelema alles siis, kui tullakse kooskõlastama detailplaneeringu eskiisi või koguni detailplaneeringut. See aga tähendab, et arhitekt on juba hulga tööd ära teinud, arendaja mõelnud läbi ruumiprogrammi jne. Kulutatud on hulk aega ja raha. Ja siis, üllatus-üllatus!, selgub, et muinsuskaitsealalt aktsepteeritakse seal poole väiksemat hoonet. Oludes, kus muinsuskaitsealale uushoonestuse projekteerimiseks (ega ka detailplaneerimiseks) ei ole nõutav muinsuskaitse tegevusluba ja projekteerida saab iga projekteerimisliitsentsi omav firma, on naiivne eeldada, et ajaloolisse keskkonda pieteeditundega osataks suhtuda. Meie arhitekte õpetatakse projekteerima suurepäraseid maju ja suurepärasid keskkonda, aga luua hoonet seal, kus on juba dominandid

olemas ja vaja on pigem vaoshoitust kui silmapaistvust, on paljudele raskesti adutav ülesanne.

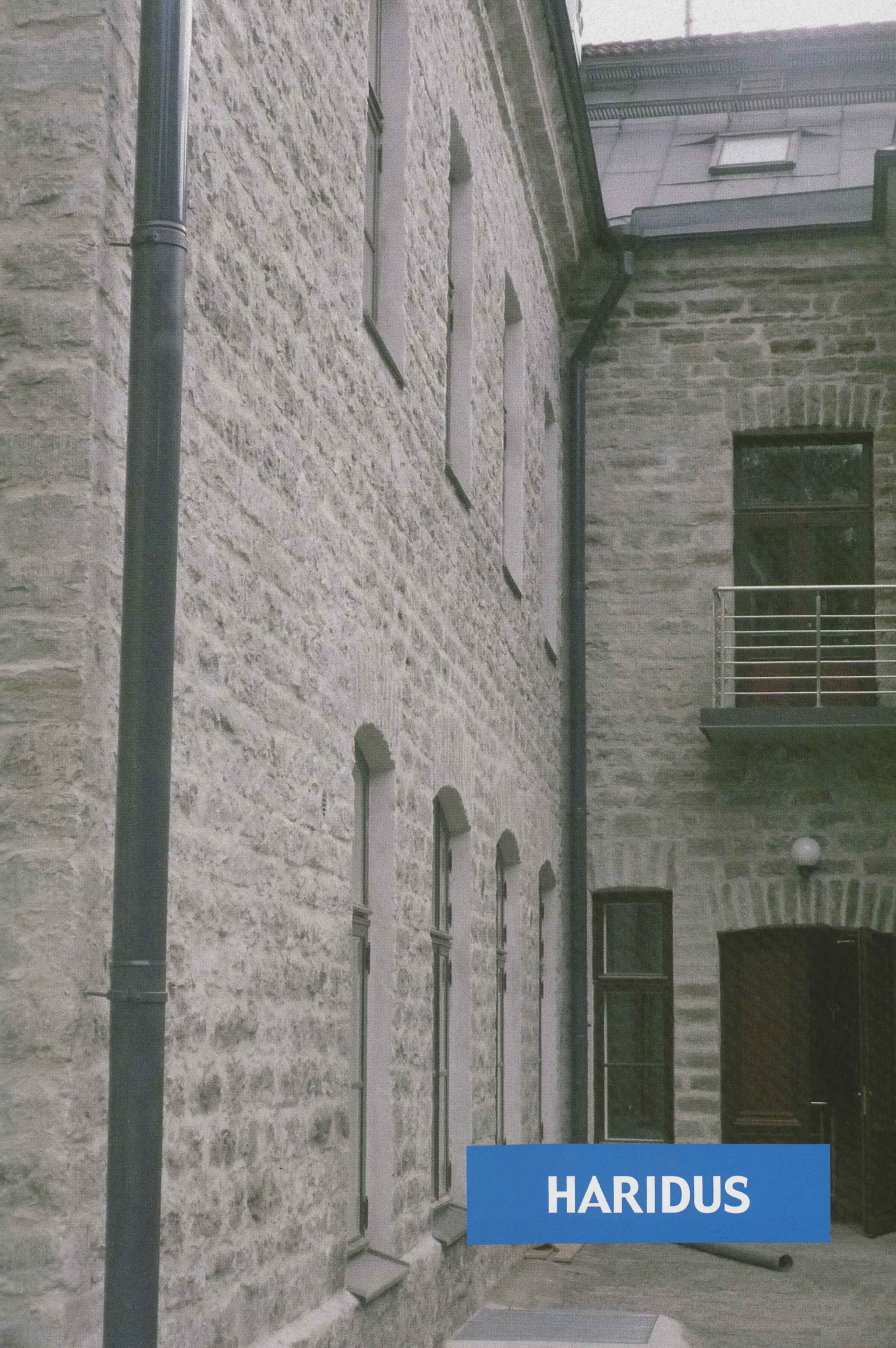
Tegelikult on kõikide osapoolte huvides alustada muinsuskaitse eritingimustest, mille koostamise käigus kaalutaks läbi sellised ajaloolise keskkonda sobitumise seisukohalt olulised näitajad nagu hoone paigutus kinnistul, hoonealune pind, kõrgus meetrites, materjalikasutus, ka arhitektuursed detailid (katusekalle, räästajoon, korruste rütm jms.). Oludes, kus muinsuskaitseala võib sisaldada eriomalisi ehitisi eri ajalooetappidest, on kõigi keskkondlike aspektide hoolikas kaalumine ja arhitektuuripärandit mitte varjutava lahenduse leidmine keerukas ülesanne. Ideaaljuhul peaksid siin eritingimuste koostaja ja arhitekt tihedat koostööd tegema (vahel on need ka ühes isikus, siis on ju seda lihtsam).

Seda laadi probleemide katsepolügooniks on kujunenud Pärnu, kus kaks aastat tagasi muinsuskaitseala laiendades kasvas selle pindala kolmekordseks. Asja hõlbustamiseks on ala jagatud eri piirkondadeks, kus piirangudki mõnevõrra erinevad. Palju probleeme on tekitanud kõrgusepiirangud. Nii on Pärnu vanalinna ja kuurordi muinsuskaitseala põhimääruses öeldud, et villade alal ei tohi hoone kõrgus reeglina ületada 11 m. Seda kiputakse tõlgendada kui igal pool võimalikku maksimumkõrgust. Ometi on selge, et 1–2-korruseliste majade vahel on 11 m selgelt liast ja uushoonestusele sobilik kõrgus tuleb määrata igas kohas eraldi. On kindel, et n.-ö. kirvereeglitega toimides (nt. igal pool 11 m) kaotab piirkond peatselt väärtused, mis olid aluseks muinsuskaitseala loomisel.

Teine tees, mida püütakse ikka jälle rakendada, on Pärnu kui funktsionalismi pealinn. Väide ei ole vale, ainult et muinsuskaitsealal on tänavaid ja piirkondi, kus domineerib 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse puithoonestus ning kus nii moekas uusfunktsionalism mõjub selge võõrkehana. Taas tuleb tõdeda, et iga uus hoone ajaloolises keskkonnas peab lähtuma konkreetsest kohast, universaalseid lahendusi ei leidu. Arvukad kohtuprotsessid Pärnu detailplaneeringute ümber on veenev tõend, et praeguseks kujunenud olukord on vaenulik nii elaniku, arendaja, arhitekti kui ametniku vastu.

Kokku võttes: muinsuskaitse eritingimuste koostamine enne detailplaneeringut ja tegelikult enne uushoonestuse eskiiside joonestamist on sõbralik ja säästlik kõigi osapoolte suhtes, hoides kokku arhitekti, tellija ja ametnike aega ning mõjudes selgelt positiivselt ka tellija rahakotile. Lisaks pakub tuge arhitektile, kui tellija nõudmised mahtude jm. osas üle mõistlikkuse piiri lähevad.

HARIDUS

EESTI KUNSTIAKADEEMIA

MUINSUSKAITSE- JA RESTAUREERIMISTEADUSKONNAS

25. mail toimus Helmi Üpruse (1911–1978) 95. sünniaasta-päevale pühendatud ettekannete päev Tartu Ülikooli Ajaloomuuseumis, mille organiseerijateks olid Eesti Kunstiteadlaste Ühing, Eesti Kunstiakadeemia Restaureerimisteaduskond ja Tartu Ülikool. Konverentsi eesmärgiks oli käsitleda klassitsismi erinevaid tähendusi, ilminguid ja stiilialoolisi fakte seostes nii üldiste vaimsete horisontide kui neid toetava konkreetse ajaloolise kontekstiga.

26. – 27. mail toimus Viljandis EKA restaureerimisteaduskonna VIII kevadkonverents. Jätkuna H. Üpruse sünniaasta-

päevale pühendatud ettekannete päevale oli kevadkonverentsi esimese päeva peateema Eesti mõisate uurimine. Päeva lõpetas ringsõit Viljandimaa mõisades ja küünalde asetamine Helmi Üpruse hauale Tarvastu kalmistul. Konverentsi teise päeva sisustasid restaureerimisteaduskonna magistrantide ja doktorantide ettekanded. Konverents lõppes piduõhtuga Õisu mõisas.

Täiendus koolitus lõputunnistuse said 20 arhitektuuri konserveerimise ja restaureerimise täiendus koolituse lõpetajat ja 16 museoloogia täienduskoolituse lõpetajat.

Vahetiitlit: Restaureerimisteaduskonna uus õppehoone Suur-Kloostri tänaval. Hoovivaade. Foto: Maris Suits 2007

2006. aastal kaitstud tööd

4-aastase bakalaureuseõppe lõputöö

Kadri Kallaste „Papeemašee ajalugu, tehnikad ja konserveerimine parun Ferdinand von Wrangel(l)'i vapp-epitaafi näitel”, juhendajad MA Isabel Aaso ja Heige Peets

3-aastase bakalaureuseõppe lõputööd

Maris Suits „Suur-Kloostri II, Tallinn. Restaureerimiskooli õppehoone. Restaureerimise põhiprojekt”, juhendaja Mart Keskküla

Roland Siirak „Juugendvilla Kauniainen. Konserveerimisetpanek”, juhendaja prof. Juhan Maiste

Maarja Tüür „Lennuki/Liivalaia/Lauteri/Maakri tänavate vaheline kvartal Tallinnas. Ajalooline ja linnaarenduslik analüüs ja hoonestusetpanek”, juhendaja prof. Veljo Kaasik

Mihkel Vooglaid „Muinsuskaitse ja restaureerimine Eestis Euroopa kultuuripärandi kaitse ja ennistamise taustal aastatel 1965–1975”, juhendaja prof. Juhan Maiste

Merike Kallas „Maalilakid. Lakiemaldus kui tehniliselt ning eetiliselt vastutusrikkamaid protsesse maalirestaureerimises. Suureformaadilise lõuendil õlimaali restaureerimine”, juhendaja MA Malle-Reet Heidelberg

Mailis Metsaoru „Tallinna Toomkiriku seinamaali avamis- ja restaureerimistööd”, juhendajad MA Isabel Aaso, MA Hilka Hiiop, Eva Mölder

Sari Rainne „Siksalin kalmiston hautalöytö numero CCXXIV – analysointi, konservointi ja rekonstruktio”, juhendaja dr. Jüri Peets, soome keeles

Maria Soboleva „Ühe maali lugu. Hortus Musicuse maja maali konserveerimine, restaureerimine, eksponeerimine ja uuringud”, juhendajad MA Malle-Reet Heidelberg ja MA Hilka Hiiop

Hedi Rosma „Kipsportreede valutehnikad ja konserveerimismeetodid. Weizenbergist Kiwani, Eesti Kunstimuseumi kogude põhjal”, juhendaja MA Isabel Aaso

Valeria Petrova „Vene õigeusu kiriku tekstiilid”, juhendaja Heige Peets

Reesi Soodla, Kais Matteus „Tallinna vanalinna maalitud talalagede inventariseerimine ja katalogiseerimine”, juhendajad MA Hilka Hiiop, Svea Volmer

Natalja Liski „Restauratsija ikonõ, Bogomater s mladišem”, juhendajad dots. Mati Raal, Marike Laht

**ARHITEKTUURI KONSERVEERIMISE JA
RESTAUREERIMISE TÄIENDKOOLITUS-
KURSUSE LÕPETAJAD,
LÕPUTÖÖ TEEMAD 2006**

Eva Aadamsoo

Sirbi tänava minevik ja tänapäev kaug- ja lähivaates

Liina Jänes

A. Weizenbergi I I. Ajalooline ülevaade ja tehnilise seisukorra hinnang

Gea Järvela

Nõo aleviku miljööväärtuslike hoonete ja alade määratlemine

Ulla Kadakas

Endu talu *revisited*. Endu, Mäeküla, Sangaste vald, Valgamaa

Eldur Kalmann

Suure-Kõpu mõisa peahoone välisfassaadi restaureerimine

Rein Kott

Puumaja välisfassaadi remont. Kigemäe talu, Leppneeme küla, Viimsi vald, Harjumaa

Jaanika Kruusna

Elva aleviarsti maja, Pargi tänav 3, Elva linn

Henry Kuningas

Robert Natuse eramud

Indrek Laos

Munga tn. 4: ajaloolise hoone tehniline seisukord ja hooldustööde ettepanek

Marek Lill

Konuverve paekivisilla restaureerimise programm

Kuldar Lilleõis

Vahi talu lugu. Vahi talu Vilivalla küla, Pühalepa vald, Hiiumaa

Valdeko Lukken

Tartu Lai tänav I ja IA krundi ajalugu ja minevik

Milan Pening

Administratiivhoone (end. elamu) Pärnu t. 62, Kilingi-Nõmme, Pärnumaa

Inga Raudvassar

Rakvere, Karja tänav 13

Jaanus Salm

Tuderna kõrtsi kõlgus. Tuderna küla, Orava vald, Põlvamaa

Kreeta Sipelgas

Karksi-Nuia miljööväärtuslik ala Tartu-Pämu tänav

Helene Tedre

Kodu Abja-Paluoja Pärnu mnt. 26

Natalia Uisk

Mäetaguse mõisakompleks. Ait

Andres Viitkar

Puurmani mõisaansambel. Ajalooline ülevaade ning pargi väikevormide ja -rajatiste probleemistik. Jõgevamaa, Puurmani

Triin Vissel

Obinitsa kool-kirik. Obinitsa, Meremäe vald, Võrumaa

MUSEOLOOGIA KURSUSE LÕPETAJAD

Maarin Ektermann

Merike Ivask

Piret Kullerkupp

Marike Laht

Olavi Pesti

Deana Pöder

Madis Roosalu

Aive Rumm

Mairo Rääsk

Maie Rüütel

Merilis Sähka

Elnara Taidre

Katrin Tihhomirowa

Tiiu Tosso

Tuuli Tubin

Ain-Andris Vislapuu

*Küünalde asetamine Helmi Üpruse
hauale Tarvastu kalmistul*

PUIDUST EHTUSPÄRANDI TAASTAMISE TEABE KOGUMINE, ÕPE JA NÕUSTAMINE

Joosep Metslang

Möödunudaastases Kultuuriministeeriumi rahastatud maaarhitektuuri ja -maastike arengukavas on sõnastatud sajandivanune probleem: Eestile iseloomulik rahvapärane ehituspärand vajab uurimist, ennekõike aga hooldust ja kaitset. Maailmas tihti ainulaadsete rustikaalsete hoonete säilimise tagab mitme muu teguri kõrval oskustöölise (ehituskäsitöömeistrite) olemasolu, tunnustus ning jätkuv väljaõpe. Tänapäeva ehituspärandi hooldamine ja kaitse on ehitustraditsiooni ja -tehnikate jätkamine.

Täpsustades ehituspärandi avarat mõistet tuleb kitsamalt süveneda puidust, peamiselt palgist, ehituspärandi olukorrale. Loomulikult tuleb tunnustada Eestis kasutusel olevate ehitusmaterjalide mitmekesisust (sh. betoon, graniit, paekivi, tellis, savi, põhk), nagu ka nende töötlemise ning ehitustehnikate omapära.

Ehituskäsitöö meistrite õpe

Mõne aasta eest sai võimalikuks õppida palkhoonete taastamist Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakonna rahvusliku ehituse erialal. Nelja-aastase bakalaureuseõppe pea- ja üldainete kõrval on üliõpilasel

võimalik spetsialiseeruda palkehitud töödejuhatajaks, muuseumiehitajaks, palkhoonete konstruktoriks või palkehitud õpetajaks-nõustajaks.

Rahvusliku ehituse erialale saavad kandideerida keskharidusega või sellele vastava kvalifikatsiooniga isikud. Vastuvõtul arvestatakse kandidaadi erialast mõtlemisvõimet ning käsitööoskusi ja -kogemusi. Eeldatakse austust ja huvi käsitöö ning etnograafilise pärandi vastu. Vastuvõtt toimub lävendipõhiselt riigieksamite ja sisseastumiseksamite tulemuste alusel.

Kitsamalt muuseumiehitaja suuna erinevus teiste kutse- ja kõrgkoolide õppekavadest (nt. Eesti Kunstiakadeemia kunstikultuuri teaduskonna muinsuskaitse ja restaureerimise osakond) on selle puidu-, kitsamalt, palgikeskne lähenemine. Antud spetsialiseerumissuuna taustaks on Eesti ja rahvusvahelise palgist ehituspärandi taastamise kogemus ning seni teostatud uuringud. Teoreetilise hariduse loogiliseks jätkuks saab puidust ehituspärandi taastamise praktiseerimine kursusetöö, praktikate või bakalaureusetöö osana.

Akadeemilise ringkonna väliselt on teadmisi võimalik koguda ka mujalt. Praktilist kogemust võimaldab osalemine koolitustel, mille valik jätkuvalt kasvab. Eesti Vabaõhumuuseumi

TÜ VKA rahvusliku ehituse esimese kursuse tudengid palkehitud praktilise teiseldatava aida väljavahetatavate palgiridade asemele uusi tegemas. Esiplaanil Egon Römer, tema taga Kristi Ristmägi, seisab juhendaja Priit-Kalev Parts, taamal Tarmo Tammekivi. Tegevus toimus 2005. aasta oktoobris Karula rahvuspargis, Mundi talu õues

juhitava maa-arhitektuuri ja -maastike uurimise ja hoidmise programmi raames kaardistatakse toimuvad koolitused. Siin tuleb esile tuua Säästva Renoveerimise Infokeskuse (SRIK) kursused ja *workshop*'id, seda nii Tallinnas kui Tartus. Väljatöötamisel on traditsioonilise ehituse ja taastamise koolitus Lahemaal. Mooste vallavalitsuse korraldatav restaureerimistöde koolitus on muutumas iga-aastaseks, nagu ka nt. Karula rahvusparki traditsioonilise ehituse koolitus.

Spetsialistid

Viljandis loodud muuseumiehitaja eriala loomine on seotud vajadusega ehituskäsitööd valdavate spetsialistide järele. Vaja on puidust ehitiste säilitamise ja taastamise valdkonda tajuvaid uue põlvkonna ehitusmeistreid ehk restauraatoreid.

Uuritakse, kui palju üldse leidub restaureerimis- ja ehitusmeistreid. Mõne aasta eest alustati Viljandimaa meistrite teabesüsteemi loomist rahvusliku ehituse eriala juures. Eesti Vabaõhumuuseumi ja Viljandi Kultuuriakadeemia ühine eesmärk on koguda teavet Eestis tegutsevate nii traditsioonilise ehituse kui rahvapärase ehituspärandi taastamisega seotud meistrite ja ettevõtjate kohta. Uurimist vajab ka ehituskäsitöölise praktiline tegevus, et dokumenteerida rahvusliku ehituse hetkesituatsiooni.

Omanike nõustamine

Tähelepanu tuleb pöörata ka arhitektuuriliselt väärtuslike hoonete omanikele. Eestis leiduvate puidust ehituspärandi taastamist valdavate meistrite kasinuse kõrval on rohkelt ehitusprobleemidega omanikke. Siinkohal tuleb toonitada

meie ajalooliste puidust hoonete väärtuslikkust: 18. sajandisse dateeritavaid ilmalikke puithooneid on säilinud vähe, ka 19. sajandi hoonestus on hävimisohus. Antud hoonestusele on laastavalt mõjunud meie puiduvaenulik kliima, ajaloo destrukttiivsemad hetked ning tihti hoone hooldamise tõrked või lõppemine.

Puidust ehitiste hoolduse ja taastamise kohta nõustab omanikke Eesti Vabaõhumuuseum, samuti SRIK. Ühine eesmärk on viia võimalusel kokku objekti omanik ning tööd valdav ehitusmeister/ettevõtja. Viljandi Kultuuriakadeemia juures on alustatud käsitööklastri projektiga, mille eesmärk on arendada käsitöö valdkonda Viljandi maakonnas. Projekti raames on eesmärk luua pärandtehnoloogiate uurimiskeskus, kus muudetakse elav oskusteave elanikele üldkättesaadavaks ning rakendatavaks ettevõtluses.

Maa-arhitektuuri programmi raames tehakse regulaarselt visiite objektidele ja antakse omanikele konsultatsioone, võimalusel ka kohapeal.

Peab tunnustama, et puidust ehituspärandi säilitamine on jätkuvat harjutamist nõudev eriala. Palkhoonete taastamine on keerukas subjektiivsete otsuste valdkond, mis eeldab restauraatori võimet teha asjakohaseid otsuseid. Reeglivaliseks teeb antud valdkonna erandlike juhtumite hulk, taastamispehmete ning -meetodite mitmekesisus, samuti nt. materjalide võimalused, ehitustehnikate mitmekesisus ning lõpuks omaniku soovid, võimalused ning eesmärgi püstitus. Positiivne tendents meie ehituspärandi säilimisel on seda valdkonda tundvate spetsialistide jätkuv väljaõpe ning omanike teadlikkuse kasv.

Sealsamas, Kristi Ristmägi ja Egon Römer

KULTUURIVÄÄRTUSTE SÄILITAMISE MAGISTRIÕPE TARTU ÜLIKOOLIS

Kurmo Konsa

Kultuuripärandi säilitamise ja konserveerimisega seotud erialaspetsialistide koolitamisel on Tartu Ülikoolis küllaltki pikad traditsioonid, mis ennekõike seostuvad keemiaosakonna ja Tullio Ilometsaga. Tartu ülikooli keemiaosakond on olnud üks vähestest kohtadest Eestis, kus on olnud võimalik omandada keemiku-restauraatori kutse, ja seda just Tullio Ilometsa käe all. Alates 1960. aastatest on paljud tema õpilastest asunud tööle restauraatoritena muuseumidesse, arhiividesse ja raamatukogudesse. Kuni 1990. aastateni keemiaosakonnas spetsiaalset eriopetust keemikutele-restauraatoritele ei antud. Restaureerimisalaste probleemidega sai üliõpilane tegelda kursuse- ja diplomitöö koostamise ning praktika ajal. 1980. aastate lõpust hakati keemikuid-restauraatoreid ette valmistama individuaalprogrammide alusel, mis erinesid üksteisest kitsama uurimisobjekti (puit, paber, nahk, kivimaterjalid) poolest. Kuni 2000. aastate esimese pooleni kaitses magistrikraadi kuus inimest.

2003. aastal avati Tartu Ülikoolis magistriõpe kultuuriväärtuste säilitamise erialal. Tegemist on filosoofiateaduskonna ja füüsika-keemiateaduskonna ühise õppekavaga, mille eesmärk on erialaseks arendustööks kvalifitseeritud spetsialistide ettevalmistamine kultuuriväärtuste säilitamise, konserveerimise ja restaureerimise suunal. Õppekava üldine suunitlus on erialadevaheline, püüdes haarata kultuuripärandi säilitamise eri valdkondi ja probleeme. Peamine eripära, võrreldes teiste Eestis olemasolevate samalaadsete õppekavadega, on tugev suundumus seostada säilitamine teadusega. Kultuuripärandi säilitamisel on teaduslik lähenemine möödapääsmatu. Tegemist on esmase alusega, mis peab tagama konserveerimistööde õige kavandamise, tõhususe ja püsiva tulemuse. Säilitusteadus on vajalik säilitamise edukaks korraldamiseks, võimaldades hinnata kasutatavaid säilitusmeetodeid ja tehnoloogiaid ning luues aluse uute väljatöötamisele. Säilitatavate objektide materjali ja tehnoloogia uuringud võimaldavad meil saada parema ülevaate kogudest. Säilitusteadus lisab objektide analüüsi ja uuringute kaudu sügavust lugudele, mida me räägime oma kogudest. Säilitusteadus kui interdistsiplinaarne teadusharu on seotud infoteaduse, materjaliuuringute, keemia, bioloogia, füüsika ja kunstiajaloo. Nii ongi antud õppekavasse haaratud aineid nii füüsika-keemiateaduskonnast kui ka ajaloo ja arheoloogia instituudist.

Kultuuriväärtuste säilitamise magistriõpe annab põhjalikud teadmised kultuuriväärtuste säilitamise, konserveerimise ja restaureerimise ning materjaliteaduse alal, samuti piisavad teadmised arendustöö tegemiseks. Põhioskused ja -teadmised omandatakse järgmistes valdkondades:

- kultuuriväärtuste üldised säilituspõhimõtted ja -meetodid
- kultuuriväärtuste valmistamise tehnoloogiad ja tehnikad
- konserveerimisbioloogia ja -keemia alused
- kutsealane terminoloogia

- üksikobjektide ja kollektsioonide seisundi uurimine ja kirjeldamine säilitamisel
- riskide ja ohtude määratlemine konserveerimisel
- tööks vajalike ressursside planeerimine
- objekti konserveerimiseks ja restaureerimiseks sobivate meetodite ja tehniliste vahendite valimine

Nominaalõppeaeg on kaks aastat. Põhirõhk lasub üliõpilaste iseseisval tööol, mis toimub kirjalike õppematerjalide, veebipõhiste kursuste (või kursuse osade) ning muude kaugkoolitusmeetodite toel, mistõttu on kindlasti vajalik võõrkeelte ja arvutioskus. Loengud ja seminarid toimuvad kord kuus 2–3-päevaste sessioonidena. Õpingud lõpevad magistritöö kaitsmisega.

Õppekava kohustuslike ainete hulka, mida tuleb omandada 24 AP ulatuses, kuuluvad järgmised ained: ajalooliste objektide keemia, artefaktid ja aeg: kultuuripärandi säilitamine, dendrokronoloogia, infotehnoloogia kultuuriväärtuste säilitamises, konserveerimisbioloogia, materjalide keemia, museoloogia ja muinsuskaitse, polümeeride keemia, sissejuhatus arhiivindusse ning säilitusteadus ja teaduse metodoloogia. Lisanduvad magistriseminar (4 AP), arheoloogia, konserveerimise ja restaureerimise laboratooriumide praktika (8 AP) ja magistritöö (20 AP). Valikainete maht on 19 AP ja vabaaineid 4 AP.

Eriala on mõeldud kõigile kultuuriväärtuste säilitamisest, konserveerimisest ja restaureerimisest huvitatutele, ennekõike aga juba töötavatele või tööle asuvatele restauraatoritele ja konservatoritele. Vastuvõtu eeltingimuseks on bakalaureusekraad või sellele vastav haridustase ning eeldusained sisseastuja valikul, kas siis 18 AP mahus loodusteaduslikke aineid või 18 AP ulatuses humanitaarteaduslikke aineid. Õppekava läbinud saavad loodusteaduse magistrikraadi kultuuriväärtuste säilitamise erialal.

Antud õppekava raames on kaitsstud viis magistritööd:

Rene Levoll. Orelite toimimise ja restaureerimise põhimõtted. 2005.

Kaie Kukk. Museaalide pikaajalise säilitamise nõuded ja võimalused nende saavutamiseks Eesti Rahva Muuseumi näitel. 2006.

Küllil Must. Alatskivi lossi küttesüsteemide ajalugu ja ennistamine. 2006.

Eve Keedus. Pärgamendikollektsiooni konserveerimine ja säilitamine ajalooarhiivis. 2006.

Laili Kuusma. Roheliste taimevärvide pesu- ja valguskindluse uurimine ning nende kasutamine tekstiilesemete konserveerimisel. 2007.

Õpe on tasuline. Soovijatel ja huvilistel on vaja pöörduda Tartu Ülikooli füüsika-keemiateaduskonna dekanati aadressil Tähe 4 (ruum 101), telefon 737 5520, e-post: virge.anso@ut.ee või heli.vaartnou-jarv@tu.ee

RAHVUSVAHELINE

MIS ON MAAILMAPÄRAND?

Riin Alatalu

Vaidlused Viru hotelli laienemise ümber on andnud meie igapäevasesse linnaplaneerimise sõnavarasse uue poolt- ja vastuargumendi – UNESCO.

Argumendi sisu ehk mis on maailmapärand ja kuidas saab UNESCO linnaplaneerimist mõjutada, teavad vaid vähesed asjaosalised. UNESCO maailmapärandi komitee 2006. ja 2007. aastal Vilniuses ja Christchurchis toimunud aasta-koosolekute vaatlejana annan põgusa ülevaate maailmapärandi korraldusest.

Maailmapärandi nimekirja avamine otsustati UNESCO (Ühinenud Rahvaste Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsioon) 1972. a. üldkoosolekul Pariisis vastuvõetud maailma kultuuri- ja looduspärandi kaitse konventsiooniga. Rahvusvahelise dokumendi ajendiks oli kogetud ühiskondlike ja majanduslike muutuste hukutav mõju kultuuri- ja looduspärandile ning riiklike meetmete ebapiisavus pärandi kaitsel. Idee luua liikumine haruldaste paikade ülemaailmseks kaitseks oli õhus juba pärast Esimest maailmasõda. Esimene reaalne samm oli UNESCO korraldatud rahvusvaheline kampaania päästa Abu Simbeli templid Aswani paisu ehitamisega kaasneva üleujutuse eest. Abu Simbeli ja Philae templid võeti tükkideks ja püstitati taas ohupiirkonnast väljaspool. Ülikulukas kampaanias osales enam kui 50 maad.

Konventsioon sõnastab, et iga üksiku pärandobjekti häving on suur kaotus kogu maailmale ning paneb selle rati-fitseerinud riikidele kohustuse hoida nii kohaliku tähtsusega kui ka maailmapärandi nimekirja kantud kultuuri- ja looduspärandit.

Inimkonna jaoks olulise tähendusega monumendid, paigad ja loodusmaastikud otsustati kanda maailmapärandi nimekirja tagamaks nende väärtustamine ja säilimine. 2003. aastal võeti vastu vaimse kultuuripärandi kaitsekonventsioon, millega avati omaette nimekirja traditsioonide, kultuurinähtuste, uskumuste, keelte jne. kaitseks.

Kultuuripärandi mõiste pidev avardamine on tajutat ka loodus- ja kultuuripärandi nimekirjas: kui alguses keskenduti ennekõike silmapaistvatele ja maailmakuulsatele üksikobjektidele, siis 21. sajandil eelistatakse üha enam laiema kultuurilise kontekstiga mälestisi. Oluliselt on kasvanud ka nn. segapärandi hulk. Viimastel aastatel on pööratud varasemast enam tähelepanu 20. sajandi arhitektuurile, nii näiteks võeti 2006 kaitse alla Sajandihall Wrocławis (ehitatud 1911–1913) ja 2007 Mehhiko ülikooli kompleks (1949–1952) ning Sydney operiteater (1973).

Maailmapärandi nimekirja täiendatakse vaid nende objektidega, millel on silmapaistev ülemaailmne väärtus (*out-standing universal value*). Praegu on nimekirjas 660 kultuuripärandit, 166 looduspärandit ja 25 nn. segaobjekti (*mixed*). Iga aasta lisandub umbes paarkümmend uut mälestist, näiteks 2007. aastal täiendati nimekirja 16 kultuuripärandi, viie looduspärandi ja ühe segapärandi näitega. Konventsiooni ja nimekirja oluline eripära ongi, et ühe dokumendi raames käsitletakse võrdselt olulise ja lahutamatu nii inimese kui Looja loodut.

Suhteliselt lühikeses nimekirjas on Eesti vägagi väärikalt esindatud Tallinna vanalinna (1997) ja kümnet riiki läbiva Tartu ülikooli astronoomi F. G. W. Struwe töö tulemusena rajatud nn. Struwe meridiaanikaarega (2005). Suhteliselt lühikeses vaimse pärandi nimekirjas on Eestil au olla esindatud nii Baltimaade laulu- ja tantsupeo traditsiooni kui ka Kihnu kultuuriruumiga.

Auväärt nimekirja pääsemiseks tuleb läbi käia põhjalik ja üldjuhul mitu aastat kestev eelvoor. Esmalt toimub hääletus nominentide nimekirjas (*tentative list*), oma seisukoha peavad kujundama ekspertorganisatsioonid ja alles selle sõela läbimisel jõuavad uued objektid maailmapärandi komitee aasta-koosolekul lõplikku hääletusvooru. Mängureeglite paika loksumisega on nõuded aasta-aastalt karmimaks muutunud, väga tõsiselt hinnatakse riikide võimet oma pärandit hoida ning ollakse kitsid ka ülemaailmse väärtuse hinnanguga. Mäletatavasti kutsus Eesti 2006. aastal ise Balti klindi nimetamise enne hääletust tagasi, sest eksperthinnang pakkus Balti klindile pigem kohalikku kui ülemaailmset tähendust. Suure tõenäosusega esitatakse Balti klint siiski lähiajal paremini põhjendatuna uuesti.

Nõutavat silmapaistvat ülemaailmset väärtust hinnatakse kuue kultuuripärandi ja nelja looduspärandi kriteeriumi alusel, enamik objekte vastab korraga mitmele. Oma olemuselt on kriteeriumid väga üldised. Aeg-ajalt kriteeriume täpsustatakse.

Alljärgnevalt on toodud kultuuripärandi kriteeriumid nende 2005. aastal kokkulepitud sõnastustes:

I geniaalne meistriteos (*masterpiece of a creative genius*). Üksnes selle kriteeriumi alusel on maailmapärandiks nimetatud vaid Taj Mahal Indias ning Chambordi loss ja mõis Prantsusmaal. Enamasti toetab seda kriteeriumi veel mõni teine tunnus.

II väljendab arhitektuuris, tehnoloogias, monumentaal-

kunstis, linnaplaneeringus või maastikukujunduses inimeste väärtushinnangute kujunemist läbi aja või mõnes maailma kultuuripiirkonnas. Niivõrd laialt tõlgendatavat kriteeriumi kasutati eriti rohkesti 1980. aastatel maailmapärandi objektide nimetamisel.

III ainulaadne või harukordne tunnistus olemasolevast või hävinud kultuuritraditsioonist või tsivilisatsioonist. Peamiselt kasutatakse arheoloogiamälestiste puhul.

IV hoonetüübi või arhitektuurse või tehnoloogilise ansambli või maastiku silmapaistev näide, mis kajastab olulist etappi inimkonna ajaloo. Kasutusel valdavalt ajalooliste linnasüdame, kloostrite ja militaarrajatiste puhul.

V traditsioonilise inimasustuse, maa- või veekasutuse silmapaistev näide, mis esindab mingit kultuuritraditsiooni või -traditsiooni või inimese ja looduse koosmõju, eriti juhtudel, kui seda ohustab pööramatute muutuste mõju. Ennekõike kasutatud ajalooliste linnade, külade ja asustusüksuste kirjeldamiseks.

VI on otseselt või kombatavalt (*tangibly*) seotud mingite ülemaailmse tähtsusega sündmuste või elava traditsiooniga, ideede, uskumuste, kunsti- ja kirjandusteostega. Nagu esimestki kriteeriumi, kasutatakse seda üldjuhul ainult koos mõne teise kriteeriumiga, erandite hulgas on näiteks Auschwitz koonduslaager Poolas, Philadelphia Iseisvuspalee USA-s ja Hiroshima rahumemoriaal Jaapanis. Kriteeriumi on kasutatud mausoleumide, templite, kloostrite, aga ka näiteks Weimari klassikalise linnasüdame, Ateena Akropoli, aga ka loodusega võitleva Veneetsia nimetamisel.

Kandideerimine toimub üldjuhul riikide enda initsiatiivil ja vastutusel, mistõttu peaks loogiliselt olema välistatud iga-sugused mõttedki silmapaistva ülemaailmse väärtuse tahtlikust rikkumisest. Ometi on pidevalt u. 3% kultuuripärandist ohustatud pärandi nimekirjas (*List of World Heritage in Danger*) ja u. 10% mälestisi tõsiste probleemide tõttu täiendava järelevalve all. Võrdluseks võib märkida, et Eesti arhitektuurimälestistest on ca 8% avariilsed ja 18% halvas olukorras.

Maailmas on palju looduskatastroofidest mõjutatud mälestisi, suure osa muredest on siiski inimesed põhjustanud. Et lihtsamaid asju saab lahendada korralise järelevalve käigus, kantakse ohustatud pärandi nimekirja vaid need, kus rahvusvaheline sekkumine on hädavajalik. Ohustatud pärandi nimekirjast arvatakse pärast vähemalt paar aastat kestnud ranget kontrolli välja ainult need mälestised, kus reaalse tegevuse tulemusena on tagatud mälestise säilimine.

Maailmapärandi kaitset korraldab UNESCO maailmapärandi komitee, mis tugineb oma tegevustes ja otsustes sekretariaadi, ennekõike aga ekspertorganisatsioonide, nagu Rahvusvahelise Monumentide ja Muinsusväärtuste Nõukogu (ICOMOS), Kultuuriväärtuste Säilitamise ja Restaureerimise

Uurimise Rahvusvahelise Keskuse (ICCROM) ja Rahvusvahelise Looduskaitseühingu (IUCN) tööle. Ekspertorganisatsioonid teostavad jooksvat järelevalvet, teevad vajadusel uuringuid ning koostööd riikide esindustega ja hindavad uusi nimekirja kandidaate. Maailmapärandi komitee 21-liikmeline koosseis valitakse oma ala tunnustatud asjatundjate hulgast. Komitee moodustatakse piirkondliku kuuluvuse alusel, liikmete soovitatav ametiaeg on neli aastat, ent komitees on inimesi, kes on seda tööd teinud märksa kauem.

UNESCO mõistes jaguneb maailm:

Aafrika

Araabia maad

Aasia ja Vaikse ookeani maad

Euroopa ja Põhja-Ameerika

Ladina-Ameerika ja Kariibi mere maad

Komitee peamine tööorgan on iga-aastane, tavaliselt eesistujariigis peetav ja suuresti vastuvõtjamaa kulul toimuv istung, kus osalevad lisaks komitee liikmetele ka ekspertorganisatsioonide esindajad. Riike esindavad vaatlejad, kes peavad olema valmis vastama võimalikele komitee küsimustele. Üldjuhul enamik neist siiski aastakoosolekul sõna ei saa, selle eest on neil suurepärase võimalus saada osa maailma muinsuskaitse helgemate peade sõnavõttudest. Ajakirjanduse jaoks toimuvad istungite vahel pressikonverentsid, sest üldjuhul neid saali ei lasta, et mitte anda võimalust komitee liikmete sõnade kontekstiväliseks tõlgendamiseks. Viimastel aastatel on istungil osalejate arv küündinud ligi 800-ni.

Aastakoosoleku korralised päevakorrapunktid on ohustatud pärand, nn. probleemsed objektid (*Examination of the State of Conservation of World Heritage properties*), nominendid, uued objektid ja piirkondade ülevaated.

Ohustatud pärandi nimekirja käiakse koosolekul üksikhaaval läbi ja kuulatakse ära ekspertide aruanded, vajadusel nõutakse asukohariikide täiendavaid selgitusi.

Probleemsed objektid jagatakse istungil tavaliselt kolme kategooriasse:

- otsused, mis vajavad täiendavat arutelu, vajadusel kantakse ohustatud pärandi nimekirja;
- otsused, mis vajavad täiendavat arutelu,
- otsused, mis ei vaja arutelu.

Olgugi et see ei ole eesmärk, käsitletakse inimtegevuse tagajärjel ohustatud pärandi nimekirja sattumist kui häbiposti. Rahvusvahelisel tiptasandil antud karm hinnang suutmatusele oma pärandit kaitsta on mõnigi kord osutunud parimaks vahendiks kohalike otsustajate tegutsema sundimisel.

2006. aasta suurim elevuse tekitaja oli Kölni katedraal, mis kanti ohustatud pärandi nimekirja 2004. aastal, kuna Reini vastaskaldale rajatavad kõrghooned oleksid ohustanud

katedraali tähendust ja staatust maamärgina. Kölni linnavalitsus otsustas pärast pikki läbirääkimisi tühistada neli pilvelõhkujat ette näinud planeeringud. Kölni katedraal sai erakordselt suure kaitsevööndi, kus uute ehitiste kõrgus piirati 60 meetriga.

Nii 2006. kui ka 2007. aastal oli probleemse objekti arutluse all paraku ka Tallinna vanalinn, mis 1997. aastal kategooriate *ii* ja *iv* alusel maailmapärandi nimekirja vastu võeti. Tallinna autentset väärtust mõjutavad rahvusvaheliste ekspertide hinnangul vanalinna kaitsevööndisse jääva Viru hotelli kavandatud juurdeehitus, Suurtüki tänava äärsel linnamüüri täisehitamine, pädeva planeeringu puudumine Skoone bastioni arendamisel, vanalinna teemaplaneeringu puudumine ning võimalikud ohtlikud veosed vanalinna külje all, juhul kui Miinisadam võetakse kasutusele NATO baasina. Maailmapärandi komitee tugines oma arutelul 2005. aasta lõpus UNESCO Eesti Rahvuskomitee kutsel olukorraga tutvumas käinud ICOMOS-i eksperti Giorgio Piccinato raportile.

2006. aasta istungil saatis probleemikäsitlust üsna terav huvi, eksperdid tutvusid Tallinna aerofotode ja linnaplaaniga ning väljendasid suurt muret kujunenud olukorra pärast. 2007. aasta istungiks oli Tallinnal juba ette näidata Skoone bastioni planeering ning kompromiss Suurtüki tänaval arendava AS-iga Restor, samuti oli kokku kutsutud töögrupp vanalinna arengukava koostamiseks. Suurtüki tänava kompromissi peab UNESCO poolikult lahenduseks ja eeldab, et Tallinna linn vaidlustab vaid menetlusnorme järginud Riigikohtu otsuse, mis võimaldab AS-il Restor ehitada välja veel üks elamu linnamüüri ääres. Et Riigikohtu otsuste peale saab edasi kaevata vaid Euroopa Kohtusse, siis on edasine kohtutee küsitav. Olukord on eriti kahetsusväärne, sest Tallinna ülemaailmselt väärtust kahjustab üks nimekamaid restaureerimisfirmasid. Tallinn püsib ilmselt veel aastaid UNESCO teravdatud järelevalve all. Lisaks korralistele aruannetele peab Tallinn kooskõlastama UNESCO ekspertidega olulisemad vanalinna mõjutavad üld- ja teemaplaneeringud, paraku andma ka vastuse juba kehtestatud detailplaneeringutega, nagu Müürivahe t. 4 linnamüüri külge kavandatava kuuekordse hoone püstitamine, kaasnevate tagajärgede eest.

Maailmapärandi komitee ei ole rahul ka teiste kohtulahenditega, kus jäetakse tähelepanuta rahvusvaheliste konventsioonide ratifitseerimisega võetud kohustused ning lähtutakse ainult kohaliku õigusruumi menetlusnormidest. Tallinnaga analoogne olukord õigusruumi tõlgendamisel on näiteks Saksamaal Dresdenis, kus kohtuotsuse tõttu lubatakse ühel kaldal vanalinna kaitsevööndisse ja teisel kaldal neitsilikule maastikule ehitada neljarajaline sild üle Elbe jõe. Dresdeni ja Saksimaa võimud süüdistasid algul UNESCO-t ja ICOMOS-i linna arengu takistamises, kuid maailmapärandi komitee jäi seisukohale, et silla ehitus kahjustaks neid väärtusi, mille alusel Dresden 2004. aastal maailmapärandi nimekirja kanti. Kohtu-

otsusest sõltumata tegeleb Dresden praegu uute lahenduste otsimisega, üks tõenäolisemaid osapooli rahuldavaid võimalusi oleks rajada silla asemel tunnel.

Olgugi et maailmapärandi komitee otsuseid mälestiste kaitseks toetab rahvusvahelistest konventsioonidest tulenev õigusruum, mis peaks riikliku ja kohaliku tasandi seadusandluse osas olema ülemuslik, jäävad maailmapärandi komitee käed tihti realsel mälestiste kaitsel lühikeseks, puuduvad ka pretsedendi väärtusega kohtulahendid, kus maailmapärand kaaluks üles poliitilised või majanduslikud huvid. UNESCO ise ei ole maailmapärandi kaitseks kohtusse pöördunud ega ennast mälestiste külge aheldanud. Tahtlikult rikutud mälestised viskab komitee maailmapärandi nimekirjast lõpuks välja, sest vägisi kedagi kultuuriväärtusi hindama ei pane. Sellele eelneb loomulikult pikk ja kannatlik selgitustöö, enamasti suudetakse äärmuslikud olukorrad ära hoida.

Laiemas kontekstis joonistuvad paremini välja ka piirkondlikud probleemid, nii näiteks on kõrghooned murekümiseks peamiselt tormilisest arendustegevusest mõjutatud Ida-Euroopas – Riias, Viinises, Peterburis ja Prahast. Aastaid on murelapseks Euroopa üks imetletumaid linnu London. Minerva Toweri (217 m) ja Shard of Glass Toweri (306 m) ehitamise pärast Toweri ja London Bridge'i naabruses on juba paar aastat järjest kõne all olnud need väärivad mälestised maailmapärandi nimekirjast välja arvata. Nüüdseks on britid ette valmistanud Londoni vaadete säilitamise raampõhimõtteid ning koostamisel on Thamesi paremkalda arengukava, et tagada uushoonestuse sobitumine maailmapärandi objektidega.

Ekspertide otsustest kumab läbi hinnang teise osapoole usaldusväärsusele. Kui Aafrika, Ladina-Ameerika ja Aasia puhul peetakse mõningaid probleeme paratamatuks, siis muinsuskaitseline ignorantsus end muidu eeskujuks pidavas Vanas Maailmas tekitab komitees iga kord varjamatut meelepaha. Lisaks Tallinnale ja Riiale peab tõenäoliselt ka London ennast veel aastaid UNESCO silmis tõestama. 2007. aastal otsustati pärast pikka arutelu lisada komitee otsusele profülaktiline ähvardus visata Dresden välja maailmapärandi nimekirjast, juhul kui peaksid luhtuma läbirääkimised kavandatava, tulevikus Dresdeni vaadet varjava, silla projekteerimiseks linnast kaugemale või asendamiseks tunneliga. Suure umbusuga suhtutakse ka venelaste lubadustesse lõpetada lubamatute restaureerimisvõtete kasutamine Kiži saare puitarhitektuuri korrastamisel. Hirmul on suured silmad: 2007. aastal oli erandlikult päevakorras arusaamatu ehitustegevus Moskvas Punasel väljakul. Komitee andis ülesande selgitada kiiremas korras välja, mis seal toimub, sest saabunud info oli murettekitavalt segane. Üldiselt UNESCO poolikule teabele nii valuliselt ei reageeri.

Üheks 2007. a. aastakoosoleku tulisemaks vaidluseks

UNESCO kaitse all olev Tallinna vanalinn. Foto: P. Säre

oli Omaanis asuva haruldase araabia orüksi kaitseala kustutamine maailmapärandi nimekirjast. Komitee on aastaid tegelnud olukorra jälgimisega ja ettekirjutuste tegemisega, ent Omaan ei ole suutnud reservaat hoida. Hääletuse tegi keeruliseks tõsiasi, et nimekirjast kustutamist taotles Omaani riik, mis tekitas komitee liikmetes pahameelt ja kahtlustusi, et maailmapärandi kaitsega ei ole sihilikult tegeldud. Kuna hävimisohus loomade populatsioon oli langenud alla kriitilise piiri, ei olnud põhjust reservaat enam maailmapärandi nimekirjas hoida ja sellega kogu nimekirja devalveerida.

Maailmapärandi komitee esitab ekspertide arvamuste põhjal nõudmisi, ent ei jaga UNESCO nõudmiste täitmiseks raha. Samas on UNESCO seotud arvukate rahastutega, mille taga on nii erainvestorid kui ka nt. Jaapani, USA, Itaalia, Norra, Soome ja teiste riikide valitsus. Rahvusvahelist abi otsitakse ennekõike loodusjõudude või ka sõdade tõttu ohustatud pärandile.

Maailmapärandi nimekirja pidamine ei ole mitte ainult UNESCO harrastus, vaid peegeldab globaalset vastutust inimkonna kultuuripärandi eest. Pärandit hoiavad siiski koha-

likud elanikud – nii sõltumata kui sõltudes vastutustasandist ja ametikohast.

Tallinna vanalinn väärtust kiputakse meil tähtsustama ennekõike n.-ö. turismitootena, tähtsam veelgi on aga selle tähendus Eesti riigi kodanikele meie kultuuri(pärandi) olulise osana. Vanalinn hoidmine on meie kohus ja seetõttu on arukas kuulata lisaks omadele ka välismaiste asjatundjate nõu. Õigus küsida ekspertarvamust on suurim reaalne kasu, mis me maailmapärandi nimekirjas olemisest saame. Kultuuripärandi väärtustamine ja kaitse on ju pidevalt täiustuv, laienev ning tunnetuslik valdkond, kus kandev roll on otsustajate teadmistel ja hinnangutel.

Väga harva tuleb ette nii unikaalseid probleeme, et neid ei ole võimalik millegagi võrrelda. Ida-Euroopa linnaehituslike probleemide sarnasuse tõttu arutas maailmapärandi komitee võimalust teha võrdlevat analüüsi, et pakkuda välja üldistavaid lahendusi. Õigeaegsed tähelepanekud säästaksid ehk meid pidevalt naabrite vigade kordamisest. Laiem kontekst annaks aga motivatsiooni ümber hinnata iganenud, ent kunagi ainuõigeks peetud või kergekäelisi otsuseid.

LEIPZIGI MUINSUSKAITSE MESS JA KONVERENTS 2006. AASTAL

Anneli Randla

25.–28. oktoobril toimus Leipzgis traditsiooniline “Denkmal 2006” – Euroopa restaureerimise, muinsuskaitse ja linnauuen-
duse mess, kus osales 380 väljapanekut neljateistkümnest riigist.

Osalejatest moodustasid seekord enamuse restaureerimis-
materjalide tootjad (Saksamaa kohta üllatuslikult olid need val-
davalt traditsiooniliste materjalide tootjad) ja restaureerimis-
firmad. Messi külastas 12 500 inimest 47 riigist. Üle 90% külas-
tajatest olid erialainimesed: arhitektid, planeerijad, insenerid,
restauraatorid, ehitajad, investorid jt.

Väljapanekule lisandus mitmekülgne erialaprogramm, mille
põhiürituseks oli rahvusvaheline muinsuskaitse konverents
“Denkmalpflege in Europa. Aktuelle Tendenzen im Umgang
mit dem historischen Erbe”. Selle olid korraldanud Saksa
Liidumaade Muinsuskaitse Ühendus ja Saksa Muinsuskaitse
Rahvuskomitee – esimene ühendab mälestiste uurimise ja
hoolduse poolt, teine järelevalvet ehk muinsuspolitseid.

Konverentsi eesmärk oli anda ülevaade aktuaalsetest
probleemidest Euroopa riikides ning ühistest muredest ühises
Euroopa Liidus.

Konverentsi avasid Gerd Weiss ja Juliane Kirschbaum,
kes kuuluvad Saksa muinsuskaitse mõjukamate spetsialistide
hulka. Alexandra Coxen (English Heritage, Suurbritannia)
andis ülevaate 2006. aprillis Londonis toimunud Euroopa riik-
like muinsuskaitseinstituutide juhtide kohtumisest. Sellele
kohtumisele eelnes kõigis Euroopa Liidu riikides läbiviidud

muinsuskaitsepoliitika ja -praktika analüüs (selle kohta vt.
eraldi artiklit lk. XXX).

Ettearvatult tekitas väga elavat huvi Terje Nypani (Norra
Muinsuskaitseamet) ettekanne Euroopa Liidu seadusandluse
suurenevast mõjust ja sellega seotud väljakutsetest kultuuri-
pärandi kaitsele. Kuulumata ise Euroopa Liitu on just Norra
vedanud Euroopa Liidu direktiivide jälgimise tööühma, mis
on edukalt võidelnud muinsuskaitsele ohtlike seaduste vastu.
Näiteks tehti selle töö tulemusena erisus ohtlike ainete direk-
tiivi, millega õnnestub säilitada ajalooliste orelite tinavided.

Järgnevad ettekanded keskendusid eri riikidele. Jörg Haspel
tutvustas Berliini Muuseumisaare viie muuseumi restaureeri-
mist ja ekspositsiooni uuendamist, Maria Höhle Austria mäles-
tiste uuringuid ja registrit, Bernhard Furrer Šveitsi kantonite
väiksest tingitud muinsuskaitse problemaatikat. Sélysette
Somorjay andis ülevaate Ungari ehitismälestiste olukorrast.
Meile tuttavlikuna kõlas riigi ja Budapesti linna muinsuskaitse-
korraldajate tegevuse vastuolu, samuti Budapesti kesklinna
(UNESCO maailmapärand!) tabanud arendussurve, kus kõik
alla-neljakorruselised hooned on ohustatud. Anneli Randla
ettekanne puudutas konserveerimise teooriat ja praktikat
Eestis. Viimane ettekanne oli Tomáš Hájekilt, kes tutvustas
mahajäetud kirikuid Tšehhi maastikus.

Järgmine muinsuskaitse mess toimub Leipzgis 20.–22.
novembril 2008.

Leipzigi messi ekspositsioon

KROONIKA

TALLINNA VANALINN – 40 AASTAT MUINSUSKAITSEALA, 10 AASTAT UNESCO MAAILMAPÄRANDIS

Jaan Tamm

1965. aastal alustasid toleaeagses teadusliku restaureerimise töökojas kunstiajaloolane Helmi Üprus (15. 10. 1911 – 27. 08. 1978) ja arhitekt Rein Zobel (s. 02. 04. 1928) 1969. aastani kestnud Tallinna vanalinna komplekse teadusliku uurimise ja regenerereerimise kava koostamist.

Juriidiliselt andis kindlust ja sai selle töö oluliseks teetähiseks vahetähtsuse, mille alusel Eesti NSV Ministrite Nõukogu 1966. a. 2. augusti määrusega moodustati Tallinnas Nõukogude Liidu esimene linnaehituslik kaitseala. Kui nimetatud dokument oli mõneti formaalse tähendusega, siis seda suurema sisulise ja teedrajava tähendusega oli määruse lisa "Tallinna vanalinna riikliku kaitsetsooni põhimäärus", mis sätestas selgelt, et seniselt üksikmälestiste ja ehitiste kaitset tuleb üle minna ka neid ümbritseva ala, planeeringu ja tänavavõrgu kaitsmisele, samuti tuleb pöörata rohkem tähelepanu topograafilistele iseärasustele. Sellega pidi vanalinnas kaasnema töö- ja elamistingimuste parandamine ning kultuuriväärtuste kõigile kättesaadavaks muutmine. Määrus nägi ette ka kohalike ehitustavade (ehitusmaterjalid, tänavasillutis, fassaadide viimistlus, hoonete suurus ja mõõduvahetused) ning tänavavõrgu, perspektiivvaadete ja linna ajaloolise silueti arvestamist.

Möödunud on neli aastakümnet. Eesti on iseseisvana jõudnud maailmakaardile ja rahvusvaheliste organisatsioonide (ÜRO, UNESCO) liikmeks. Ka Tallinna vanalinna väärtuste rõhutamine on jõudnud maailmatasandile, milleks eelduse lõi Eesti-poolne UNESCO muinsuskaitseliste konventsioonide ratifitseerimine. Neist maailmapärandi konventsiooni oli ratifitseerinud 183 riiki, viimastena Guinea-Bissau, Sao Tomé ja Príncipe ning Svaasimaa. Samaks ajaks oli maailmapärandi nimistu objektide arv kasvanud 830-ni. Geograafiliselt jagunevad need 138 riigi vahel, mis tähendab, et konventsiooni ratifitseerinud 45 riiki ei ole veel suutnud oma mälestist maailmapärandi nimistusse pakkumiseks ette valmistada.

Aastal, mil maailma avalikkus koostab uut nn. seitsme maailmaime nimekirja, on Eesti üldsusel põhjust tähistada kümne aasta möödumist päevast, mil meie pealinn Tallinn oli võidukalt lõpetanud oma võitluse au eest kuuluda maailmapärandi nimistusse. Oli 4. detsember 1997, kell näitas Napolis 9.51, mil maailmapärandi komitee 21 liiget olid

teinud meile ülitähtsa otsuse*. Eeldused selleks tekkisid maailma kultuuri- ja looduspärandi konventsiooni (nn. Pariisi 1972. a. konventsioon) Eesti-poolse ratifitseerimisega 1995. a. 5. aprillil, mil sellega üheaegselt ratifitseeriti veel teinegi, 1970. a. Pariisi konventsioon „Kultuuriväärtuste ebaseadusliku sisse- ja väljaveo ja omandiõiguse üleandmise, keelamise ning ärahoidmise abinõude kohta”.

Tegelikult oli teekond nimistusse alanud juba mõnevõrra varem, 1993. a. kevadel, mil Eesti Muinsuskaitse Selts ja ICOMOS-i Eesti Rahvuskomitee pöördusid UNESCO Eesti Rahvusliku Komisjoni poole sooviga liituda kultuuriväärtuste kaitset käsitlevate konventsioonidega nende ratifitseerimise kaudu. 1995. a. 22. juunil toetas algatust ka Tallinna volikogu kultuurikomisjon, kes moodustas töörühma (K.-M. Holland, T. Mägi, S. Roosma, J. Sotter ja J. Tamm) ettepanekute koostamiseks UNESCO peakorterile Pariisis Tallinna vanalinna võtmiseks UNESCO maailmapärandi nimistusse.

Seoses volikogu tugevnenud survega asus tegevusse ka Tallinna Arhitektuuri Mälestusmärkide Kaitse Inspeksioon, kes 1996. a. 24.–25. mail organiseeris maailmapärandi nimistuga liitumisele pühendatud konverentsi. Samal aastal jõudsid Tallinna ka esimesed välisekspedid. 15. detsembris koostas vastava ülevaate Visby kunstiajaloolane Gun Westholm. 1997. a. jaanuaris külastas meie vanalinna maailmapärandi komitee Oslo büroo ekspert Marita Jonsson, kellele poole aasta pärast järgnes ICOMOS-i peakekspert Herb Stovel. Stoveli positiivne arvamus saigi kaalukeeleks, millele tuginedes 1997. a. juuni lõpus toimunud maailmapärandi komitee büroo toetas Tallinna vanalinna nimistusse nimetamist. Edasi jõudsidki vastavad materjalid Napolis toimunud 21. sessiooni osalenud 21 komitee liikme töölaual.

Samal aastal Tallinna nimetamisega maailmapärandi nimistusse kutsus UNESCO peakonverents üles kõiki konventsiooniosalevaid riike üles senisest enam andma tagasisidet nimistusse olevate pärandiobjektide füüsilise seisundi kohta, millele reageerides viis maailmapärandi komitee 1998. a. oma Kyoto 22. aastakoosolekul sisse liikmesriikidele perioodilise ülevaate andmise kohustuse kord kuue aasta jooksul. Eesti ja Tallinna kui siit ainsa nimistusse oleva objekti jaoks oli Kyoto kokkusaamine ühtviisi õnnetu ja õnnelik. Nimelt olid maailmapärandi

komitee liikmete töölaudadele jõudnud linnaametnike Liisa Pakosta ja Jaan Sotteri ning ICOMOS-i rahvusliku komitee liikme Andri Ksenofontovi koostatud ulatuslikud materjalid teatri (Vanalinna Stúdio) ehituskavadest vanalinna, Sauna t. 10 sisehoovi, millest tulenevalt oli sama aasta sügisel Tallinna küllastanud ning siin linnapea Ivi Eenmaa ja kultuuriminister Jaak Alliku ning nende alluvatega kohtunud ICOMOS-i ekspert Marita Jonsson.

Kyotos kõnepuldist Jonssoni raportit kommenteerinud peaekspert Henry Cleere nimetas Tallinnas alanud protsessi jäämäe veepealseks osaks. Kahjuks osutusidki tema sõnad prohvetlikeks. Kui Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti 2. oktoobril 2005. a. maailmapärandi komiteele läkitatud perioodilise raporti koostajad nägid vanalinna ja selle kaitsevööndit ohustavate tegurite hulgas kõige hullema asjana vaid turistide liialt suurt koormust pärandiobjektile, siis 3.–5. detsembrini Tallinnas käinud ja peaaegu kõigi asjasse puutuvate linna- ning riigi-ametnikega kohtunud ICOMOS-i ekspert Giorgio Piccinato oli oma raportis oluliselt kriitilisem, tõstes lisaks turistidele esile veel rohkesti puudujääke alates üheülbalistest kohvikutest, pitsabaaridest, kiirtoidukohtadest kuni massiturismi-poodideni, kust sageli pole leida ühtegi kohalikku suveniiri. Eriti negatiivse ilminguna tõi ta esile kinnisvaraarendajate üliaktiivse, kohati kontrollimatu tegevuse, mis eelkõige väljendub kõrghoonete rajamises küll vanalinnast väljapoole, kuid ometi sellistesse kohtadesse, mis varjavad vaateid nii vanalinnale kui vanalinnast. Kõige ilmekamate näidetena tõi Piccinato juba valminud Viru keskuse ning hotellile plaanitava 17-korruselise juurdeehitise.

Lisaks kõrghoonetele, mille püstitamine linnaehituslikult vaieldavatesse kohtadesse on tegelikult kesklinna puudutava linnaehituspoliitika ja arengukava puudumise tagajärg, nägi Piccinato miinusena ka analoogse dokumendi puudumist vanalinna kaitseala puhvertsooni (mida meie vanalinna kaitseala põhimäärus käsitleb kaitsevööndina), mis ümbritseb otsest vanalinna ning on ühe olulise komponendina lülitatud Tallinna kui maailmapärandi objekti koosseisu, puudumist. Kuna maailmapärandi nimistus oleva objekti ja kaitseala põhimäärusega 1999. a. kinnitatud piirid ei lange ühte, tuleks need asjaajamise huvides teiste riikide eeskujul ühtlustada.

Piccinato raportist ja uutest negatiivsetest arengutest tulenevalt on maailmapärandi komitee oma kahel viimasel aastakoosolekul (2006. a. Vilniuses ja 2007. a. Uus-Meremaal Christchurchis) lisaks paljudele teistele valulastele arutanud ka Tallinnaga seonduvaid probleeme. Kaasnenud nõudmistes-soovitustes, millele soovitakse Tallinna linna ja riigi (Kultuuriministeerium ning Muinsuskaitseamet) ühisevastuseid 1. veebruariks 2008, loodetakse, et Eesti Vabariik teeb kõik selleks, et vaidlustada Suurtüki tänava ja Rannamäe tee vahelise ala uusehitusi võimaldavad kohtuotsused, mis on lähtunud

muinsuskaitsevälisest aspektidest, arvestamata tõsiasja, et Eesti Vabariik on 1972. a. Pariisi konventsiooni ratifitseerides võtnud endale ka rahvusvahelisi muinsuskaitsealade kohustusi. Sama probleem püsib ka Viru juurdeehitise kohtuvaidlustes ning tõenäoliselt ka Pärnu mnt. 4 / Müürivahe 30 kuuekordse hoone ehitusega kaasnedes võivates arengutes.

Nagu võime rahvusvahelisele praktikale tuginedes veenduda, on maailmapärandi nimistus olemine riikidele ja linnadele suur au ning sinna pääsemise ning püsijäämise nimel ollakse nõus tegema suuri ja kalleid otsuseid. Selles võivad kõik vähegi asjast huvitatud veenduda Kölni katedraali näitel, kus juba kõik kinnitustasemed läbinud detailplaneering ja Reini vastaskaldal paikneva Deutzi raudteejaama ümbrusse hulgaliselt uusehitisi ette näinud arengukava läks täielikule ümbertegemisele. Veelgi enam. Ka katedraalipoolsel kaldal laiendati uusehitisi elimineerivat kaitsevööndit piki Reini kallast nelja kilomeetri pikkuseks, mille tulemusena sai selle suuruseks 200 hektarit. Sellega tagati mitte ainult kuulsa katedraali, vaid ka kõigi teiste romaani perioodist pärinevate ja Teise maailmasõja üle elanud kirikute visuaalne nähtavus. Muidugi saab selliseid otsuseid teha vaid riigi ja kohaliku omavalitsuse tõhusas koostöös ja teineteisemõistmises. Sellist tulenevalt soovitati Tallinnal enne arengukavade ja rahvusvaheliste ekspertide valmimist uusehitistega mitte kiirustada ning püüda ette võtta kohalikust võimust sõltuvate linnaplaneerimise mehhanismide muutmist. Kui edukalt neid mehhanisme muudetakse ja kas rahvusvaheline muinsuskaitseüldsus seda aktsepteerib, selgub 2008. a. juulis Kanadas Québecis, kuhu maailmapärandi komitee oma uuenenud koosseisus jällegi koguneb.

* Mitmetes annalides on Tallinna maailmapärandi nimistusse kandmise kuupäevaks märgitud 7. detsember. Maailmapärandi komitee tööreeglistik näeb ette, et kõik sessiooni jooksul vastuvõetud otsused kinnitab komitee viimasel istungipäeval, mis Napolis toimuski 7. detsembril 1997. a.

Saabumise ja lahkumise paigad

2006. aasta Euroopa muinsuskaitsepäevad toimusid erandlikult Põhjamaade ühisprojektina. Eesti, Soome, Islandi, Rootsi ja Norra ühine teema oli ajendatud soovist leida ühiseid kokkupuutepunkte ja laiemat kõlapinda. Koos anti välja trükis „Saabumise ja lahkumise paigad“ erinevate transpordiliikidega seonduvat pärandit tutvustavate artiklitega.

Eestis keskenduti ennekõike raudteearhitektuurile, et teha kokkuvõtted 2004. aastal Muinsuskaitseameti tellimisel läbi viidud ulatusliku raudteearhitektuuri inventeerimise tulemustest. Ilmus ka tasuta levitav trükis „Raudteearhitektuuri ajaloo ja säilitamisest“ ja Muinsuskaitseamet pidas aasta läbi vilgast kirjavahetust kohalike omavalitsustega raudteearhitektuuri väärtustamise teemal.

Olulisemad raudteeteemalised sündmused

2006. aastal

12. mai Eesti Raudteemuuseumis Haapsalus Eesti–Rootsi ühisseminar „Saabumise ja lahkumise paigad“

13. mai ekskursioon endisel Haapsalu–Haapsalu raudteeliinil

21. august raudtee ajaloo päev Tartu raudteejaamas (korraldaja Tartu Linnamuuseum)

21. august pidustused „130 aastat esimesest rongist Jõgeval“ (korraldaja Jõgeva linnavalitsus)

9. september Eesti raudteearhitektuuri tutvustamine Soome muinsuskaitsepäevadel Lappeenrantas (osales Riin Alatalu)

31. oktoober rahvusvaheline seminar Pärnus „Kitsarööpmelised raudteed – oluline kultuuripärand“ (korraldaja Eesti Muinsuskaitseamet); raudtee- ja postiveo näitus Saue raamatukogus (korraldaja Saue Kodu-Uurimise Seltsing); fotonäitus vanadest raudteejaamahoonetest Mõisaküla muuseumis.

2006. aasta parimad tööd ja partnerid

Muinsuskaitseamet andis 2006. a. tunnustuskirjad üle 13. oktoobril 2006. a. muinsuskaitse tegevusloa omanike teabepäeva raames. Tunnustuse saajad olid koos välja valinud Muinsuskaitseameti järelevalve- ja restaureerimisosakond ning kollektiivse kooskõlastamise komisjon.

Eritingimused, uuringud:

Nele Rohtla, OÜ Mõisaprojekt

Kose-Uuemõisa mõisa peahoone muinsuskaitse eritingimused ja projekt

Meiereid kui kultuuripärand

14. novembril toimus Imaveres Eesti Piimandusmuuseumis Muinsuskaitseameti ja Piimandusmuuseumi teabepäev Eesti meiereidest. Teabepäeval tutvustasid Martin Jänes ja Urmas Oja Muinsuskaitseameti tellimisel Harju-, Rapla- ja Järvamaal läbi viidud meiereide inventeerimise tulemusi. Eestis on riikliku kaitse all 38 meiereid, valdavalt on tegu mõisakompleksidesse kuulunud meiereidega. Ajaloolist tehnikat on paraku säilinud minimaalselt. Nii inventeerimise kui teabepäeva eesmärk oli pöörata avalikkuse tähelepanu meie maapiirkondade majanduse ja ühistegevuse omanäolise valdkonna säilinud monumentidele. Inventeerimise ühe osana tehti ka ettepanekud hoonete kohta, mis vääriksid kindlasti säilitamist ka tulevastele põlvetele.

Kõisi meierei
Järvamaal

Teabepäev Muinsuskaitseameti partneritele

Muinsuskaitseamet korraldas 13. oktoobril 2006. aastal teist korda teabepäeva muinsuskaitse tegevusloa omanikele. Teabepäeva eesmärk oli rääkida olulisematest kitsaskohtadest nii restaureerimisprojektide koostamisel, restaureerimistööl ja järelevalves. Ettekannete tekstid on nähtaval Muinsuskaitseameti veebisaidil.

Projektid:

Jaanus Rohusaar, Dagopen OÜ

Suursadama aida põhiprojekt aida restaureerimiseks
Ruhnu küla ajalooliste hoonete inventeerimine

Heino Uuetalu ja Andrus Uuetalu

Karksi linnusevaremete kirdetorni avariohtliku müüri ja selle poollahtiste kivide kindlustamiseks terastrossidest võrkude väljamõtlemine ja teostus

Meistrid:

Viktor Tammsaar

Hiiumaal Mägi tuuliku restaureerimine
Saaremaa tuulikute avarii-remonttööd

Jarkko Arhilahti, OÜ Gromell

Paide Püha Risti kiriku lae restaureerimine

Aado Talimaa, OÜ A. T. Ehitus ja restaureerimine

Pärnu, elamu Rüütli t. 1a (Olev Siinmaa eramu) hoone ja mööbli restaureerimine

Vaike Pungas

Tartu, Veski 15 puitelamu hooldusremont ja restaureerimine projekt ja muinsuskaitsealine järelevalve

Eva Laarmann, OÜ Tartu projekt**Andrus Mutli, OÜ Vennad Ehitus**

Tartu, Kompanii 8 elamu restaureerimine ja ümberehitus

ENTEC AS

kultuuripärandi väärtustamine üldplaneeringutes

Omavalitsused:

Viimsi vallavalitsus

Viimsi valla mandriosa üldplaneeringu teemaplaneering; miljööväärtuslikud alad ja rohevõrgustik

Viru-Nigula vallavalitsus

Viru-Nigula valla üldplaneeringus kultuuripärandi väärtustamine

Ene Ehrenpreis, Viru-Nigula valla arendusnõunik

arheoloogimälestiste tähistamise korraldamine ja koolilaste kaasamine kultuuripärandi hoidu

Ülo Needo, Mooste vallavanem

restauraatorite koolitus-õpetamine; Mooste mõisa restaureerimine ja arendamine

Enn Karu, Kernu vallavanem

valla kultuuripärandi väärtustamine

Tartu, Veski 15

Tallinna linn premeeris 2006. aastal teostatud paremaid restaureerimistöid ja miljöösobralikku uusarhitektuuri ajaloolises linnaruumis 28. märtsil 2007. a. raekojas.

Parim restaureeritud hoone vanalinna muinsuskaitsealal:

Lai t. 43, omanik Kullaoru OÜ ja restaureerimisettevõtte Vana Tallinn OÜ

Parim restaureeritud mälestis ajaloolises äärelinnas:

Õie t. 21, omanikud Andres Nathan Kukk, Toomas Juhan Kukk ja inseneribüroo H. Uuetalu OÜ

Tondi kasarmute tellisfassaadide restaureerimine, Lindebergi Fassaadi OÜ

Parim uushoonestus ajaloolises keskkonnas:

Koidu ja Loite tänava vaheline kvartal; arendaja OÜ Hansakinnisvara ja arhitektid Anu Tammemägi ja Erkki Ristoja OÜ AT Arhitektuurist

Projekti "Vana maja korda!" raames kõige paremini korrastatud majad:

L. Koidula t. 2; KÜ Koidula 2

maja korrastamine ning ajalooliste fassaadidetailide säilitamine

Kirde t. 10; omanik Ülle Mõistlik ning värvilahenduse autorid Kristin-Mari Looveer ja Ene Odraks

funktsionalistliku hoone korrastamine

Hiiu-Maleva t. 22; omanikud Jaak Margus Klaar ja Kristel Klaar ning välisviimistluspassi koostajad Kristin-Mari Looveer ja Ene Odraks

krundi hoonestuse terviklik ja miljööõndlik korrastamine

Tähe t. 39/Lootuse pst. 107; omanik Meelika Maasik

hoone miljööõndliku korrastamise eest

Kroonika nuppude autor Riin Alatalu

Tallinn, Koidula 2

Tartu Pauluse kiriku arhitektuurikonkurss

Tartu Pauluse kiriku taastamise sisekujunduse- ja arhitektuurikonkursi korraldas sihtasutus Tartu Pauluse Kirik koostöös Eesti Arhitektide Liidu, Eesti Sisekujundajate Liidu ja Tartu Kultuurkapitaliga. Konkursile eelnesid kaks konverentsi, kus selgitati restaureerimise eesmärke, nõudeid ja ajaloolist tausta.

Konkursi alusandmete hulka kuulusid SA Tartu Pauluse Kirik poolt ette antud funktsionaalsed ja liturgilised tingimused, OÜ Castellum koostatud väga põhjalikud muinsuskaitse eritingimused ning OÜ Vana Tallinn poolt läbi viidud ajaloolise siseviimistluse uuringute aruanne.

Konkurss toimus ajavahemikul 26.05.2006 – 10.11.2006. Seoses erinõuetega osalejate oskustele ja kogemustele alustati konkursi kvalifitseerimisvooruga. Konkursil osalema kutsuti kolm kvalifitseerunud osalejat. Konkursi tähtjaks laekus kaks võistlustööd, mis kandsid märksõnu "PUIESTEE" ja "ELI EL". Mõlemad tööd vastasid konkursi tingimustele.

Konkursi hindamiskomisjoni esimees oli Priit Humal (EELK Tartu Pauluse kogudus), liikmed Anneli Randla (Muinsuskaitseamet), Hannes Astok (Tartu Linnavalitsus), Udo Tiirmaa (Eesti Arhitektide Liit), Tiit Pädam (SA Tartu Pauluse kirik), Peeter Paenurm (EELK kunsti- ja arhitektuurinõukogu), Uko Künnap (Eesti Sisearhitektide Liit), Vilhelm Helander (arhitekt, SAFA, Soome). Ekspertarvamused esitasid prof. dr. Krista Kodres ja dr. Wilhelm Poser (Saksamaa).

Väljavõtte hindamiskomisjoni otsusest:

„Keerulise ajaloo ja hoone ise ei anna selget vastust küsimusele, kuidas soovitud taastamine tuleks läbi viia. Eliel Saarineni originaalprojekt teostati ainult üldjoontes. Algse ehituse käigus ei realiseeritud kõiki detaile. Hiljem lisandus kujundusele täiendavaid elemente ja kihte. Samas suur osa hoonest ja selle sisedetailidest hävis sõjaeelses tulekahjus ja hoone hilisemal kasutamisel laoruumi ja spordimuseumina. Need lähtekohad vajasisid põhjalikku tähelepanu. Omavahel tuli võrrelda erinevate valikute kaalukust. Samas annavad need lähtekohad ka teatava valikuvabaduse ja uuendusvõimaluse.

I preemia saanud töö "ELI EL"

Mõlemad võistlustööd esitavad huvitavaid lahendusi, kuidas tulla toime hoonegrupi ajaloolise sisu ja taastamisnõuetega. Selles osas on võistlustööd oma detailides küllaltki erinevad, aga täidavad võistlustöö korraldajate ootusi.

Konkursitingimuste kohaselt paneb komisjon tööde hindamisel rõhku järgmistele aspektidele: võistlustöö vastavus võistlustingimustele; projekti ja sisekujundusliku lahenduse kvaliteet; võistlustöö vastavus lähteülesandes toodud funktsionaalsetele ja liturgilistele vajadustele või soovidele. /- - /

Nagu sissejuhatuses öeldud, mõlemad võistlustööd pakuvad konkursile väärtuslikke ideid ja vastuseid. Samas on võistlustöö "ELI EL" enamikus osades põhjalikumalt läbi mõeldud. Mõlemad võistlustööd vastavad üldistele konkursitingimustele, kuid "ELI EL" vastab täpsemalt. Mõlemad võistlustööd on arhitektuuriselt ja kujunduslikult väärtuslikud, kuid võistlustöö "ELI EL" vormikeel ja lahendused on selgelt veenvamad. Lisatavad detailid harmoneeruvad Saarineni originaalprojektiga ning samas loovad uusi väärtusi, mis on selle nõudliku koha väärilised. See võistlustöö sisaldab ka värskeid, ootamatuid ideid, nagu näitaks krüpti ja kolumbaariumi lahendus.

Võistlustöö "ELI EL" on ka mitu funktsionaalsest aspektist tugevat külge, ühelt poolt näiteks sobivus liturgia vajadustele ning teiselt poolt liikumislahendused, mis näitavad, et autorid on suutnud suurel määral aru saada kiriku vajadusest. Võistlustöös "PUIESTEE" esitatud krüpti ja kolumbaariumi lahendus on mitmes aspektis nõrk.

Võistlustööd "ELI EL" on võimalik vaid väikeste muudatuste ja täiendavate eskiisidega kasutada kiriku taastamise alusena. Võistlustöö "PUIESTEE" nõuaks suuremaid muudatusi kontseptsioonis ja detailide edasiarendamist.

Komisjon otsustab anda konkursi esimese preemia (100 000 krooni) võistlustööle "ELI EL". Teine preemia (50 000 krooni) antakse võistlustööle "PUIESTEE".

Võistlustöö "ELI EL" autorid on Soome arhitektid **Kari Järvinen** ja **Merja Nieminen**, teise preemia saanud "PUIESTEE" autoriteks on Eesti arhitektid **Mari Kurismaa** arhitektuuribüroost.

Anneli Randla

II preemia saanud töö "PUIESTEE"

2006. a. kaitse alla läinud

Ajalugu

27 500	Paistu kalmistu	Paistu vald	Paistu küla
27 601	Pilistvere kihelkonnakooli hoone	Kõo vald	Kirivere küla
27 603	Pilistvere Laenu-Hoiu ühisuse hoone	Kõo vald	Pilistvere küla
27 604	Keila kalmistu	Keila linn	Haapsalu mnt.

Arheoloogia

27 260	Kivikalme	Kuusalu vald	Sõitme küla
27 428	Asulakoht	Tartu linn	Vana-Ihaste, Hipodroomi t.
27 504	Ihaste II asulakoht	Tartu linn	Vana-Ihaste Hipodroomi t.
27 569	Kivikalme	Kose vald	Nõrava küla
27 590	Asulakoht	Jõelähtme vald	Haljava küla
27 591	Alansi II asulakoht	Kõue vald	Kirivalla ja Alansi küla
27 763	Laevavrakk Jaen Teär	Soome laht	Tallinna laht
27 764	Laevavrakk, nn. Littegrundi vrakk	Soome laht	Tallinna laht
27 765	Laevavrakk Fennia	Soome laht	
27 766	Laevavrakk Najaden	Soome laht	Tallinna laht
27 768	Laevavrakk Dago	Läänemeri	
27 770	Laevavrakk West	Väinameri	Muhu väin, Hari kurk
27 771	Laevavrakk Fomalhaut	Soome laht	Käsmu laht
27 772	Laevavrakk Pjotr Veliki	Soome laht	
27 814	Kalmistu	Tahkuranna vald	Tahkuranna küla
27 842	Lohukivi	Juuru vald	Atla küla

Arhitektuur

27 425	Ruhnu pastoraadi peahoone	Ruhnu vald	Ruhnu küla
27 437	Põltsamaa kino, 1983	Põltsamaa linn	J. Kuperjanovi 2
27 451	Hollingersi (Liisi) talu elamu	Ruhnu vald	Ruhnu küla
27 452	Hollingersi (Liisi) talu ait	Ruhnu vald	Ruhnu küla
27 453	Hollingersi (Liisi) talu pikkmaja	Ruhnu vald	Ruhnu küla
27 454	Buldersi talu elamu	Ruhnu vald	Ruhnu küla
27 455	Buldersi talu ait	Ruhnu vald	Ruhnu küla
27 469	Veski talu tuulik	Mustjala vald	Võhma küla
27 470	Tuuliku talu tuulik	Lümanda vald	Eerikasaare küla
27 471	Saksa-Pärsti talu pukktuulik	Lümanda vald	Atla küla
27 472	Paa talu tuulik	Pöide vald	Muraja küla
27 473	Ranna talu pukktuulik	Kihelkonna vald	Kiirassaare küla
27 474	Kabeli talu pukktuulik	Laimjala vald	Ridala küla
27 475	Ritsu talu pukktuulik	Kaarma vald	Sepa küla
27 476	Vessiku talu tuulik	Kärla vald	Karida küla
27 477	Laasu talu pukktuulik	Orissaare vald	Hindu küla
27 478	Jaagu talu pukktuulik	Orissaare vald	Õõriku küla
27 479	Mäe talu pukktuulik	Pihtla vald	Nässuma küla
27 485	Pärnu vana haigla koos kabeli-surnukuuriga, 1909–1912	Pärnu linn	Sillutise t. 6
27 486	Elamu Pärnus Roosi t. 21, 18. saj. II pool	Pärnu linn	Roosi t. 21
27 503	Kärdla reservelektrijaama peahoone koos sisseseadega	Kärdla linn	Vabaduse tn 2
27 508	Narva-Jõesuu sanatooriumi peakorpus, 1961	Narva-Jõesuu linn	Aia t. 3
27 510	A. Weizenbergi 22, Kadrioru lossi külalistemaja	Tallinna linn	A. Weizenbergi t. 22
27 511	A. Weizenbergi 30, Kadrioru lossi jääkelder	Tallinna linn	A. Weizenbergi t. 30

27 512	A.Weizenbergi 28, Kadrioru lossi köögihoone	Tallinna linn	A. Weizenbergi t. 28
27 513	A.Weizenbergi 33, Kadrioru lossi lustla	Tallinna linn	A. Weizenbergi t. 33
27 514	Roheline aas I, Kadrioru lossi aednikumaja	Tallinna linn	Roheline aas I
27 515	Roheline aas 5, Kadrioru lossi teenijate maja	Tallinna linn	Roheline aas 5
27 571	Elamu Oru t. 15 A Viljandis, 18. saj. II pool	Viljandi linn	Oru t. 15 A
27 573	Kärdla reservelektrijaama korsten	Kärdla linn	Vabaduse t. 2
27 574	Kärdla reservelektrijaama väravahoone	Kärdla linn	Vabaduse t. 2
27 575	Kärdla reservelektrijaama direktori auto varjualune	Kärdla linn	Vabaduse t. 2
27 822	Elamu Pärnus	Pärnu linn	Aia 11
27 823	Elamu Pärnus	Pärnu linn	Aia 17
27 825	Elamu Pärnus	Pärnu linn	Karusselli 13
27 826	Elamu Pärnus	Pärnu linn	Kuuse 2
27 827	Elamu Pärnus	Pärnu linn	Nikolai 28
27 829	Koolihoone Pärnus	Pärnu linn	Raba 3
27 830	Linnaaedniku elamu Pärnus	Pärnu linn	Riia mnt. 129a
27 831	Elamu Pärnus	Pärnu linn	Supeluse 17
27 832	Pansionaadihoone Pärnus	Pärnu linn	A. H. Tammsaare pst. 11
27 833	Elamu Pärnus	Pärnu linn	A. H. Tammsaare pst. 13
27 834	Elamu Pärnus	Pärnu linn	A. H. Tammsaare pst. 15
27 835	Elamu Pärnus	Pärnu linn	A. H. Tammsaare pst. 19
27 836	Laose talu	Kihnu vald	Lemsi küla
27 851	Tondi raudteejaama peahoone	Tallinna linn	Tondi t. 17a
27 852	Puitelamu	Tallinna linn	Tondi 3

Tehnika

27 438	Kopli kaubajaama auruvedurite pöördesild	Tallinna linn	Kopli 23
--------	--	---------------	----------

Kunsti 233 tk.

Tallinna vanausuliste palvela, Kibuvitsa t. 6 – 75 tk.

Varnja alevik, Varnja vanausuliste palvela – 134 tk.

27 776	Kirsturaami kate, 1939. a.	Keila linn	Keila kirik
27 777	Kirsturaami kate, A. Nessel, 1922. a.	Raasiku vald	Harju-Jaani kirik
27 778	Altariлина (1930. aastad)	Järva-Jaani vald	Järva-Jaani kirik
27 779	Altariлина, 20. saj. algus	Vigala vald	Vigala kirik
27 780	Altari katete komplekt, M. Busch, 20. saj. algus	Vigala vald	Vigala kirik
27 781	Altari ja kantslikatete komplekt, 1930. aastate lõpp	Vigala vald	Vigala kirik
27 782	Põrandavaip, 1937 või 1938. a.	Vigala vald	Vigala kirik

Pärnu, linnaaedniku elamu Riia mnt 129

Narva-Jõesuu puhkekodu, 1961, arhitekt Nikolai Kusmin

27 783	Altari ja kantslikatete kompleks, 1930. aastate lõpp	Vigala vald	Vigala kirik
27 784	Altari ja kantslikatete kompleks, 19. saj. lõpp–20. saj. algus	Vigala vald	Vigala kirik
27 785	Altari ja kantslikatete kompleks, 1904. a. annetanud C. von Uexküll	Vigala vald	Vigala kirik
27 786	Karikakate, 20. saj. I pool	Vigala vald	Vigala kirik
27 787	Karikakate, 20. saj. algus	Vigala vald	Vigala kirik
27 788	Kate, 20. saj. algus	Vigala vald	Vigala kirik
27 789	Kantsli puldi kate, 20. saj. algus	Lasva vald	Pindi kirik
27 790	Altari- ja kantslikatete kompleks, Ed. Drossi töökoda, 19. saj. lõpp – 20. saj. algus	Lasva vald	Pindi kirik
27 791	Armulauariistade kate, Ed. Drossi töökoda, 19. saj. lõpp – 20. saj. algus	Lasva vald	Pindi kirik
27 792	Kantsli puldi kate, Ed. Drossi töökoda, 19. saj. lõpp – 20. saj. algus	Vastseliina vald	Vastseliina kirik
27 815	Taldrik, Peterburi töö, 1768	Põltsamaa linn	Lossi 21, EAÕK Põltsamaa kirik
27 816	Karikas, I. Aleksejev, Moskva, 1883	Põltsamaa linn	Lossi 21, EAÕK Põltsamaa kirik
27 817	Diskos, P. Ovtšinnikov, 1869	Põltsamaa linn	Lossi 21, EAÕK Põltsamaa kirik
27 818	Täheke, Moskva töö, 1847	Põltsamaa linn	Lossi 21, EAÕK Põltsamaa kirik
27 819	Karikas, Moskva töö, 1895	Põltsamaa linn	Lossi 21, EAÕK Põltsamaa kirik
27 820	Taldrik, I. Aleksejev, Moskva, 1883	Põltsamaa linn	Lossi 21, EAÕK Põltsamaa kirik
27 821	Taldrik, I. Aleksejev, Moskva, 1883	Põltsamaa linn	Lossi 21, EAÕK Põltsamaa kirik

Kustutatud mälestised

3252	Välisuks, 18. saj. (puit)	Hiiu maakond	Käina	Kassari kabel	21/04/1997	18/12/2006	Hävinud mälestised
3595	Karikas, 1920. – 1930. aastad	Harju maakond	Keila	Haapsalu mnt.10-a, EEKB Keila palvela	30/04/1997	23/05/2006	Hävinud mälestised
3596	Vaagen, 20. saj. I pool	Harju maakond	Keila	Haapsalu mnt.10-a, EEKB Keila palvela	30/04/1997	23/05/2006	Hävinud mälestised
3598	Vaagen, 20. saj.	Harju maakond	Keila	Haapsalu mnt.10-a, EEKB Keila palvela	30/04/1997	23/05/2006	Hävinud mälestised
3599	Kann, 20. saj.	Harju maakond	Keila	Haapsalu mnt.10-a, EEKB Keila palvela	30/04/1997	23/05/2006	Hävinud mälestised
8815	Palvela Tatari t. 52, 1930. a.	Harju maakond	Tallinna	Tatari t. 52/ Veerenni t. 9	19/11/1999	26/01/2006	Kaotas mälestise tunnused
22 422	Tugitool, 1930. aastad	Pärnu maakond	Pärnu	Nikolai t. 22, Eliisabeti kirik	27/04/1999	29/06/2006	Hävinud mälestised
22 423	Tugitool, 1930. aastad	Pärnu maakond	Pärnu	Nikolai t. 22, Eliisabeti kirik	27/04/1999	29/06/2006	Hävinud mälestised
27 080	Puitvilla Welm fassaadid ja ehitusmaht, 1897	Pärnu maakond	Pärnu	Lehe t. 1	06/05/2003	23/05/2006	Hävinud mälestised

Pärnu, Karusselli I

Pärnu, Tammsaare I I

PÖLTSAMAA KINO EDU

Epp Lankots

Kupejanovi 2, Põltsamaa
Arhitekt: Ago Pähn
Eesti Maaehitusprojekt (EMP)
Projekt: 1972–1974
Valminud 1983
Arhitektuurimälestis nr. 27 437

Põltsamaa kino Edu projekt pärineb ajast, mil nõukogudeaegse normide ja massehitusega määratletud halli arhitektuuripildi taustal kerkis eraldi nähtusena esile edumeelne maaehitus. Kuigi suurema osa 1970. aastate arhitektuuri paremikust moodustavad kolhooside-sovhooside keskused ja KEK-ide kontorid, leidub ka linnades individuaalprojekti järgi ehitatud arhitektuuriselt huvitavaid avalikke hooneid. Kinohoone oli Nõukogude ideoloogia seisukohalt üldse oluline hooneliik, kuna filme peeti efektiivseks propagandavahendiks – nii on eri kümnendite arhitektuurisuundade etapiliste hoonete hulgas sageli mõni kinohoone.

Uus kino oli ette nähtud 1970. aastatel valminud Põltsamaa keskosa planeerimiskavas, mille järgi pidi kavandatud hoone koos olemasoleva kultuurimajaga moodustama uue tekkiva väljaku kaks külge. Kinohoone projekteerimisest ehitamise alustamiseni kulus aga kümme aastat. Vahetult enne ehitamise algust viidi projekt vastavusse küll uute ehituskataloogidega, arhitektuurne lahendus jäi aga muutmata, ehkki kaheksakümnendate aastate alguseks oli eesti arhitektuuris kinnistunud juba postmodernistlik suund.

Põltsamaa kinohoone on kavandatud 1970. aastate alguses stereotüüpseks muutunud Soome mõjutustega modernismi kriitikana esile kerkinud neofunktsionalismi vaimus. Neo-

funktsionalismi mõistet rakendas peamiselt Leonhard Lapin veidi elavama plastikaga arhitektuuri kohta, mille juuri võib näha nii esimese Eesti Vabariigi aegses arhitektuuripärandis, vene konstruktivistide töödes, Le Corbusier' betooniplastikas kui ka arusaamises, et arhitektuur on ennekõike kunstiline väljendus.

Analoogiliselt klassikalise funktsionalismiga on neofunktsionalistliku Põltsamaa kino plaanilahendus selge ja kompaktne. Ruudukujulise põhiplaani nurgad on ümardatud liikumisteede ja treppide kulgemise suunas. Ruumide tehnoloogilise paigutuse loogikast lähtuvalt lihtsale põhimahule lisavad dünaamilisust keerdtrepi silindermaht, peasissepääsu katusealune seda toetava ekraanseinaga, eri tasandeid ühendavad trepp ja pandused ning neid piiravad barjäär müürid. Kuigi hoone puhul on rõhutatud peafassaadi esinduslikkust, on kino hästi vaadeldav kõikidest külgedest. Välisviimistlus oli tagasihoidlik: halli pritskrohviga puhast seinast ilmestas arhitekti enda kujundatud 1930. aastate hõnguliselt vabakäeline neonreklamis kino nimi – Edu. Kino klaasist peasissepääsu ukсед ning puitosad olid viimistletud sinise värviga.

Kompaktne hoonemaht on siiski funktsionaalselt mitmekesine: esimesel korrusel liitub 250-kohalise kinosaaliga rõhutatult suuremastaabiline fuajee (vestibüül oli kavandatud ühtlasi näituseruumina), mille nurgast pääseb kaartrepi kaudu soklikorrusel asuvatesse suitsetamis- ja tualettruumidesse ning kohvikusse. Hoone keskosas paiknevad administratsiooni ning tehnilised abiruumid.

Põltsamaa kino on Eesti neofunktsionalismi üks puhtakujulisemaid, olgugi et väiksemaid esindajaid.

Põltsamaa kino Edu.
Eesti Arhitektuurimuseum

MUINSUSKAITSE AASTARAAMAT 2007:

Tallinna Jaani kirik

Jaan Poska maja Poska t. 8 Kadriorus

Haiglahoone uus elu. Magasini 29 Tallinnas

Kino Ateena Tartus

Tallinna hüljatud kalmistud

Maa-arhitektuurist

Maalingud Suure-Kõpu mõisa interjöörides

Poliitika ja muinsuskaitse

EKA restaureerimiskooli uus õppehoone

PE ^B / 3116 2006
2

9 771736 468006

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU

1 0100 00280070 0